De Hollandse Cirkel

Jaargang 15 nr 3
September 2013

Stichting De Hollandse Cirkel
voor de Geschiedenis der Geodesie

Colofon

Het Tijdschrift De Hollandse Cirkel is een periodiek van de gelijknamige stichting.
De stichting werd opgericht op 16 juni 1998 en heeft als doel de bevordering van de belangstelling voor het verleden van de geodesie.
De volgende instellingen zijn deelnemer van de Stichting De Hollandse Cirkel:

- Dienst der Hydrografie van de Koninklijke Marine
- Nederlandse Commissie voor Geodesie
- Kadaster
- TU Delft, Faculteit Civiele Techniek en Geowetenschappen (CiTG) en Onderzoeksinstituut OTB
- Rijkswaterstaat dienst Centrale Informatie Voorziening

Redactie-adres
Verzetsstraat 76
2912 CV Nieuwerkerk aan den IJssel
telefoon: 0180-314870
e-mail: redactie@hollandsecirkel.nl

Redactie Tijdschrift De Hollandse Cirkel
A.M. den Boer (hoofdredacteur)
J.H. Holsbrink
F. Jansen
Z. Klaasse

Bestuur Stichting De Hollandse Cirkel
prof.dr.ir. L. Aardoom (ere-voorzitter)
dr.ir. H. Quee (voorzitter)
ir. J. van der Linde (secretaris)
ir. T. Ligteringen (penningmeester)
prof.mr. J.W.J. Besemer
R. Broekman Msc
ir. J.G.A. Jansen
prof.dr.ir. M. Molenaar
K. van der Hoek
ir. R.C.J. Witmer

Raad van Advies Stichting De Hollandse Cirkel
drs. L.C. Palm
drs. P.W. Geudeke
dr. F.W.J. Scholten
dr. H.G. Heijmans

Bureau Stichting De Hollandse Cirkel
ir. S. Dijkstra (coördinator)
Postbus 9046
7300 GH Apeldoorn
telefoon: 088-1835046 of 06-22992758
e-mail: sieb.dijkstra@hollandsecirkel.nl

Website Stichting De Hollandse Cirkel
www.hollandsecirkel.nl
e-mail: j.a.j.marissen@hollandsecirkel.nl

Abonnementen
Het tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en wordt gratis verspreid onder de donateurs van de Stichting De Hollandse Cirkel (minimum donatie € 30,-- per jaar voor personen, € 15,-- per jaar voor studenten en € 125,-- per jaar voor bedrijven en instellingen).
Tijdschriftabonnementen voor bibliotheken € 16,-- per jaar. Losse nummers € 7,--.
Bankrekeningnummer: ABN Amro 51.70.15.757.
ISSN-nummer 1566-3442

© 2013. Het overnemen, evenals het vermenigvuldigen uit dit tijdschrift, is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van redactie en auteur.

Lay-out en druktechnische verzorging:
JP Offset, Duiven

Straatnamen in Hoorn (zie p. 150)

Van de redactie

'The are no journals devoted solely to matters of interest in the history of surveying and measurement.' Ondanks dit statement van *www.fig.net* en onze reactie ter zake op 16 maart 2013 biedt de redactie graag dit nummer aan. Voor actualiteiten en reacties (max. 700 woorden) moet er plaats komen in ook nummer 2013-4. De finale inzenddatum daarvoor is 1 november. Verder is er al voldoende kopij. Zoals toegezegd in *Geo-Info* 2012-10 is dat tijdschrift vanaf haar nulnummer uit 2003 en voorlopig tot en met nr 2013-4 geplaatst in de DHC-tijdschriftendatabank. Het blad is separaat of samen met een aantal andere landmeetkundige vakbladen doorzoekbaar.

De mooie mijlpaal is al gepubliceerd in *Geo-Info* 2013-6 en op de websites van DHC en GIN. Minder actueel is op de laatste nog steeds de link *www.geo-info.nl/gerelateerde-tijdschriften* met verwijzing naar *www.geodesia.nl* in plaats van naar de tijdschriftendatabank met dat blad er sinds 2010 doorzoekbaar op.

Webstektip:
Beter laat dan nooit:
http://www.geod.nrcan.gc.ca/timeline/timeline_e.php

Inhoud

Christopher Becker (1805-1890), grondlegger van de 19de-eeuwse Arnhemse instrumentmakersnijverheid — 106
prof.dr.ir. Leen Aardoom

200 jaar landelijke vastgoedregistratie (deel 3: 1901-1950) — 120
Zacharias Klaasse

"Eisinga onder professoren" (deel 2) — 131
Henk Holsbrink

MD-blad informeerde van 1946-2005 — 137
Adri den Boer

Historisch nieuws — 142

Varia: herkenbaar stripfragment — 148

Varia: tot op de millimeter! — 150

Varia: mooie straatnamen in Hoorn — 150

Voor u gelezen — 152
Herman Quee en Adri den Boer

Column: afgeschreven BZK 2012 — 156
Adri den Boer

28 september: onthulling beeld Hendrik Verhees in Boxtel

Christopher Becker (1805-1890), grondlegger van de 19de-eeuwse Arnhemse instrumentmakersnijverheid

prof.dr.ir. Leen Aardoom

Wie in 20ste-eeuws Geodetisch Nederland voorkeur gaf aan Nederlands fabrikaat ging naar De Koningh in Arnhem. Gerrit, zoon van ingenieur-verificateur J.J. de Koningh, had zich daar kort na de eeuwwisseling gevestigd als instrumentmaker en zich daarbij gespecialiseerd in het ontwerp en de bouw van landmeetkundige instrumenten. Daarbij kreeg hij dadelijk morele steun van de Delftse hoogleraar H.J. Heuvelink en later van diens opvolger W. Schermerhorn. In samenwerking met laatstgenoemde gaf hij uitwerking aan diens ideeën voor fotogrammetrische instrumenten. Met op de praktijk toegesneden modellen leverde De Koningh waterpasinstrumenten en theodolieten voor gebruik in de weg- en waterbouw, de landinrichting, de mijnbouw of kadastraal meetwerk.[1] Toen Gerrit de Koningh na een vakopleiding in België, Rotterdam, Utrecht en Bonn in Arnhem neerstreek, wist of vond hij daar een instrumentmakersnijverheid die betere tijden had gekend. Het door Berend Holsboer in 1867 opgezette en jarenlang succesvolle bedrijf moest na zijn overlijden in 1895 staande worden gehouden door zijn weduwe en enige, zakelijk minder ambitieuze, zoon;[2] de eertijds landelijk toonaangevende Koninklijke Becker & Buddingh kampte bij gebrek aan natuurlijke opvolging van de bejaarde eigenaar/directeur Jan J. Buddingh met zijn voortbestaan.[3] Voor De Koningh een gat in de markt, die zestig jaar daarvóór door Christopher Becker in Arnhem was ontsloten. Met nadruk op dit laatste is het navolgende een schets van het leven van deze in dat opzicht ook geodetisch gedenkwaardige ondernemer.

"Mijn vriend de heer mechanicus C. Becker" (professor S. Stratingh te Groningen)

Christopher Becker werd op 28 september 1805 op de hoeve Eggehörn onder Filsum in Oost-Friesland geboren als oudste zoon van de meester-timmerman en werktuigkundige (mechanicus) Folkert Christophers Becker en diens vrouw Hille Ubben. Getuige een bank die vooraan in de Sankt Pauluskirche te Filsum hun namen draagt, waren zijn ouders notabele

C. Beckers signatuur op door hem te Groningen vervaardigde dynamo (coll. Universiteits Museum Groningen)

---

1 P. de Koningh, "De Koningh, een identiteit in de geschiedenis van de Nederlandse geodesie", *De Hollandse Cirkel* 4 (2002), nr. 1, p. 5-9

2 L. Aardoom, "Berend Holsboer (1832-1895), Arnhems fabrikant van fysische en mathematische instrumenten, mechanicus te Arnhem", *Geo-info* 7 (2010), nr. 11/12, p. 10-15

3 Idem, "Jan Jurriën Buddingh (1832-1905), te verschijnen in *De Hollandse Cirkel* 13 (2013), nr. 4

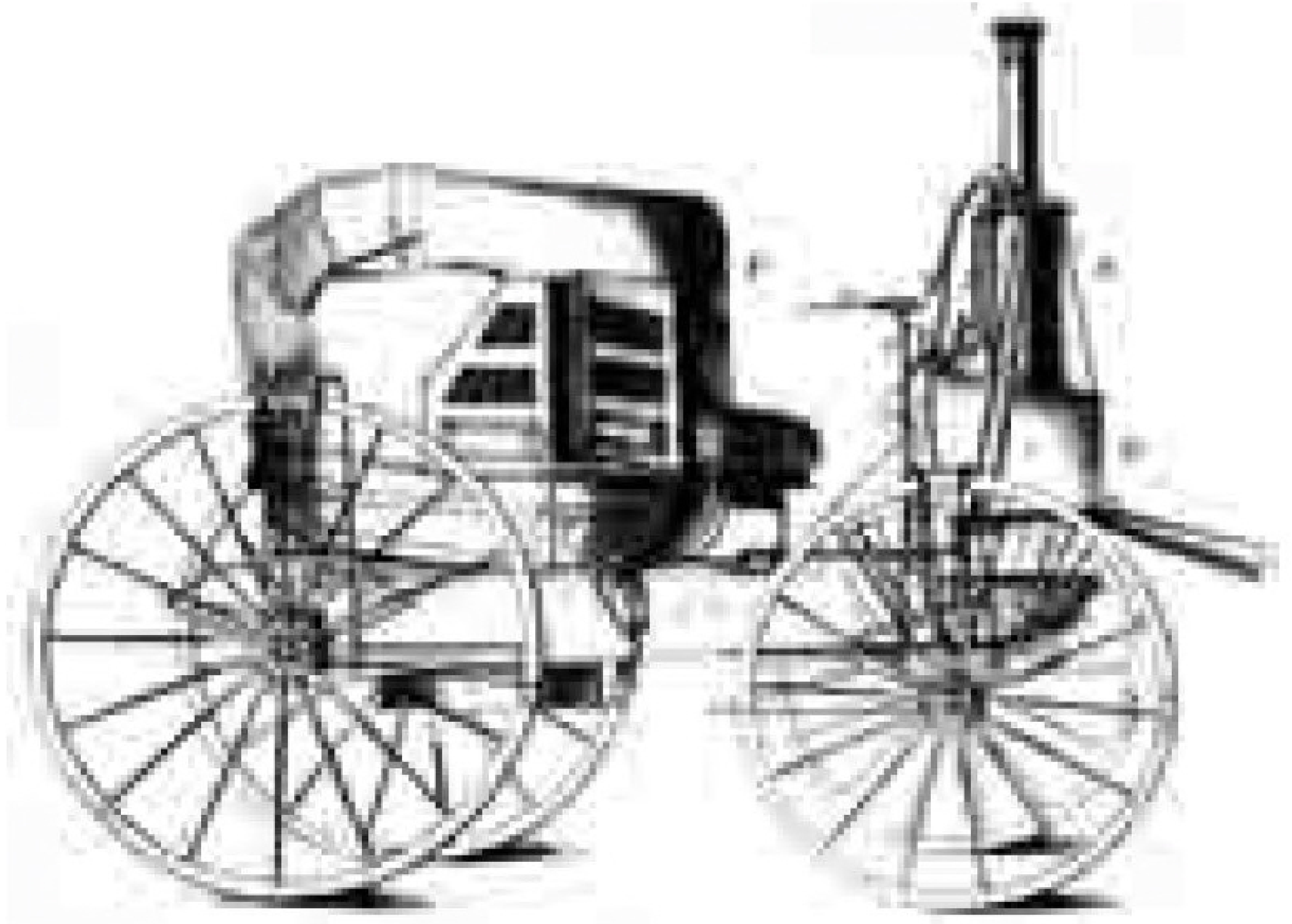

Door Becker in opdracht van prof. Stratingh te Groningen gebouwde stoomwagen (via Willem Kooijmans uit Nationaal Archief, WCA Min. van Waterstaat: Kaarten- en tekeningenarchief)

Impressie van de stoomwagen (zonder overkapping) met Stratingh en Becker tijdens hun proefritten in Groningen en omgeving (tekening Gerard Scholten, coll. Willem Kooijmans)

ingezetenen.[4] Zou Christopher vooral in het buitenland bekendheid krijgen, zijn jongere broers Ubbe Weerts (geb. 1811) en Folkert (geb. 1813) maakten naam in Duitsland, als koopman in Emden, respectievelijk orgelbouwer te Hannover.

Na een leertijd bij zijn vader en elders in Duitsland, zocht Christopher zijn toekomst in Groningen.[5] Daar in contact met de ondernemende hoogleraar S. Stratingh Ezn. (chemische technologie), die hem niet alleen als zijn medewerker maar ook als vriend betitelde, kreeg Becker de kans zijn kennis en vaardigheden te tonen. Te beginnen met het kopiëren van de ‘hydro-oxygeen-microscoop’, die door de Engelse scheikundige John Thomas Cooper was bedacht, door de instrumentmaker William Cary was vormgegeven en in maart 1833 op een tentoonstelling in Londen veel belangstelling had getrokken;[6] een toestel waarmee, gebruik makend van een in een oxyhydrogeenvlam fel oplichtend gloeiend kalksteen als lichtbron, op een scherm sterk (tot meer een miljoen maal) vergrote beelden konden worden geprojecteerd.[7] Het tien jaar eerder ontdekte oxyhydrogeen- of kalklicht stond ook bekend als ‘Drummond light’, genoemd naar de militair ingenieur Thomas Drummond, die het omstreeks 1825 al praktisch had toegepast bij de geodetische overbrugging van St. George’s Kanaal tussen Wales en Ierland. Vermoedelijk als zelfstandig ondernemer zou Christopher Becker in de eerstvolgende jaren te Groningen zowel voor de hogeschool, als voor particulieren velerlei instrumenten maken: luchtpompen, verdeelmachines, slingers, heliostaten en balansen.[8] In het bijzonder bewaart Museum Boerhaave te Leiden van hem een op 1830 gedateerde reversieslinger voor het meten van de versnelling van de zwaartekracht.[9]

In de jaren 1834-1835 zou hij echter, samenwerkend met prof. Stratingh, de meeste bekendheid krijgen door zijn bijdrage aan de bouw en ontwikkeling van een door stoomkracht bewogen voertuig voor ‘gewone wegen’ - een stoomwagen - als alternatief voor of aanvulling op plannen om het land

---

4 Hajo Jelden, “Zur Geschichte der Kirchengemeinde Filsum”. In: *750 Jahre Sankt-Paulus-Kirche in Filsum 1250-2000*, Filsum 2000, p. 10-30

5 F.G. Groneman, “Twee Groningsche uitvindingen”, *Groningsche Volksalmanak* 1898, Groningen 1897, p. 96-115

6 *Journal de La Haye* 15/3-1833

7 *Algem. Konst- en Letterbode* 30/8-1833 en 28/2-1834

8 Maria Rooseboom, *Bijdrage tot de geschiedenis der instrumentmakerskunst in de Noordelijke Nederlanden tot omstreeks 1840*, Leiden 1950

9 www.museumboerhaave.nl (coll. nr. V 06969)

via spoorwegen te gaan ontsluiten.[10] Verder dan, overigens succesvolle, rijproeven in de stad en de omgeving[11] kwam het niet, want gaande die proeven bood het opkomende elektromagnetisme zicht op een doelmatigere 'beweegkracht' voor het wegvervoer, en Stratingh en Becker verlegden hun aandacht dienovereenkomstig.[12] Vermoedelijk als gevolg van de verschuiving van Stratinghs belangstelling van het wegvervoer naar de loodwitfabricage,[13] kwam het wat een 'elektrische auto' betreft toen niet verder dan een model. Koning Willem I, bij wie de ontwikkeling van de verkeersinfrastructuur hoog op de agenda stond, beloonde Beckers inzet in augustus 1836 nog met een aanmoedigingspremie van f. 600,-, bedoeld om de getalenteerde, niet bemiddelde instrumentmaker voor Groningen en, in het bijzonder, voor de hogeschool te behouden.[14] Becker had overigens geen plannen om te vertrekken, want in januari had hij samen met zijn vrouw - de in Nortmoor in Oost-Friesland geboren Henrietta Klaskea Penning - op de zuidelijke hoek van de Oude Ebbingestraat en de Hofstraat voor f. 2.415,- nog een eigen pand met werkplaats gekocht.[15] Dat was niet ver van de Ossenmarkt, waar prof. Stratingh op 12 juni 1837 de koning - op bezoek in Groningen - mocht ontvangen om het bekroonde 'stoomrijtuig voor gewone wegen' te bezichtigen en om getuige te zijn van "directe proefnemingen met de werking van de door de heeren Stratingh en Becker tot stand gebrachte modellen van electro-magnetische beweegkracht".[16]

"Een werkman, wiens naam Bekker is, een buitengewoon bekwaam instrumentmaker" (inspecteur A. Lipkens te 's-Gravenhage)

Zelf kreeg Becker een maand later bezoek

Ingenieur Antoine Lipkens, 1782-1847 (TU Delft Library, Bijzondere Collecties)

van inspecteur Antoine Lipkens, gewezen ingenieur-verificateur van het Kadaster, die als adviseur inzake werktuig- en scheikunde bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken, eind mei een welomschreven opdracht ter bevordering van de invoering van het metrieke stelsel van maten en gewichten had gekregen.[17] In hoofdlijnen betrof die opdracht (1) het jaarlijks verifiëren en zo nodig laten justeren van de gewichten en balansen in gebruik bij 's-Rijks Munt, de kantoren van waarborg en de essayeurs, (2) instructie in het verifiëren van precisiebalansen aan de arrondissements-ijkers, (3) de jaarlijkse controle van de balansen en meetwerktuigen van die ijkers zelf en ten slotte (4) het onder zijn - Lipkens - toezicht "door eene bekwame

10 M. Hartgerink-Koomans, "Het Groninger stoomwagentje", *Groningse Volksalmanak* 1957, p. 76-84
11 Willem Kooijmans, "De Proefvaarten van de Heeren Stratingh en Becker", *Conam Bulletin* 13 (2003), nr. 4, p. 30 e.v. en 20 (2010), nr. 4, p. 7 e.v.
12 Groneman
13 G.P.J. Verbong, "Gescheiden paden 1813-1842". In: H.W. Lintsen e.a. (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890*, deel V, Zutphen 1994, p. 51-83
14 Hartgerink-Koomans
15 Groninger Archieven, *Notarissen te Groningen*, notaris H. Trip (inv. nr. 202), akte 1836 nr. 21, 28/1-1836
16 *Ned. Staatscourant* 20/6-1837
17 KB 27/5-1837 nr. 82

hand" doen vervaardigen van precisiebalansen, daar waar de arrondissements-ijkers die nodig zouden hebben voor het verifiëren van precisiegewichten, zoals in gebruik bij goud- en zilversmeden. Het laatste punt was voor Lipkens aanleiding geweest om zijn minister toestemming te vragen voor een reis naar Groningen.[18] Daar zou zich "een werkman" hebben gevestigd "over wiens bekwaamheid in het vak der constructie van wis- en natuurkundige instrumenten met veel lof door alle deskundigen die zijn werk kennen gesproken wordt". Deze werkman, "wiens naam Bekker is", had voor de Leidse hoogleraar natuur- en sterrenkunde P.J. Uylenbroek - vriend van Lipkens[19] - al een balans met twee gewichten vervaardigd en hij maakte niet alleen essay(eurs)balansen, maar ook andere soorten weeg- en meetwerktuigen.

In Groningen trof Lipkens "een buitengewoon bekwaam instrumentmaker", die weegwerktuigen vervaardigde waarvan de nauwkeurigheid gelijk, zo niet beter, was dan van wat in Londen, Parijs en elders in het buitenland werd geboden. En dat voor een zeer matige prijs.[20] De eerste kennismaking was de opmaat voor een vruchtbaar contact, waarbij Lipkens werd verzekerd van de gewenste balansen en Becker gelegenheid kreeg de rijksoverheid in zijn klantenkring op te nemen. In de ervaren en gezaghebbende technicus Lipkens zag Becker de stimulerende kracht voor zijn onderneming, min of meer zoals prof. Stratingh hem in de jaren daarvoor voor het voetlicht had gebracht.

In 1838 had Lipkens ook al ander werk voor Becker. In commissie met prof. Uylenbroek en de wiskundige R. Lobattto zou hij in augustus naar Parijs vertrekken voor de vergelijking van de Nederlandse kopie-standaarden voor lengte (de meter) en gewicht (de kilogram) met de officiële internationale standaarden. Wat de meter betreft, was een comparator met meetmicroscopen daarbij onmisbaar en Becker kon die, nog net op tijd, in juli leveren; met de groeten aan prof. Uylenbroek en de mededeling dat diens heliostaat "al een stuk op den weg" was.[21] Persoonlijk zou Uylenbroek niet veel meer aan de heliostaat hebben, want in november 1837 had lector F. Kaiser - later directeur van de Leidse sterrenwacht - het vak sterrenkunde al van de professor overgenomen.

Gaandeweg zag Becker in de toenemende vraag naar precisiebalansen, zoals voor de ijk en de kantoren van waarborg, zeker bestaansmogelijkheden voor de toekomst, maar hij zou dan ook gelegenheid moeten hebben om gewone balansen voor kooplieden en apothekers te maken, zoals hij vroeger deze soort goedkope balansen voor "minder soort menschen" geleverd had. Daartoe behoefde hij niet alleen bescherming van zijn producten door octrooi, maar hij had voor de productie ook een ruimere werkplaats dan in de Oude Ebbingestraat nodig.[22] Op Lipkens kon

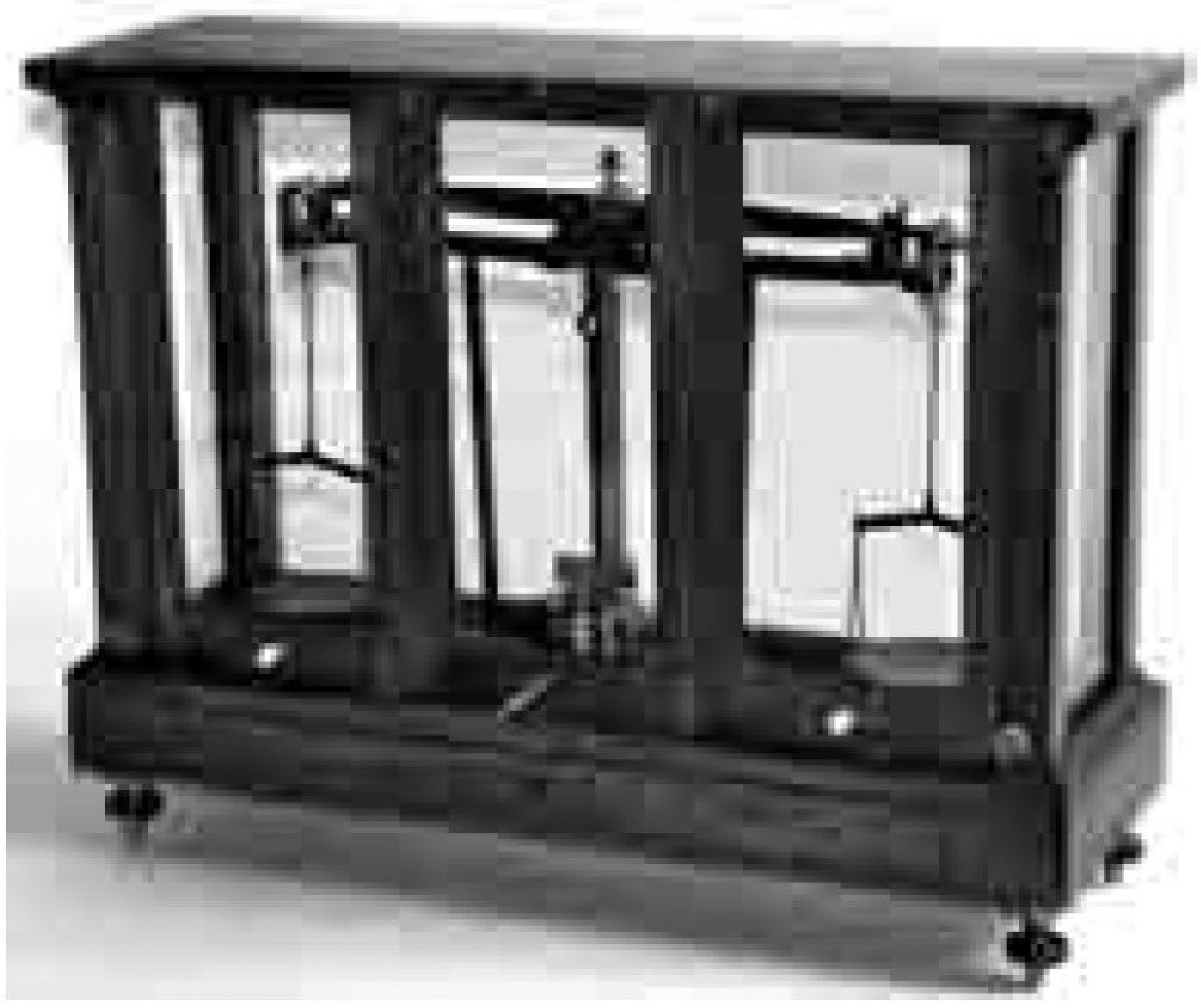

Door C. Becker vervaardigde precisiebalans (TU Delft Library, Bijzondere Collecties)

18 Nationaal Archief, *Archief Lipkens* (verder afgekort als NA *Lipkens*), inv. nr. 28, brief 18/7-1837 Lipkens aan minister van Binnenlandse Zaken

19 *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* deel II, Leiden 1912, kol. 826

20 NA *Lipkens*, inv. nr. 32, brief 24/7-1837 minister van Binnenlandse Zaken aan Lipkens

21 Idem, brief 12/7-1838 Becker aan Lipkens

22 Idem, inv. nr. 4, brief 16/2-1840 Becker aan Lipkens

In 1841 door C. Becker geleverde nivelleer-boussole (coll. Bedrijfsmuseum Kadaster)

Kompas nivelleer-boussole 1841 met signatuur C. Becker (coll. Bedrijfsmuseum Kadaster)

Becker rekenen: "[…] intusschen met achting en vriendschappelijke gevoelens, UwEd Dienstvaardigen Dienaar (w.g.) *Lipkens*".[23]

Met Arnhemse relaties een nieuwe toekomst

Dat Becker in Groningen zonder personeel werkte lijkt onwaarschijnlijk en vrijwel zeker was de in 1807 eveneens in Oost-Friesland geboren J.F. Wilhelm Schierenbeck zijn belangrijkste medewerker. Van beroep "instrumentmakersknecht", deed deze op 14 januari 1841 te Groningen aangifte van het overlijden van Christopher Beckers 29-jarige echtgenote, Henriette Klaskea Penning op dinsdag 12 januari. Na een korte maar hevige ongesteldheid overleed een maand later, op 15 februari, ook professor Stratingh, Beckers vroegere opdrachtgever; een week nadat Becker op 8 februari zijn huis aan de Oude Ebbingestraat had verkocht.[24]

Het overlijden van Stratingh kan dus niet de aanleiding zijn geweest tot Beckers kennelijk ophanden zijnde verhuizing naar Arnhem. Hij was zeker al een jaar op zoek naar meer werkruimte en daar die in Groningen blijkbaar niet voorhanden was, zal het overlijden van zijn vrouw de doorslag hebben gegeven. Voor de landelijke afzet van balansen was het excentrisch gelegen Groningen, met haar gebrekkige verbindingen naar andere delen van het land, ook niet de uitgelezen plaats. Met bootverbindingen naar Rotterdam en Duitsland en de geplande Rhijnspoorweg naar Amsterdam bood Arnhem meer mogelijkheden voor uitbreiding van zijn bedrijf. Anders dan in westelijker gelegen steden - Utrecht, Amsterdam, Leiden, Delft en Dordrecht - kende Arnhem geen gevestigde instrumentmakersnijverheid en was concurrentie voorshands niet te vrezen.

23 Idem, brief 7/3-1840, Lipkens aan Becker
24 Groninger Archieven, *Notarissen te Groningen*, inv. nr. 139: not. J.J. de Sitter, 1841 akte 422

Becker was in Arnhem ook geen onbekende, want hij en prof. Stratingh hadden met hun vooruitziende blik op een elektrische auto in november 1835 in Arnhem al de krant gehaald,[25] iets wat de leer- en weetgierige Christiaan Theodorus Marius niet kan zijn ontgaan. Deze in 1811 geboren Marius - sedert 1833 lid - was in 1839 toegetreden tot het bestuur van het Natuur- en Letterkundig Genootschap *Prodesse Conamur*, dat al jaren informatie uitwisselde met het Groningse *Genootschap ter bevordering der Natuurkundige Wetenschappen* en dat stellig ook de *Algemeene Konst- en Letterbode*, waarin Becker al eerder was opgevoerd, op de leestafel had liggen. Hij en zijn eveneens als apotheker gediplomeerde jongere broer Theodorus Jacobus waren in februari 1840 ter voortzetting van de zaak van hun vader, de bejaarde apotheker J.G.E. Marius, een vennootschap aangegaan “ten einde te fabriceren en handel te drijven in chemicaliën, artsenij- en geneesmiddelen, drogist- en verfwaren, benevens daaraan verwante zaken onder de Firma Gebroeders Marius”.[26]

Beckers kopie van het Cooper & Cary ‘hydro-oxygeen-microscoop’ moet al in 1834 Christiaan Theodorus’ belangstelling hebben gehad. Kunstlicht en de toepassingen daarvan kregen meer en meer zijn belangstelling en in december 1838 hield hij voor ‘*Prodesse*’ een voordracht over “het gekoold waterstofgaz en de gazverlichting”,[27] over ‘lichtgas’ dus. De uitvinding van de daguerrotypie (de fotografie) in 1837 fascineerde hem en vanaf juli experimenteerde hij in 1841 samen met Becker en diens ‘hydro-oxygeen-microscoop’ - gekregen, geleend of geërfd van prof. Stratingh? - met fotografische vastlegging van de gepresenteerde beelden. Dit leidde tot een voordracht voor ‘*Prodesse*’ op 20 december, waarbij Becker de experimentele apparatuur demonstreerde.[28] Binnen een maand, op 17 januari 1842, zou deze daar al als lid in het genootschap worden opgenomen.[29]

Het is niet duidelijk of Becker ná zijn verhuizing naar Arnhem contact met de familie Marius heeft gezocht, of dat de Gebroeders Marius uit zakelijke overwegingen de bekende Groningse mechanicus over de streep hebben getrokken om Arnhem als zijn nieuwe vestigingsplaats te kiezen. Hoe dan ook: Beckers contact met de familie Marius zou nauw en duurzaam zijn, niet in het minst doordat hij op 13 september 1842 te Arnhem trouwde met Louisa Juliana, de in 1813 geboren zus van de gebroeders Marius.

Balansenfabriek aan de Binnensingel

Per 1 mei 1841 had Becker zijn Groningse huis moeten opleveren en rond die tijd zal hij in Arnhem weer aan de slag zijn gegaan. Niet alleen met zijn balansenproductie, maar ook met de bouw of aflevering van de vier boussolen-eclimeters, alias nivelleer-boussoles die hij in 1841 leverde aan het Bureau van de Militaire Verkenningen, dat dat jaar ook in Arnhem was neergestreken.[30]

Waar Becker toen werkte is niet bekend, maar in april 1842 had hij al de beschikking over een huis aan de Eusebiusbinnensingel, dat hij had laten bouwen op een door hem in juli 1841 van de gemeente à één gulden per m^2 gekochte kavel van $700m^2$, met de oostelijke zijde grenzend aan het terrein van het voormalige bastion Slakkegat en aan de achterzijde uitkomend op de Couriergracht.[31]

---

25 *Arnhemsche Courant* 10/11-1835

26 Gelders Archief (verder afgekort als GldA), *Notariële archieven 1811-1925*, inv. nr. 6720, notaris W.H. Taaij, akte 1840 nr. 52, 24/2-1840. Afgekondigd in *Ned. Staatscourant* 18/3-1840

27 GldA, *Archief Arnhemse historische vereniging Prodesse Conamur* (verder afgekort als *PC*), inv. nr. 7 en A.G. Schulte, ‘Overal lieten zij hun sporen na’, in: A.G. Schulte (red.), *Arnhems Historisch Genootschap Prodesse Conamur 1792-1992* (Zutphen 1992) p. 25-68

28 A.S. Stempher, “Kroniek van de fotografie in Arnhem, 1839-1864”, in: *Arnhem. Elf facetten uit de 19de en 20ste eeuw*, Zutphen 1983, p. 133-145

29 *PC*, inv. nr. 7, vergadering 17/1-1842

30 J.A. van der Linden, *Topographische en Militaire Kaart van het Koningrijk der Nederlanden*, Bussum 1973

31 GldA, *Oud archief Arnhem*, inv. nr. 1045

Links van het midden (naast het tuinhek), van 1842 tot 1855 Beckers woonhuis met fabriek aan de Eusebiusbinnensingel 18 te Arnhem (Beeldbank Gelders Archief)

Aan de oostkant - dus in het Slakkegat - aanbouwend, werd de houthandelaar M. van Erkel al spoedig zijn buurman.[32] De aanleg van de Eusebiusbinnensingel en de uitgifte van bouwkavels vormde onderdeel van de toenmalige stadsvernieuwing, waarvoor na het slechten van de stadswallen ruimte was gekomen. Wonen daar werd wonen op stand, bevorderd door de voorschriften die in acht waren te nemen bij het optrekken van gevels en het plaatsen van hekken aan de singelzijde. Bij Becker zou het hek toegang bieden tot zijn achtertuin en de werkplaats die hij daar zou inrichten om zijn instrumentmakerij voort te zetten, met balansen als zijn belangrijkste product.

Van meet af aan kon hij daarbij rekenen op de al eerder met vrouw en zoon Johan Friedrich uit Groningen nagekomen knecht Wilhelm Schierenbeck, die in 1844 Hendrik Olland, de in 1825 geboren zoon van de gelijknamige Groningse klokkenmaker, als collega kreeg.[33] Zij behoorden tot de oorspronkelijke kern van Beckers personeelsbestand, in de loop der tijd plaatselijk aangevuld met vooral jongeren die zich in het instrumentmakersvak wilden bekwamen, zoals rond 1847 de in 1832 geboren apothekerszoon Jan Jurriën Buddingh en de even oude schoenmakerszoon Berend Holsboer. In 1848 had Becker zes volwassenen en drie kinderen aan het werk. In voorkomende gevallen optredend bij de aangifte van geboorte of overlijden van kinderen van Becker, kwamen Schierenbeck en Olland ook als huisvrienden van hun baas en diens echtgenote Louisa Juliana Marius in beeld. De Beckers kregen hun eerste kind (Ernst) in juni 1843 en hun tweede (Christiaan) in augustus 1844. Twee in 1845, spectievelijk 1846, geboren zoons werden nauwelijks een jaar, maar in 1848, respectievelijk 1849 kwamen Henri Louis en Juliaan Johan, en in 1854 werd het echtpaar nog eens verblijd met geboorte van een zoon: August Henri.

32 Idem, inv. nr. 796

33 J. Mooij, *Instrumenten, wetenschap en samenleving, geschiedenis van de instrumentenfabricage en -handel in Nederland 1840-1940*, dissertatie Tilburg 1988

In de fabriek was er werk genoeg, vooral met de vervaardiging van balansen: "De bestendige behoefte aan goede balansen, heeft mij aangespoord, om hier in Arnhem eene fabriek van koperen balansen op te rigten […], ten minste zes maal zoo gevoelig, naauwkeurig en duurzaam in het gebruik als gewone balansen".[34] Voor de deugdelijkheid van "balansen niet geteekend C. BECKER, ARNHEM", dus niet uit zijn fabriek, kon Becker niet instaan.[35] De landelijke invoering van het metrieke stelsel van maten en gewichten verliep omstreeks 1844 gestaag, maar nog steeds niet vlekkeloos en, zich bewust van de problemen bij de consequente invoering en handhaving van het stelsel bij het wegen, besloot de minister van Binnenlandse Zaken in oktober 1844 om de arrondissements-ijkers van nauwkeuriger weegtoestellen te voorzien: "zoodanige balansen, vervaardigd in de fabrijk van den bekwamen instrumentmaker C. Becker te Arnhem, benevens een volledig stel standaards van het gewigt", zoals inmiddels beschikbaar.[36] Becker kreeg het er druk mee, en in juni 1844 had hij zijn opdrachtgever Lipkens - inmiddels ook druk als directeur van de Koninklijke Akademie in Delft - al moeten melden vóór 1 juli, zoals overeengekomen, niet *alle* bestelde balansen te kunnen leveren.[37] Hij had zelfs werk moeten uitbesteden; in juni 1845 waarschijnlijk de reden voor zijn landelijke werving van "Mechaniker".[38]

Geodesie en andere nieuwe klanten

De werkdruk in 1844 hield mogelijk verband met het maken van een aantal sextant-transporteurs, ook wel 'reflector van Douglas' geheten, die het Bureau der Militaire Verkenningen in diezelfde tijd van hem betrok.[39] Met de Militaire Verkenningen in zijn klantenkring legde Becker zich in Arnhem ook toe op instrumenten voor de landmeetkunde. Betrof dat in 1841 de vier toen geleverde boussolen-eclimeters (alias nivelleer-boussoles) en in 1844 de sextant-transporteurs (reflectors van Douglas), in 1847 trok hij op de te Utrecht gehouden "Tentoonstelling van voortbrengselen van inlandsche nijverheid en kunst", naast zijn balansen, vooral de aandacht met een nieuw type waterpasinstrument, dat, uitmuntend in afwerking, gebruiksgemak en nauwkeurigheid, de toets van de concurrentie ruimschoots kon doorstaan en met f. 98,- voor elke ingenieur betaalbaar zou zijn;[40] een uitzonderlijk instrument, dat in de vakliteratuur

Waterpasinstrument model C. Becker, 1847 (TU Delft Library, Bijzondere Collecties)

34 Advertentie *Alg. Handelsblad* 23/2-1843
35 Idem 13/9-1843
36 Bijvoegsel *Ned. Staatscourant* 3/7-1845
37 NA *Lipkens*, inv. nr. 32, brief 16/6-1844 Becker aan Lipkens
38 Advertentie *Alg. Handelsblad* 16/6-1845
39 Van der Linden
40 Advertentie *Alg. Handelsblad* 13/7-1847

dadelijk de aandacht trok[41] en veel later techniekhistorisch nog belangwekkend werd gevonden.[42]

Naast die voor balansen en voor landmeetkundige apparatuur zag Becker eind 1845 ook een markt voor een door hem uitgevonden doelmatigere elektromagnetische telegraaf, onder andere ten dienste van de spoorwegen.[43] En ook voor een door samengeperste lucht in werking gebrachte 'seinfluit', die hij in december 1848, met het oog op potentiële toepassingen bij de spoorwegen en op stoomboten, buitenplaatsen en grote fabrieken, aanbood:[44] "met toestel compleet voor f. 45 bij C. Becker te Arnhem". Daar, aan de Eusebiusbinnensingel, was de beproeving van dit nieuwste product gepaard gegaan met burengerucht en aanleiding geweest tot een kwestie die de plaatselijke overheid slechts door aanpassing van regelgeving kon oplossen.[45] Dientengevolge kwam de overlast die hij voor het gemeentelijk ziekenhuis, dat kort tevoren ook in het Slakkegat was gebouwd, Becker in 1849 te staan op f. 50,- boete en een gevangenisstraf van drie dagen. Nadat deze 'politiestraf' hem in augustus was kwijtgescholden, zag Becker wegens "bijkomende omstandigheden" alsnog af van zijn voornemen om met zijn fabriek te verhuizen naar Düsseldorf, "althans zoo lang hem op nieuw geene hinderpalen in den weg gelegd [zouden] worden".[46] Tot opluchting van veel Arnhemmers, omdat "daardoor de mechanische inrigting van dien heer voor deze stad zal behouden blijven"; nieuws dat ook in Groningen doordrong.[47]

Becker was in Groningen een gewaardeerde oud-stadsgenoot en in april 1851 werd hij benoemd tot erelid van het *Genootschap ter Bevordering der Natuurkundige Wetenschappen*,[48] samen met dr. G. Simons te Delft, die de in 1847 overleden A. Lipkens was opgevolgd als directeur van de Koninklijke Akademie.

Waarschijnlijk voor de Groningse Hogeschool, door Becker te Arnhem vervaardigd doorgangsinstrument (coll. Universiteits Museum Groningen)

Vlucht naar Amerika

Ogenschijnlijk geheel onverwacht ging

41 G.A. van Kerkwijk, *Geodesie voor de cadetten van alle wapenen* (tweede druk Breda 1847), p. 153-155
42 H.C. Pouls, "Nederlands fabrikaat. Het waterpasinstrument van Christopher Becker (ca. 1845)", *Ned. Geodetisch Tijdschrift Geodesia* 1985, p. 136-137 en 140-141
43 *Arnhemsche Courant* 1/1-1846 en *Tijdschr. ter Bevordering van Nijverheid* 1847, p. 467-468
44 Advertentie *Alg. Handelsblad* 11/12-1848
45 K. Schaap, 'Een stukje gelegenheidswetgeving te Arnhem 1848', in: P.J.W. Beltjes en Anthonie Paul van Schilfgaarde (red.), *Gelders mengelwerk: korte bijdragen uit de geschiedenis van Gelderland* (Zutphen 1979), p. 90-94
46 Advertentie *Alg. Handelsblad* 6/9-1849
47 *Groninger Courant* 28/8-1849
48 *Dagblad van 's-Gravenhage* 14/4-1851

Becker in januari 1855 een vennootschap aan met zijn medewerker Jan J. Buddingh: de firma Becker & Buddingh. Hoewel technisch zeer ervaren, had de nauwelijks 22-jarige Buddingh eerst door handlichting de rechten van meerderjarigheid moeten verkrijgen om als instrumentmaker vennootschappen te kunnen aangaan.[49] Zijn werkgever - nu zijn compagnon - was enige tijd geleden met justitie in aanraking gekomen en achtte het niet onmogelijk dat een door de rechtbank terzake uitgesproken vonnis - een maand gevangenis en betaling van twee boetes[50] - eerdaags door het Provinciaal Gerechtshof zou worden bevestigd. De bevordering van Buddingh zal in de gegeven omstandigheden Beckers beste optie zijn geweest om een ongestoorde voortgang van het werk in de fabriek veilig te stellen; de oudere Hendrik Olland - in 1849 belast met de dagelijkse leiding in de werkplaats[51] - was in 1851 te Utrecht voor zichzelf begonnen en in 1852 had ook Buddinghs jaargenoot Berend Holsboer elders werk gevonden.

Het zal zomer of najaar 1854 zijn geweest dat fiscale ambtenaren, belast met de naleving van de Patentwet, zich ter inspectie van de fabriek aandienden; zeer tot ongenoegen van Becker, die de ongenode bezoekers met beledigingen en bedreigingen zou hebben bejegend. Na een eerder bezoek van de ambtenaren - Becker was toen zelf niet aanwezig - was een daarbij opgelopen bekeuring uiteindelijk geseponeerd, maar het beledigen en bedreigen van ambtenaren in functie, zoals meer recentelijk had plaatsgehad, kon niet door de beugel. In zijn op 13 februari 1855 dienend hoger beroep bij het hof ging het Becker om de vraag of de betrokken ambtenaren wel bevoegd waren zijn fabriek te betreden en of hij niet het recht had hen, desnoods met bedreigingen, te weren. Volgens zijn advocaat een principiële kwestie, "waarbij allen, vooral de patentpligtige ingezetenen belang hebben; te meer, daar het hier een man geldt, wiens beroemde inrigting niet alleen onze stad, maar het gehele vaderland tot een sieraad verstrekt; die ons in verschillende onderdeelen van zijn kunstvak onafhankelijk van het buitenland ja dit aan ons cijnsbaar heeft gemaakt; en aan wien zoo velen uit onzen burgerstand hunne opleiding en een eerlijk bestaan te danken hebben".[52] Stond Becker daarmee nog even in het zonnetje, gelijk kreeg hij niet en de Hoge Raad waarbij hij daarna in cassatie ging zag geen reden om van het vonnis af te wijken.

Met een maand gevangenis in het vooruitzicht machtigde Becker eind mei zijn zwager Christiaan T. Marius zijn zaken voor onbepaalde tijd waar te nemen en met dadelijke ingang trok Becker zich op 1 juli terug uit de firma en werd Jan J. Buddingh de enige eigenaar daarvan. Verder geheel voor eigen rekening zou deze de firma onder de inmiddels gevestigde naam op de oude voet voortzetten, er voor zorgend de reputatie van het huis in stand te houden.[53] Op 2 juli werd Buddingh door koop tegen f. 11.000,- ook eigenaar van Beckers huis met daarachter gelegen werkplaats aan de Eusebiusbinnensingel.[54] Wegens vertrek naar elders was het nog aanwezige huisraad daags tevoren openbaar verkocht, alsmede

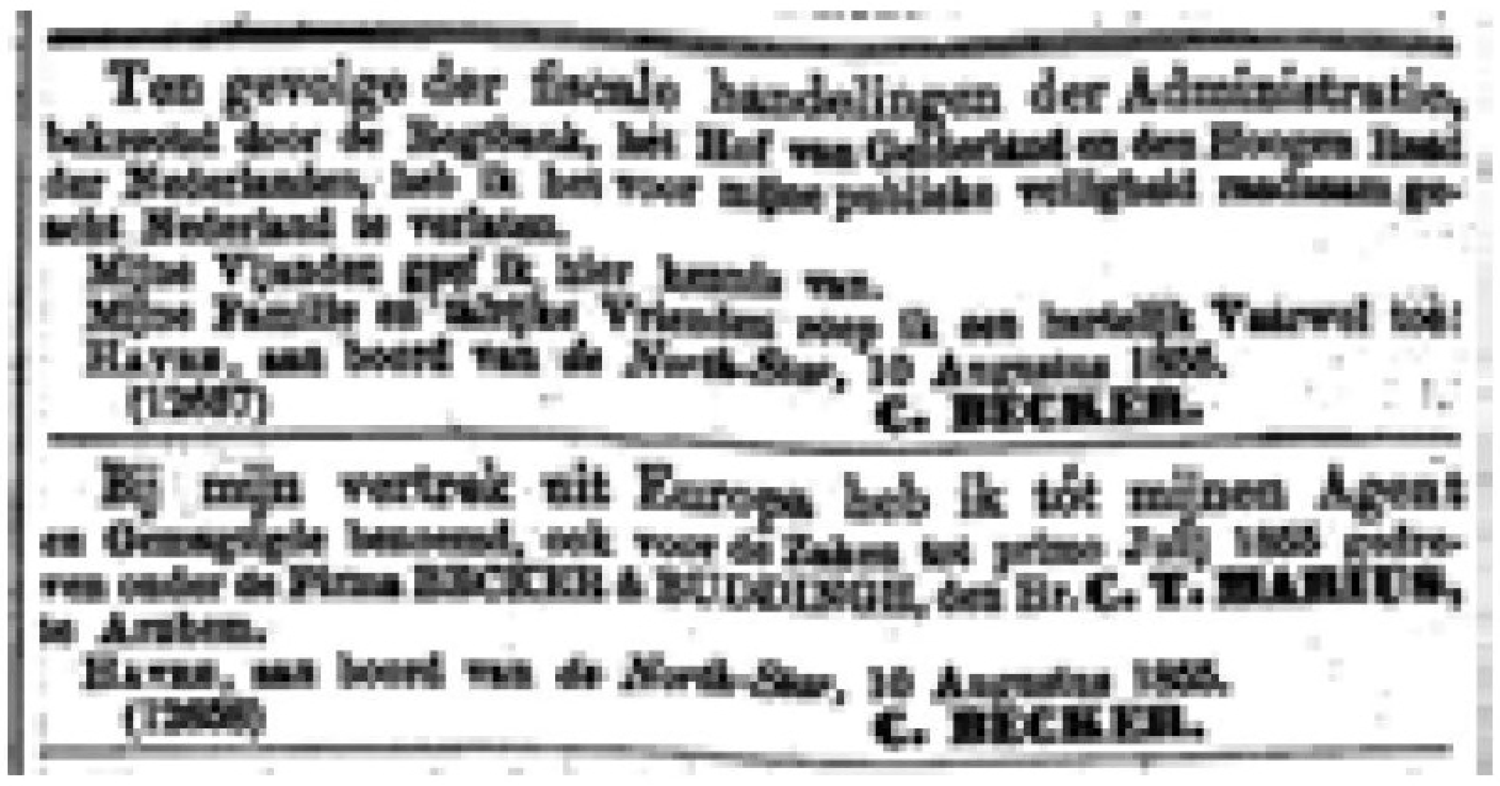
Ten gevolge der fiscale handelingen der Administratie, bekroond door de Regtbank, het Hof van Gelderland en den Hoogen Raad der Nederlanden, heb ik het voor mijne publieke veiligheid raadzaam geacht Nederland te verlaten.
Mijne Vijanden geef ik hier kennis van.
Mijne Familie en talrijke Vrienden roep ik een hartelijk Vaarwel toe!
Havre, aan boord van de *North-Star*, 10 Augustus 1855.
([illegible]) C. BECKER.

Bij mijn vertrek uit Europa heb ik tot mijnen Agent en Gemagtigde benoemd, ook voor de Zaken tot primo Julij 1855 gedreven onder de Firma BECKER & BUDDINGH, den Hr. C. T. MARIUS, te Arnhem.
Havre, aan boord van de *North-Star*, 10 Augustus 1855.
([illegible]) C. BECKER.

Algemeen Handelsblad, 14 en 20 augustus 1855: op de valreep naar New York

---

49 *Ned. Staatscourant* 18/1-1855 en advertentie *Arnhemsche Courant* 17/1-1855
50 *Arnhemsche Courant* 21/2-1855
51 Maurits Snellen, "H. Olland", *Het Nieuws van den Dag* 3/8-1920
52 *Arnhemsche Courant*, 8/2-1855
53 Advertenties *Arnhemsche Courant* 2/7-1855
54 GldA, *Notariële archieven 1811-1925*, inv. nr. 6735, notaris W.H. Taaij, akte nr. 192, 2/7-1855

"een assortiment voorhanden zijnde instrumenten".[55] Dat bestond uit diverse types waterpasinstrumenten (met statieven), een zelflezende waterpasbaak, balansen, enkele "toestellen voor de electriciteit", passers, passerdozen, trekpennen, achromatische kijkers, vergrootglazen, magneten, "luchtpompklokken", twee "huis-brandspuiten" en een kruik met 41 kg kwik. Een combinatie blijkbaar van kant en klare verhandelbare producten, losse onderdelen, productiemiddelen en bedrijfsuitrusting.

Bij dit alles waren Becker en zijn vrouw niet aanwezig en waar het gezin in die dagen verbleef is onduidelijk. Een eerste levensteken kwam uit het Franse Le Havre: "Ten gevolge der fiscale handelingen der Administratie, bekroond door de Regtbank, het Hof van Gelderland en den Hoogen Raad der Nederlanden, heb ik het voor mijne publieke veiligheid raadzaam geacht Nederland te verlaten. Mijne Vijanden geef ik hier kennis van. Mijne Familie en talrijke Vrienden roep ik een hartelijk Vaarwel toe! Havre, aan boord van de *North Star*, 10 Augustus 1855. C. Becker".[56] De dag daarop om 10 uur v.m. zee gekozen, zou de *North Star* zich, na een tussenstop in Southampton, in de vroege ochtend van 24 augustus met ongeveer 300 passagiers melden te New York.[57]

Theodoliet C. Becker (c.1845), waarschijnlijk het type waarmee Becker & Sons in 1857 te New York in de prijzen viel (coll. Bedrijfsmuseum Kadaster)

Nautisch observatorium in Brooklyn en balansenfabriek in Antwerpen

Als vader van een gezin met vijf kinderen, tussen één en twaalf jaar, zal Christopher Becker zijn overstap naar Amerika niet onvoorbereid hebben gemaakt. Zakelijk kende hij Amerika al enigszins en Amerika hem, want op de wereldtentoonstelling van 1853 in Crystal Palace te New York had hij met zijn analytische balansen al brons gehaald.[58] Dadelijk of niet lang na zijn aankomst vestigde hij zich in Brooklyn, waar hij op 25 Hicks Street met een nieuwe onderneming, Becker & Sons, al in 1857 in de prijzen viel vanwege zijn fraaie landmeetkundige en meteorologische instrumenten.[59] Binnen enkele jaren verhuisd naar 54 Columbia Street, bood hij zijn diensten aan als maker van nautische en astronomische instrumenten.[60] Daar, met uitzicht over het New Yorkse havengebied, vormden de Brooklyn Heights een uniek punt voor de inrichting van een observatorium - compleet met waarnemingskoepel - ter beproeving van zijn instrumenten, tevens dienend als plaatselijk weerstation ten behoeve van de scheepvaart.

Al werkend, haalde hij begin november 1859 *The New York Times* met een opzienbarend

55 Advertentie *Arnhemsche Courant* 25/6-1855
56 Advertentie *Alg. Handelsblad* 14 en 20/8-1855
57 *The New York Times* 25/8-1855
58 *New York Daily Tribune* 20/1-1854
59 *The Brooklyn Daily Eagle* 7/11-1857
60 John Meeks Shannon en Geraldine Collins Shannon, *The Assay Balance: Its evolution and the histories of the companies that made them* (Englewood, Colorado 1999), uittreksel van internet: John Meeks Shannon en Geraldine Collins Shannon, *Christopher Becker and the Becker Companies* (www.humboldt.edu)

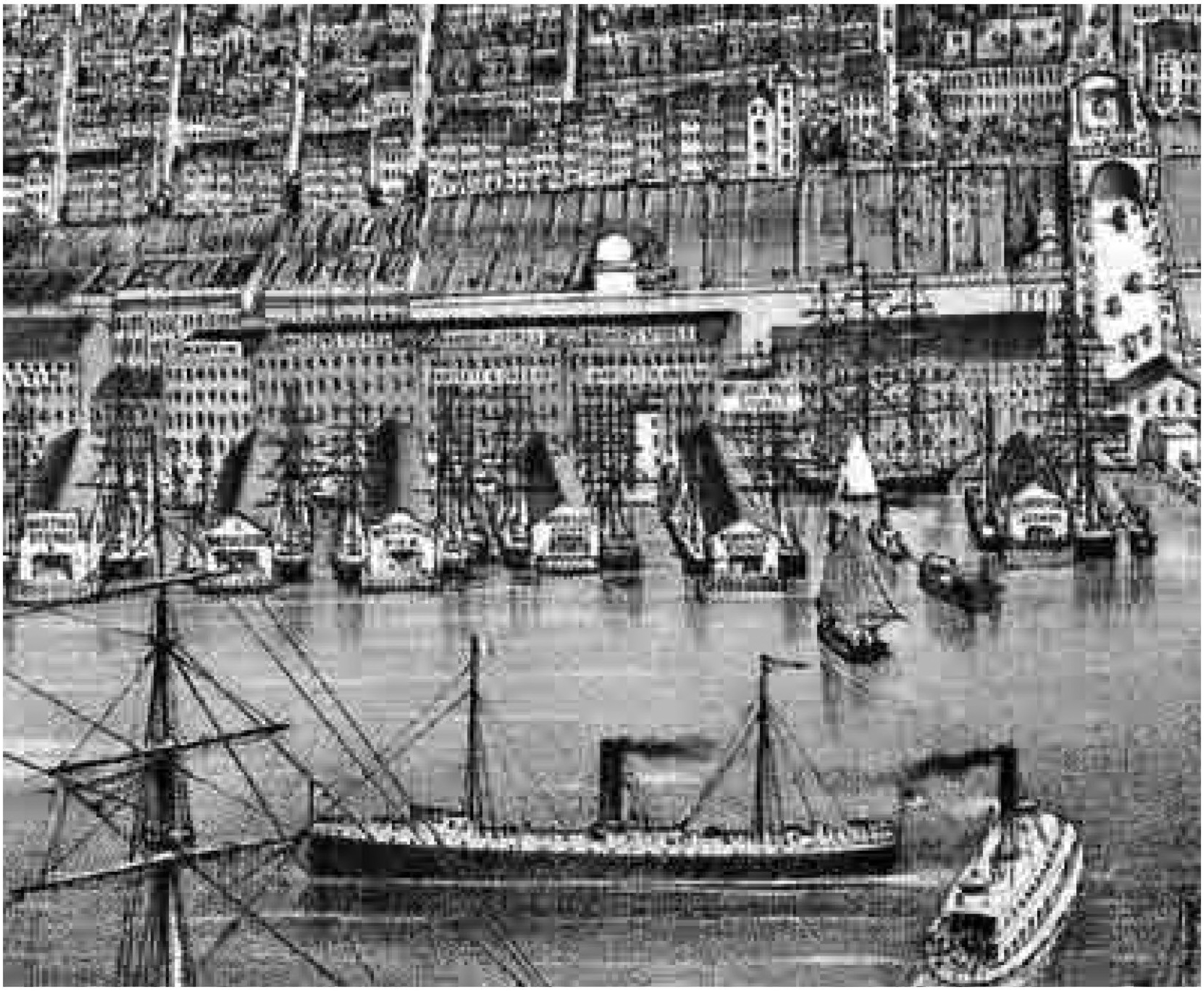

De Brooklyn Heights in 1879 met (het witte gebouwtje met koepel, ongeveer in het midden) Beckers voormalige observatorium (uitsnede van www.wikipedia.org/wiki/History-of-Brooklyn)

ingezonden bericht.[61] Op de koepel had hij sinds enkele weken een op eigen kosten ontwikkelde tijdbal in gebruik, een voorziening met behulp waarvan uitvarende schepen in de haven hun chronometers gelijk konden zetten.[62] Bijzonder was dat Beckers tijdbal (diameter: 3 voet en 4 inches = nominaal 1 meter) niet alleen op het middaguur, maar op elk geheel uur viel. Voor de elektrische besturing had Becker een nauwkeurige klok vervaardigd, die hij bijhield door astronomische waarnemingen met een zelfgebouwde telescoop, waarmee hij ook de (wester)lengte 74º0'36" en (noorder)breedte 40º42'4" van zijn observatorium had bepaald.

Met zijn uurlijkse tijdinformatie vanaf de Brooklyn Heights verloor Becker echter de competitie met de tijdbal die - éénmaal daags vallend op het middaguur - in april 1860 op het Custom House in Wall Street, Manhattan in gebruik werd genomen. Na zijn persoonlijke investeringen een demotiverende tegenvaller, die hem niet alleen reputatieschade zal hebben toegebracht, maar die ook de functionaliteit van zijn mede op het gebruik van de geavanceerde tijdbal ontworpen observatorium zal hebben aangetast. Dit alles en de in het algemeen ongewisse vooruitzichten in het sedert april 1861 door de Burgeroorlog verscheurde Amerika zullen Becker hebben

61 William F. Ollen, 'A Time-Ball on the Brooklyn Heights', *The New York Times* 5/11-1859
62 Derek Howse, *Greenwich time and the discovery of the longitude*, Oxford 1980, p. 79-80

aangezet tot herbezinning op zijn toekomst en eind maart 1863 stond 54 Columbia Street te Brooklyn al geruime tijd te koop.[63]

De familie Becker was teruggegaan naar Europa, naar België. Zich, naar het lijkt, in de eerste plaats richtend tot Nederlandse gegadigden, begon C. Becker, Herentalsestraat 18 te Antwerpen, in december 1863 met de werving van personeel voor Becker & Zonen, een door hen op te richten fabriek "tot vervaardiging van balansen, schalen, fijne math[ematische] instrumenten enz."[64] Verrijkt met nieuwe ideeën, opgedaan in Amerika, pakte Becker dus - naast landmeetkundige instrumenten - zijn vroegere succesvolle fabricage van precisiebalansen weer op. Daarbij zal hij er zeker aan hebben gedacht zijn producten ook in Nederland af te zetten en zijn daar verloren marktpositie te heroveren.

Voor- en tegenspoed in New Rochelle
Nadat de burgeroorlog in juni 1865 was beëindigd keerden de Beckers terug naar Amerika;[65] uitgezonderd - vermoedelijk - oudste zoon Ernst, die in Antwerpen Becker & Sons draaiende zou kunnen hebben gehouden. Voor een nieuwe Amerikaanse vestiging van Becker & Sons viel het oog op Hudson City in New Jersey.[66] Daar overleed Beckers (tweede) vrouw Louisa Juliana Marius op 14 juni 1868 aan een beroerte.[67] Na op 3 juli 1868 als Amerikaans ingezetene te zijn genaturaliseerd[68] had Becker met Becker & Sons in 1873 te New York City al een kantoor op 232 East 128th Street. Zijn zoon Ernst was toen op de Kruiskade 61 te Rotterdam verantwoordelijk voor de vestiging die inmiddels was overgekomen uit Antwerpen. Waarschijnlijk hebben Ernsts broers Henri Louis en Juliaan Johan de eerste jaren in Rotterdam ook bij Becker & Sons gewerkt, maar in 1872 begonnen zij er als C. Becker's Sons een balansenmakerij voor zichzelf op de Stille Slaakkade 29, enkele jaren later verhuisd naar de Westzeedijk.[69] Ernst, die op 27 juni 1872 te Arnhem trouwde met zijn volle nicht Henriette Caroline Marius, de 19-jarige dochter van genoemde Theodorus Jacobus, remigreerde met zijn gezin naar Amerika, waar hij zijn vader en broer Christiaan hielp bij de start met een nieuwe fabriek van Becker & Sons te New Rochelle, New York,[70] Evenals bij Becker's Sons te Rotterdam zouden daar alleen balansen met toebehoren worden vervaardigd.

Bij de Volkstelling van 1880 werd in New Rochelle genoteerd dat de inmiddels 74-jarige 'scale manufacturer' Christopher Becker getrouwd was met ene in Nederland geboren Rijntje.[71] Dit huwelijk met zijn jonge huishoudster - zij was in 1880 nog maar 28

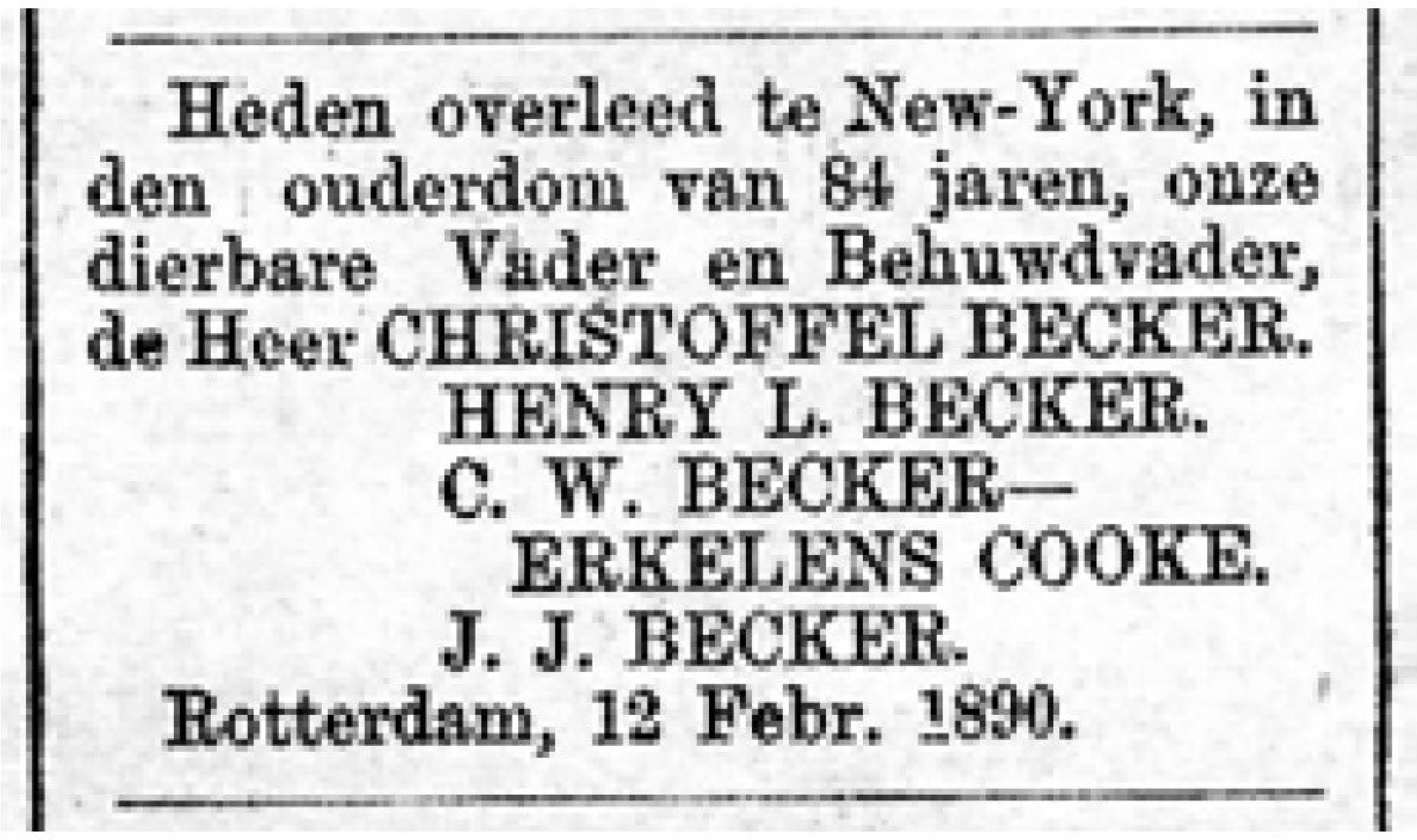
Heden overleed te New-York, in den ouderdom van 84 jaren, onze dierbare Vader en Behuwdvader, de Heer CHRISTOFFEL BECKER.
HENRY L. BECKER.
C. W. BECKER—
ERKELENS COOKE.
J. J. BECKER.
Rotterdam, 12 Febr. 1890.

Het Nieuws van den Dag, 18 februari 1890: C. Becker op 12 februari overleden

63 *The Brooklyn Daily Eagle* 29/3-1863
64 Advertenties *Alg. Handelsblad* 4, 7 en 9/12-1863
65 Shannon en Shannon, *The Assay Balance*
66 Idem
67 GldA, Burgerlijke Stand Arnhem, huwelijksbijlagen 1872 akte 158
68 'Passport application of Juliaan Johan Becker', in: *Papers relating to foreign relations of the United States, with the annual message of the president to Congress December 2, 1902*, p. 834-835
69 Gemeentearchief Rotterdam, Adresboeken
70 Shannon en Shannon, *The Assay Balance*
71 U.S. Census Records 1880

jaar - zorgde voor dermate grote spanningen bij de Beckers, dat Christopher in 1884 besloot zakelijk te breken met zijn zoons om verder te gaan onder de naam Christopher Becker.[72] Ernst en Christiaan gingen door als Becker Brothers. Nadat Ernst in mei 1889, uit vissen, was verdronken in de Long Island Sound,[73] zette Christiaan de firma vanaf 1892 voort als Christian Becker.

Intussen was Christopher op 12 februari 1890 overleden,[74] waarschijnlijk in de psychiatrische inrichting op Ward's Island, waar zijn zoon Christiaan hem had laten opnemen;[75] dit laatste vermoedelijk in verband met een kortelings door zijn vader gemaakte, aanvechtbare wilsbeschikking. Op 15 februari werd Christopher op Green-Wood Cemetery te Brooklyn begraven bij Louisa Juliana, zijn tweede vrouw, waar op 9 juli 1886 zijn jongste zoon August Henri, die ook nog in de fabriek had gewerkt, ook al was bijgezet.[76] Christophers omstreden huwelijk met de in 1852 te Dodewaard geboren, daar opgegroeide en via Arnhem naar Amerika overgekomen Rijntje Geurtje Rijnders[77] was al in 1886 op de klippen gelopen.

Opvolging en terugblik

Te Rotterdam leidde een geschil over de bedrijfsvoering ertoe dat Henri Louis in 1895 de Rotterdamse firma Becker's Sons verliet om in Brussel een zelfstandige balansenfabriek H.L. Becker's Son & Co. te beginnen.[78] Hij overleed in 1903 in Laken (België). Juliaan Johan verhuisde in 1912 naar zijn buiten Klein Bonga in het Gelderse Brummen. Met achterlating van een filiaal in Rotterdam, verhuisde in 1914 ook Becker's Sons naar Brummen. Daar vond het bedrijf betere productieomstandigheden dan in Rotterdam, waar het fijne afregelen van de precisiebalansen in toenemende mate door bodemtrillingen werd gehinderd. Na diverse bedrijfsmutaties herinnert anno 2013 in Brummen de Becker's Sonsstraat nog aan een gerenommeerd bedrijf, dat - allang geen balansen meer makende - op zijn hoogtepunt 700 mensen aan het werk had, maar in 1983 zijn deuren moest sluiten.[79] Juliaan Johan, die in 1929 in zijn toenmalige woonplaats Den Haag overleed, had nog meegemaakt dat zijn zoon Julien Henry in 1926 te Delft medeoprichter werd van de N.V. Balansen- en Gewichtenfabriek van Julien H. Becker. Onder de naam Packard-Becker B.V. werden daar in Delft, naast andere apparatuur, tot omstreeks 1965 nog balansen vervaardigd.[80]

Was Christopher Becker, naast de Amerikaanse Becker-bedrijven, indirect de grondlegger van deze Nederlandse ondernemingen, direct was hij dat in 1841-1842 van de 19de-eeuwse Arnhemse instrumentmakersnijverheid; in de eerste plaats vanaf 1855 bij Becker & Buddingh, maar ook bij Berend Holsboer, die, omstreeks 1847 begonnen als leerjongen bij Becker, in 1867 in de Ridderstraat zijn deuren opende als fabrikant van wis- en natuurkundige instrumenten. In 1904 zou de elders volleerde Gerrit de Koningh met zijn nieuwe Fabriek "Physica"in de Weerdjesstraat een soortgelijk assortiment bieden. Hij zou zich primair richten op de geodetische markt, maar ook Becker, Buddingh en Holsboer hadden zich met waterpasinstrumenten, theodolieten en andere landmeetkundige benodigdheden al daarop begeven. J.F. Wilhelm Schierenbeck, die met Becker meekwam uit Groningen en al in 1856 dadelijk na het vertrek van zijn baas naar Amerika in Arnhem genoteerd stond als balansenmaker, hield het bij weegwerktuigen.

---

72 *The New York Times* 7/5-1886
73 *The New York Times* 2/5-1889 en *The Sun* 2/5-1889
74 Advertentie *Het Nieuws van den Dag* 18/2-1890
75 *The Sun* 9/2-1890
76 www.green-wood.com
77 Regionaal Archief Rivierenland (Tiel), Burgerlijke Stand en Bevolkingsregister
78 Regionaal Archief Zutphen, *Archief van de firma Becker's Sons*, catalogus H.L. Becker's Son & Co, Brussel 1896
79 L. Walters, 'Becker's Sons. Deel 2: de periode 1865-1983', *Meten & Wegen* nr. 81 (maart 1993) 1916-1920
80 L. Walters, 'Becker's Sons. Deel 3: afsluitend', Meten & Wegen nr. 82 (juni 1993) 1943-1946

200 jaar landelijke vastgoedregistratie (3)

Zacharias Klaasse

1901
Het Koninklijk besluit van 18 februari, no. 32 regelt dat in rijksgebouwen waarin o.a. ambtenaren van het Kadaster zijn gehuisvest, conciërges en zonodig portiers kunnen worden aangesteld.

1902
- Er verschijnt de "Handleiding voor de Technische werkzaamheden van kadastrale hermetingen".
- Op 12 december verzoekt de Minister aan de Ingenieurs-Verificateur zorgvuldig toe te zien dat geen onnodige vernummering van percelen plaatsvindt, met het oog op de hypothecaire boekhouding.

1903
- Er mogen maximaal 60 tekenaars van het Kadaster zijn (Koninklijk besluit van 10 februari, no. 55)
- Tekenaars van het Kadaster van 55 jaar die het maximum van hun beloningsschaal nog niet hebben bereikt, worden op het maximum gebracht (Koninklijk besluit van 14 maart, no. 18).

1904
- G.F. Stucki volgt Steenbergen op als inspecteur van het Kadaster. Tijdgenoten zeggen dat zijn bureau altijd schoon was. In zijn periode schijnt weinig tot niets gebeurd te zijn. Hij werd opgevolgd door E.J.A. Weygers.
- Er mogen maximaal 40 aspirant-landmeters van het Kadaster zijn en 75 tekenaars (Koninklijke besluiten van 14 mei, no. 69 en van 29 november, no. 38).
- De ministeriële resolutie van 2 december verbiedt het verenigen van percelen zonder directe noodzaak.

1905
- In maart worden de Ingenieur-Verificateur gemachtigd om gebruik te maken van de mogelijkheid om van kaarten mechanische kopieën te maken, o.a. door lichtdruk. De firma Immig en Zoon te Rotterdam had deze mogelijkheid gevonden.
- Ambtenaren van het Kadaster gaan met pensioen aan het einde van het kalenderjaar waarin zij 70 jaar zijn geworden (Koninklijk besluit van 31 mei, no. 75).

1906
- Er wordt een Staatscommissie ingesteld inzake de wetgeving op de registratiebelasting en de hypotheekrechten. Tot wetgeving inzake de openbare registers leiden de voorstellen niet.
- Ook van veldwerken worden door de firma Immig reproducties langs mechanische weg gemaakt.
- De rechtbank te Amsterdam beslist bij vonnis van 13 april dat de bewaarder van de hypotheken en het kadaster geen overlegging kan eisen van een volmacht die aan een notariële akte van doorhaling van een hypothecaire inschrijving is gehecht.

1907
- De Tiendwet van 1907 schaft de tienden af; dat zijn schuldplichtigheden van een evenredige hoeveelheid vruchten en beestgeboorten. Het Kadaster had met dit zakelijk recht niet te maken, maar bij de afschaffing krijgt de rechthebbende een schadeloosstelling van het Rijk – behoudens bij afkoop – die leidt tot tiendrente in de kadastrale legger. Die rente wordt op gelijke manier geadministreerd als de belastbare opbrengst voor de grondbelasting.
- De afdeling Hypotheken en Kadaster aan het Departement wordt opgeheven (brief van 3 april). De bewaarder staat, wat de kadastrale boekhouding betreft, niet meer onder toezicht van de Ingenieur-Verificateur.

1908
- De Rivierenwet van 1908 regelt de rechten

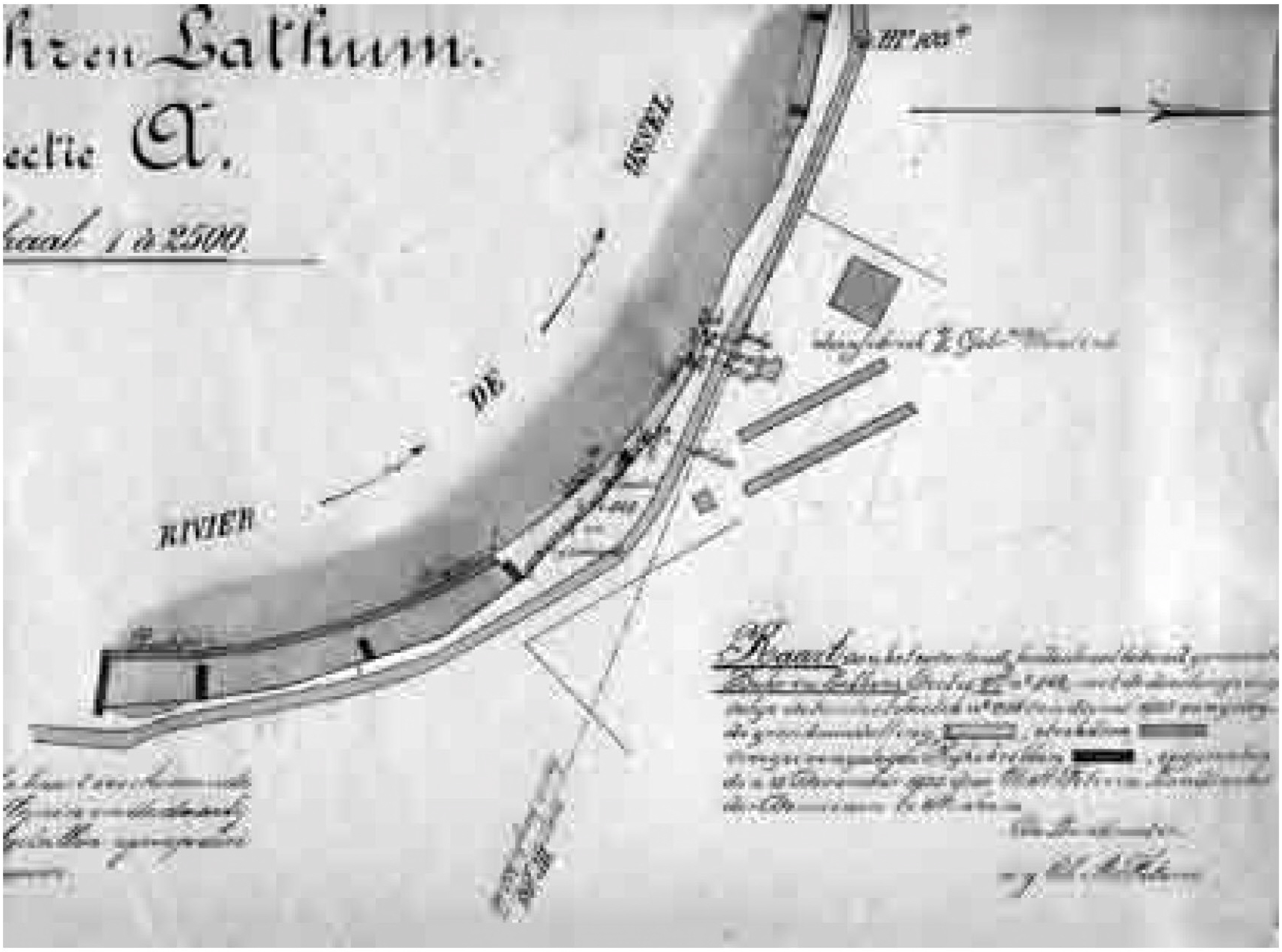

Zie jaar 1908: taak Kadaster bij uitvoering Rivierenwet.

tussen de riviereigenaar en de aanliggende eigenaren. Het Kadaster krijgt een taak in opmeting, vastlegging van rechten enz.

- Bij Koninklijk besluit van 11 maart, no. 34, vinden verschillende salarisverhogingen plaats. Zo verdienen rijksklerken, afhankelijk of zij tot de 1e, 2e of 3e klasse behoren, f. 540 tot f. 1400 per jaar. Zij bereiken het einde van hun schaal na 24 jaar. Daarna kan een rijksklerk der 1e klasse f. 1500 verdienen.
- De exameneisen voor rijksklerk aan de kantoren van de hypotheken, het kadaster en de scheepsbewijzen zijn blijkens het Koninklijk besluit van 20 november, no. 29:
  - Bekwaamheid om zich in de Nederlandse taal, zowel mondeling als schriftelijk, duidelijk en nauwkeurig uit te drukken.
  - Bekendheid met:
    - de wettelijke bepalingen omtrent de wijze van eigendomsverkrijging van onroerende goederen, de vestiging en het te niet gaan van zakelijke rechten op die goederen en omtrent de overdracht van- en het verband op schepen;
    - de inrichting van de registers en staten betreffende de hypothecaire en kadastrale boekhouding, alsmede de voorschriften op de bewerking en bijhouding van die stukken;
    - de boekhouding betreffende de schepen en vaartuigen.
  - Vaardigheid in:
    - het uitvoeren van de werkzaamheden tot bijhouding van de genoemde staten en registers;
    - het onderzoek naar bezwaardheid van percelen;
    - het maken van staten van inschrijvingen en certificaten van onbezwaardheid;
    - het net en nauwkeurig maken van extracten uit de plans.

- Geschiktheid om het publiek te woord te staan bij het vragen van inlichtingen en het verlenen van inzagen.
- Duidelijk en net schrift, ook wat cijfers betreft, is een vereiste.

1909
Een commissie, waarin twee landmeters van het Kadaster zitting hebben, ontwerpt een tekst voor een ruilverkavelingswet. Landmeter I. Boer Hzn is als enige in de commissie van oordeel dat toepassing van de onteigeningswet niet nodig is.

1910
Bij resolutie van 17 mei, no. 45, worden regels gegeven op het toezicht op de onbelastbare eigendommen. De afdeling Grondbelasting en het Kadaster moeten daartoe hun registraties controleren en zo nodig aanvullen.

1911
Aan de oudste 15 landmeters van het Kadaster kan na een diensttijd van 30 jaar aan hun maximum salaris nog f. 200 ’s jaars worden toegekend (Koninklijk besluit van 28 februari, no. 49).

1912
- Inspecteur van het Kadaster ten departemente wordt de Ingenieur-Verificateur E.J.A. Weygers. Hij krijgt bemoeienis met de opleiding voor landmeter, een nieuwe Instructie Kadaster, de hermeting, de ruilverkavelingswet, wegwerken van achterstanden na de mobilisatie van 1914-1918, de Wet op de kadastrale en hypothecaire tarieven van 1922, enz. In zijn 70e levensjaar ging hij met pensioen. Hij is 89 jaar geworden.
- De aanschrijving van 22 mei geeft regels voor een “redres-kaart”. Grondgedachte is, dat het perceel altijd zo is geweest, als na redres in de kadastrale bescheiden voorkomt.

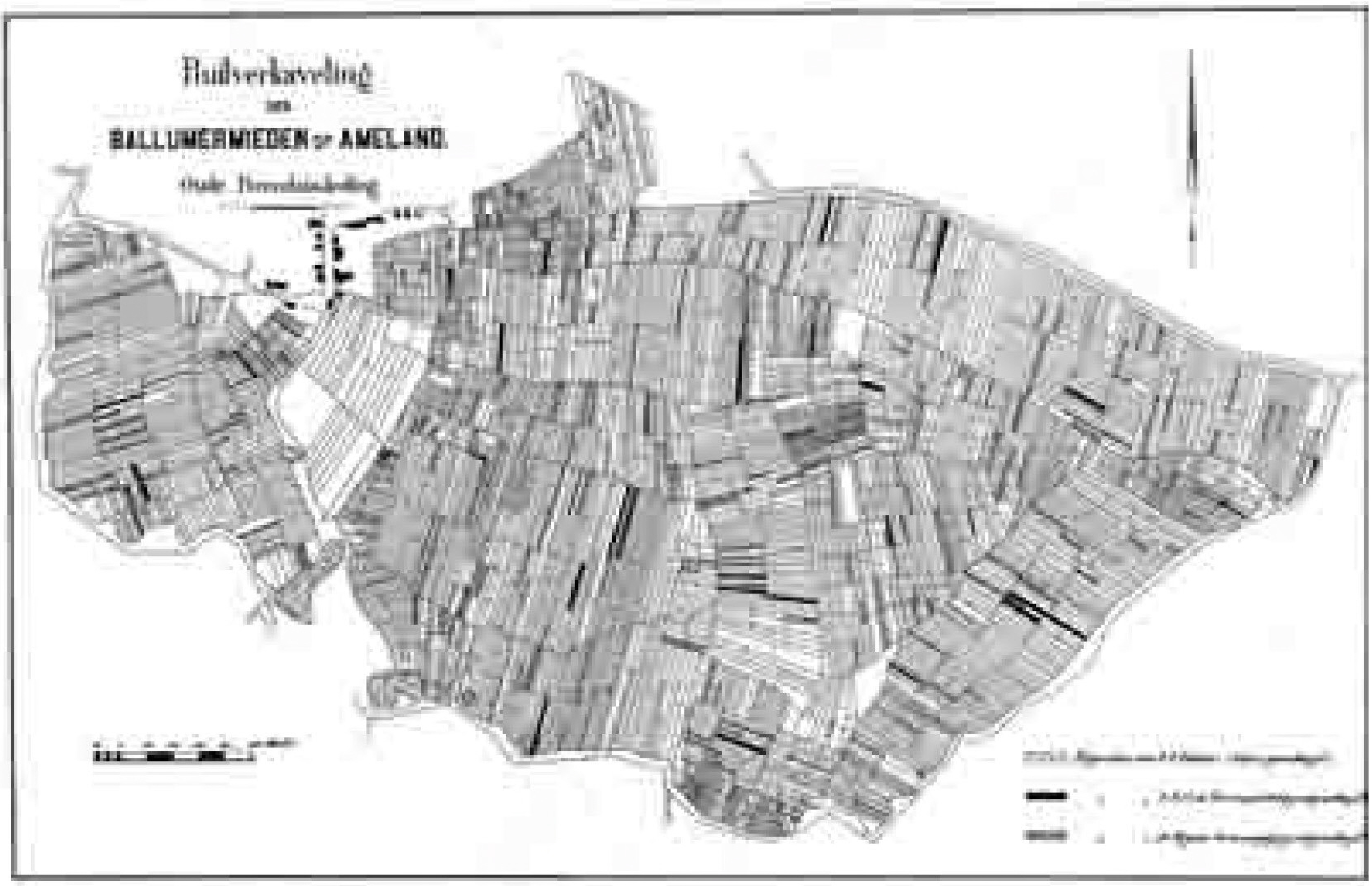

Zie jaar 1917: oude toestand van de vrijw. ruilv. “Ballum”.

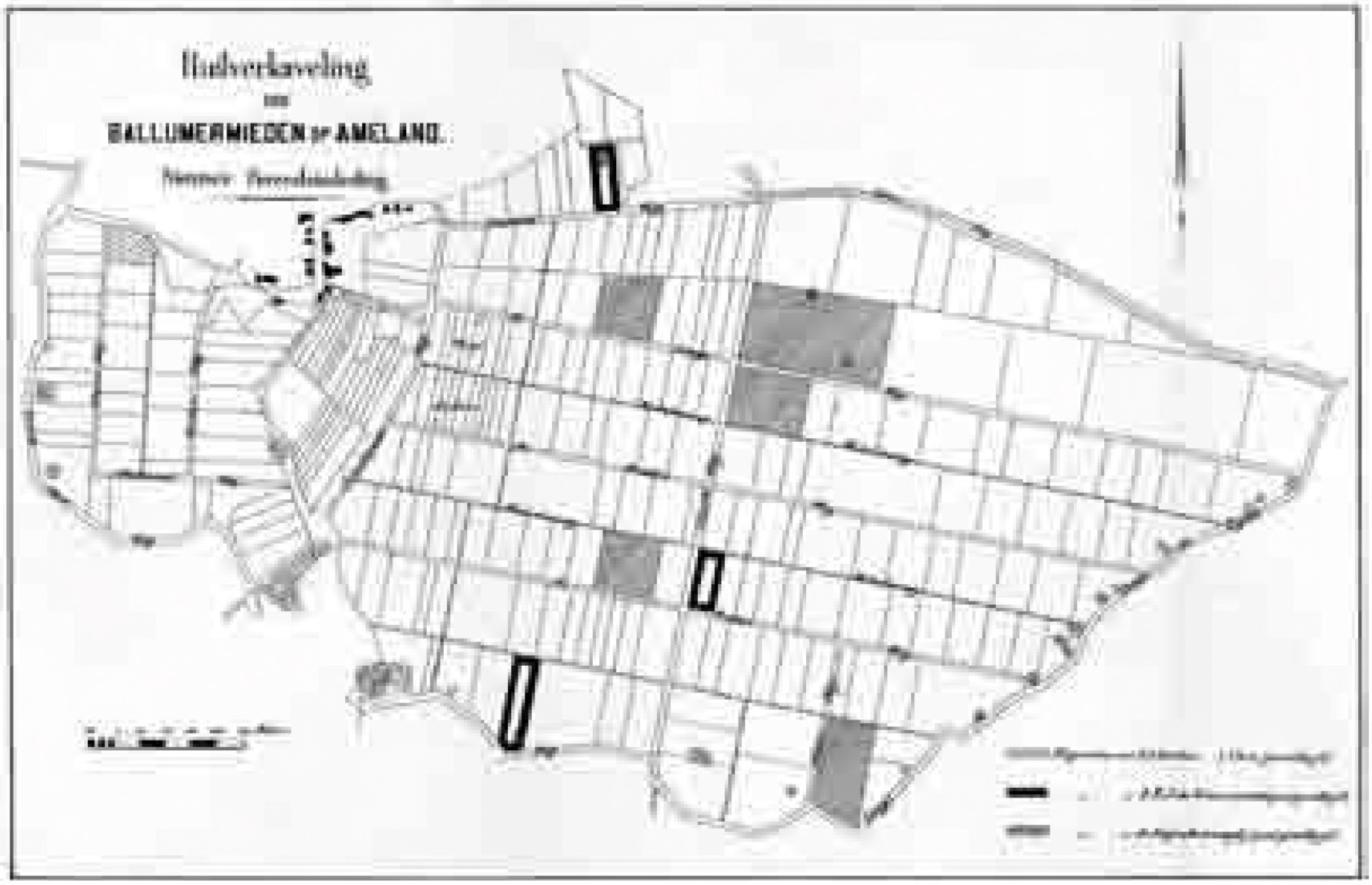

Zie jaar 1917: nieuwe perceelsindeling van de vrijw. ruilv. "Ballum".

1913

Rijksklerken, werkzaam aan o.a. de hypotheekkantoren zenden hun verlofaanvragen in via de bewaarder, die daaromtrent van advies dient (circulaire no. 1430).

1914

Bij aanschrijving van 2 oktober, no. 114 (Afdeeling hypotheken en kadaster), wordt aan de hypotheekbewaarders overgelaten om op eigen verantwoordelijkheid aantekening in de openbare registers al dan niet te doen van inpandgeving van hypothecaire schuldvorderingen, alsmede van het tenietgaan van het pandrecht.

1915

De registers van eigendomsovergangen van gebouwde en ongebouwde eigendommen (livres des mutations des propriétés bâties et non-bâties) die door de maires en gemeentebesturen zijn aangelegd in de jaren 1812-1832, worden overgebracht naar de bewaringen van de hypotheken en het kadaster (Koninklijk besluit van 17 juli, no. 45).

1916

De werktijden van de bladschrijvers, tevens rijksklerk, aan de hypotheekkantoren, worden door de bewaarder geregeld, in verband met de hoeveelheid werk, welke door hen wordt verricht (circulaire no. 1471).

1917

- Op 9 maart wordt de Landbouwhogeschool te Wageningen geopend. Daar komt – op grond van het Koninklijk besluit van 16 september 1918, Stb. 548 – een driejarige cursus voor de opleiding tot landmeter. De lessen beginnen in 1919.
- Het jaarlijks traktement van de boekhouders van het Kadaster is f. 950 en kan na 18 jaar oplopen tot f. 2000 (Koninklijk besluit van 13 juni, no. 39).
- Op 30 november wordt de akte van

toedeling van de vrijwillige ruilverkaveling "Ballum' op Ameland overgeschreven. Dit is de eerste grote ruilverkaveling waaraan het Kadaster heeft meegewerkt, nog vóór de eerste Ruilverkavelingswet van 1924. Uit 3738 oude percelen ontstaan 339 nieuwe.

1918
- Metingen op verzoek van particulieren worden pas uitgevoerd als de betaling daarvan is verzekerd (aanschrijving van 16 mei, no. 29).
- De hypotheekbewaarders die benoemd zijn na 30 juni 1918 moeten hun ontvangsten uit het kantoor storten in 's Rijks schatkist. Zij krijgen nu hun vast salaris van het Rijk. De overige bewaarders moeten binnen twee maanden kiezen of zij onder deze nieuwe regeling willen vallen of niet.
- Per 1 augustus treedt een nieuwe Instructie Kadaster (I.K.) in werking, ter vervanging van de I.K. van 1900.
- Twee landmeters worden hypotheekbewaarder, wat een hevige reactie veroorzaakt bij de belastingdienst. Het Koninklijk besluit van 1 augustus 1828, Stb. 52, bepaalde namelijk dat bewaarders bij voorkeur uit de kring van de registratie (belastingdienst) geworven moesten worden.

1919
- De verplichting tot het stellen van zekerheid voor rijksambtenaren ten behoeve van de Staat wordt opgeheven. Dit geldt o.a. voor de hypotheekbewaarders.
- De missive van 27 februari, no. 66, gaat over de oude strijd tussen de landmeters van het Kadaster en de controleurs van de grondbelasting: de laatsten willen zo veel mogelijk gebouwen en gebouwtjes op de kadastrale kaart; de landmeters willen slechts de hoofdgebouwen meten.
- Het Koninklijk besluit van 16 juni, no. 78, bepaalt dat ten behoeve van de velddienst "meetarbeiders bij het Kadaster" in vaste dienst kunnen worden aangesteld.

1920
- Bij ministeriële resolutie van 28 juni, no. 135, wordt bepaald dat de bewaarder, als de aanbieder van een akte schriftelijk verzoekt de aangehechte stukken niet mee over te schrijven, aan dat verzoek moet voldoen.
- Per 1 juli zijn de kantoren van het Kadaster voor het publiek gesloten op zaterdag na 13 uur (Koninklijk besluit van 25 juli 1919, Stb. 529).
- De aansprakelijkheid tegenover het publiek van de bewaarders van de hypotheken, het kadaster en de scheepsbewijzen voor verzuimen e.d. wordt vervangen door een aansprakelijkheid van de Staat (Stb. 1920, 634).

1921
- Bij brief van de Minister van Financiën van 22 juli, no. 96, wordt de hypotheekbewaarder te Arnhem verzocht de rechthebbenden een kennisgeving te zenden van de nieuwe kadastrale aanduiding in verband met de hermeting van Dieren en de desbetreffende notarissen in te lichten. Ook worden voorschriften gegeven voor de bijhouding van het nieuwe kadaster van Dieren.
- Bij gedrukte brief van november licht bewaarder Hommersom van Arnhem de notarissen in de arrondissementen Arnhem en Zutphen in over het nieuwe kadaster van Dieren.

1922
- Alle ontvangsten komen nu ten goede aan de Staat en niet meer aan de bewaarder van de hypotheken en het kadaster persoonlijk. Als vergoeding krijgen de bewaarders een jaarlijkse toelage naast hun salaris, zolang zij het beheer over hun huidige kantoor hebben. Deze vergoeding varieert van f. 440 (Winschoten) tot f. 9360 (Amsterdam).
- Relevante rechtsfeiten inzake hypotheken, bijv. cessie, kunnen in de openbare registers worden aangetekend op verzoek van belanghebbende.
- In de kadastrale boekhouding moet het adres van de rechthebbenden worden vermeld.
- Per 1 mei komen er nieuwe kadastrale tarieven, krachtens de wet van 3 april, Stb. 166.
- Bij brief van de Minister van 23 mei, no. 25, werd toegestaan om woningcomplexen

kadastraal te nummeren per groep van gelijksoortige woningen, als deze ten name van een vereniging voor volkshuisvesting staan.

1923
- Het bijhouden van kadastrale registers en kaarten van waterschappen door personeel van de bewaringen van de hypotheken en het kadaster, is uitdrukkelijk verboden (missive van 9 maart, no. 49).
- De resolutie van 30 april, no. 54, zegt dat een kopie van het veldwerk gemaakt moet worden door middel van doordruk met behulp van carbonpapier.

1924
- Op 1 maart treedt de Jachtwet in werking. Onder de naam van jachtrente wordt bij het perceel in de kadastrale legger van deze schuldplichtigheid melding gemaakt door een bedrag te vermelden dat samen met de grondbelasting wordt geheven.
- Op 31 oktober komt de eerste Ruilverkavelingswet tot stand (Stb. 481).
- Bij besluit van de Minister van Financiën van 12 december wordt een commissie ingesteld met de taak om te onderzoeken of de eisen voor landmeter van het Kadaster niet te zwaar zijn. Drijfveer: bezuinigingen. De commissie wil alles bij het oude houden.

1925
- Bij het vertrek van inspecteur Weygers wordt de afdeling Hypotheken en Kadaster ten departemente opgeheven. De enige die het Kadaster op het Ministerie nog vertegenwoordigd is de hoofdcommies H. Tinkelenberg, sinds 1907 daar werkzaam. Per 1 april wordt de landmeter J. Zijlstra hoofd van de nieuwe afdeling Kadaster op het Ministerie. Hij kon daar niet wennen en keerde in 1930 terug naar de buitendienst.
- De verzamelingsleggers, die gegevens bevatten voor de heffing van de grondbelasting, worden vervangen door het kaartsysteem Kadaster nr. 93.
- Per 1 juli wordt het aantal divisies van de landmeetkundige dienst teruggebracht van 11 naar 8.

1926
- In september krijgt de bewaring van de hypotheken en het kadaster te Amsterdam een reproductietoestel “Famulus” voor het maken van kadastrale uittreksels e.d. Er kan een productie van 60 stuks per dag worden bereikt.
- De aanschrijving van 2 november, no. 107, onderstreept het verbod om aantekeningen te stellen op de plans die in het veld worden gebruikt. Een verbod, waar om praktische redenen niemand zich aan houdt.
- Bij missive van 11 november, no. 38Kad, mag de bewaarder, zonodig in overleg met de Ingenieur-Verificateur, een tenaamstelling van een perceel wijzigen als de grondbelasting niet in te vorderen is tengevolge van een verkeerde tenaamstelling.

Zie jaar 1926: reproductietoestel “Famulus”.

1927

- Op 1 februari komt er een nieuwe scheepsboekhouding, wegens het van kracht worden van het nieuwe zeerecht (herziening tweede boek van het Wetboek van Koophandel).
- Bij brief van 28 juni, no. 39, worden voorschriften gegeven inzake het vastleggen van de resultaten van grensuitzettingen in het kadastrale veldwerkarchief.
- Per 1 juli worden de colleges van zetters van 's Rijks directe belastingen afgeschaft (Stb. 160). Dit college bestond sinds 1806. De zetters, ook wel verdelers genoemd, hadden tot taak het schatten van de waarde van het onroerend goed, om vervolgens te bepalen hoeveel grondbelasting hierover betaald zou moeten worden. Ze werden benoemd door de Commissaris van de Koning op voordracht van de gemeenteraad.
- Per 21 augustus zijn de hypothecaire registers vrijgesteld van zegelrecht (circulaire no. 1859).

1928

- Per 1 januari wordt de "boekhouder van het Kadaster", "boekhouder ten kantore van de hypotheken, het kadaster en de scheepsbewijzen" genoemd; ze worden benoemd uit de adjunct-commiezen.
- Er wordt een eerste proef genomen om na te gaan of men uit luchtfoto's topografische kaarten kan maken. Ook het Kadaster toont belangstelling.
- Voortaan mogen de openbare registers geen stukken in een vreemde taal meer bevatten. De wet van 20 mei, Stb. 709, bepaalt dat een vertaling in het Nederlands moet worden in- of overgeschreven.

1929

- De alfabetische naamwijzers per kadastrale gemeente (ingang op naam in de kadastrale registratie) worden vervangen door een algemene naamwijzer in kaartvorm voor alle gemeenten tezamen die tot de kring van de bewaring behoren (Hypotheken nr. 5).
- Het algemeen register Hypotheken nr. 2, dat per rechthebbende een overzicht van overgeschreven akten bevat, wordt niet meer bijgehouden, evenmin als het register van onderzetters (relatie schuldenaar ↔ hypotheek).
- Ingevoerd wordt een losbladig percelenregister voor erfdienstbaarheden.
- Bij resolutie van de Minister van Financiën van 28 oktober, no. 76, wordt het personeel van de Rijkscommissie voor graadmeting en waterpassing geplaatst bij de Bijhoudingsdienst van de Rijksdriehoeksmeting van het Kadaster.

1930

- De afdeling Kadaster ten departemente maakt plaats voor een nieuwe afdeling Hypotheken en Kadaster, onderdeel van de Belastingdienst, onder leiding van mr. H. Iwema. Hij aardde er niet en had gezondheidsproblemen. Toch was hij zeer begaafd. Hij had een belangrijk aandeel in de Ruilverkavelingswet 1938.
- Het archief van de Rijksdriehoeksmeting wordt per 1 januari overgebracht van de Rijkscommissie voor graadmeting en waterpassing naar het Kadaster.
- De Minister van Justitie spreekt zijn afkeuring richting het notariaat uit over de gewoonte van notarissen om zeer veel doorhalingen van hypothecaire inschrijvingen in één akte te stoppen.
- Bij resolutie van 15 september, no. 38, wordt bepaald dat eenzijdige verklaringen van verjaring niet in de kadastrale legger worden toegepast als degene te wiens name het perceel staat daartegen bezwaar heeft.

1931

- Het aantal divisies van de landmeetkundige dienst wordt per 1 januari teruggebracht van 8 naar 7.
- De resolutie van 4 september, no. 34, bepaalt dat de hypotheekbewaarder niet verplicht is door willekeurige derden opgemaakte stukken in te schrijven.
- De resolutie van 16 september, no. 12, verbiedt nogmaals vereniging van met hypotheek bezwaarde percelen met onbezwaarde, of van percelen die verschillend zijn bezwaard.
- Overgeschreven onderhandse akten die door één van de partijen is ondertekend met een kruisje, worden niet in de kadastrale

boekhouding toegepast (resolutie van 24 oktober, no. 44).

1932

- Het aantal divisies van de landmeetkundige dienst wordt teruggebracht naar 6. Aan het hoofd staat een Ingenieur-Verificateur.
- Bij brief van 13 mei, no. 84, wordt een samenwerking op landmeetkundig gebied bekend gemaakt tussen het Kadaster en Rijkswaterstaat. Bij het Kadaster leeft het gevoel dat men een stuk van zijn monopolie kwijt is en men vreest voor ondeugdelijk werk.
- Bij Koninklijk besluit van 24 november, Stb. 560, worden naar het Rijksarchief overgebracht de registers van eigendomsovergangen van gebouwde en ongebouwde eigendommen, die door de maires en gemeentebesturen zijn aangelegd en bijgehouden in de jaren 1812-1832. Zie ook het jaar 1915.

1933

- Per 1 juli geldt een nieuwe regeling voor meetarbeiders van het Kadaster. Zij worden aangenomen op arbeidsovereenkomst, mogen maximaal f. 4,30 per dag verdienen, krijgen geen beloning als er geen werk is, ontvangen 20 cent rijwielvergoeding per dag en ten hoogste 25 cent per dag voor verblijfkosten. Ook ontvangen zij een dienstpet met het opschrift “Kadaster”, die zij “in netten staat” moeten onderhouden (circulaire no. 2294).
- Op Koninginnedag zijn de kantoren van het Kadaster voortaan gesloten.

1934

Volgens missive van 23 maart, no. 154, moeten de gemeenten genoegen nemen met negatieve fotokopieën (witte lijnen en cijfers op zwarte achtergrond) van kadastrale kaarten, ter vervanging van de handmatige bijwerking van de bestaande gemeenteplans.

1935

- Per 1 januari wordt een instructie voor de hoofden van bureaux van de landmeetkundige dienst van kracht.
- Het loon van de bladschrijvers wordt vastgesteld op 42 cent per 100 regels schrift (circulaire no. 2486).
- Het Koninklijk besluit van 2 augustus, Stb. 492, regelt de studie voor civiel-landmeter.
- Bij de wet van 29 november, Stb. 685, tot verlaging van de openbare uitgaven, wordt de Kroon gemachtigd maatregelen te nemen om het letterlijk overschrijven van akten door de bladschrijvers te vervangen door op formulieren gestelde afschriften die ten kantore van de hypotheken en het kadaster worden bewaard. Er werd van die mogelijkheid echter geen gebruik gemaakt.

1936

- Bij missive van 27 maart, no. 35, verschijnen richtlijnen voor de samenwerking op landmeetkundig gebied tussen het Kadaster en de gemeentelijke technische dienst van de gemeente Rotterdam.
- Per 1 mei wordt te Utrecht een bureau “Samenwerking Waterstaat” opgericht, omdat de gewone bureaus van de landmeetkundige dienst van het Kadaster de tijd missen voor de kadastrale toepassing van grote waterstaatswerken, zoals het graven van het Amsterdam-Rijnkanaal.
- De veldassistenten mogen geen besprekingen voeren met het publiek en mogen zich niet bemoeien met de kadastrale grenzen (resolutie van 18 juni, no. 74).
- Per 1 juli worden nieuwe formulieren voorgeschreven voor de informatieverstrekking.
- Per 1 juli worden meetbanden en duimstokken van Rijkswege aan de landmeters van het Kadaster verstrekt.
- De vernieuwing van de kadastrale kaarten van het onbegaanbare plassengebied van Loosdrecht, gebeurt voor het eerst met behulp van luchtfoto’s.

1937

Inspecteur van het Kadaster mr. H. Iwema vereenzaamt op het Ministerie van Financiën. Hij heeft zelfs geen typiste. Hij wordt ontheven van zijn functie. De ingenieur-verificateur te ’s-Gravenhage, J.H.J. Houden, wordt tevens belast met de functie van inspecteur.

1938

- In de ruilverkaveling “Eemnesser Polder” worden nieuwe kaarten gemaakt door toepassing van fotogrammetrie.
- De nieuwe Handleiding voor de Technische Werkzaamheden van het Kadaster (H.T.W.) verschijnt.
- Per 1 mei wordt de functie van “hoofd van het bureau van de landmeetkundige dienst” ingevoerd.
- De hypotheekbewaarder en oud-landmeter M.A. Hollestelle stelt een dagelijkse bijhouding van het percelenregister Hypotheken nr. 69a voor, waardoor de hypothecaire bezwaardheid in één oogopslag is te zien. Na de Tweede Wereldoorlog wordt dit systeem ingevoerd. Het is een groot succes, waardoor de functie van beëdigd-commies overbodig wordt. Evenwel heeft deze functie nog tot 1965 bestaan.

1939

- Op 1 april wordt in ’s-Gravenhage het Centraal teken- en opleidingsbureau van het Kadaster geopend. De leiding berust bij de landmeters A.C.J. Hof en F. Harkink.
- Per 1 augustus wordt het aantal divisies van de landmeetkundige dienst teruggebracht naar 4, met als hoofdplaatsen Amsterdam, Arnhem, ’s-Gravenhage en Groningen.

Zie jaar 1939: A.C.J. Hof van het C.T.O. met pensioen.

Zie jaar 1940: niet slechts schade aan registers en apparatuur .....

1940

- Op 27 januari verschijnen voorschriften voor het opzenden van kadastrale kaarten bij oorlogsgevaar. Vóór het uitbreken van de oorlog in mei waren de kaarten grotendeels opgezonden naar centrale bewaarplaatsen. Toen dat in mei niet meer zonder risico kon gebeuren, zijn veel kaarten vernietigd.
- Het kantoor van het Kadaster te Middelburg wordt in mei door oorlogsgeweld verwoest door brand. De hypotheken moeten opnieuw worden ingeschreven. De kadastrale boekhouding wordt zo goed mogelijk gereconstrueerd vanuit de gemeenteleggers en soms vanuit de waterschapsleggers.
- Bij brief van de Minister van 16 juli wordt besloten de “proef Hollestelle” voort te zetten aan de bewaringen te Breda, ’s-Hertogenbosch, Gorinchem, Groningen, Leeuwarden en Zwolle (zie jaar 1938). Eerder is deze proef gerealiseerd in Zutphen, Arnhem, Nijmegen en Hoorn.
- Op 3 december treedt een besluit van de Secretarissen-Generaal van Landbouw en Visserij, van Financiën en van Justitie in werking dat bepaalt dat akten van overdracht niet mogen worden overgeschreven in de openbare registers, tenzij de akte een bepaalde verklaring van een notaris bevat inzake de prijs. Doel is de prijzen van landbouwgrond niet te veel te laten stijgen.

Zie jaar 1942: W.F. Stoorvogel (midden), inspecteur van de hypotheken en het kadaster.

- De bestaande publicaties van de Rijksdriehoeksmeting worden vervangen door een kaartsysteem waarbij alle gegevens van ieder driehoekspunt op één kaart worden vermeld.

1941

- De Dienst voor Buitengewoon Landmeetkundig Werk wordt ingesteld, vooral ook om mensen te behoeden voor gedwongen tewerkstelling in Duitsland. Prof. J.M. Tienstra, later W.F. Stoorvogel, krijgt de leiding.
- Het Deviezenbesluit 1941 verbiedt de bewaarder akten in te schrijven als sprake is van verboden transacties met buitenlands vermogen.
- De overneming van het beheer van joods grondbezit door de Nederlandse Administratie van Onroerende Goederen moet worden vermeld in de openbare registers. Overdracht e.d. van joods grondbezit behoeft de goedkeuring van de Rijkscommissaris. Ook moet joods grondbezit worden aangegeven bij genoemde instelling.
- De bewaarder wordt verplicht erop toe te zien dat de rente in hypotheekakten niet hoger is dan 4½ % (eerste hypotheken) of 5½ % (tweede hypotheken). Bij een hogere rente moet het Ministerie van Financiën dat hebben goedgekeurd.
- Bij missive van 31 oktober, no. 91, krijgt het Kadaster de taak om blindgangers (niet-geëxplodeerde bommen) te registreren op de kadastrale kaart en in de kadastrale legger.

1942

- De Secretarissen-Generaal van Justitie en van Financiën bepalen bij besluit van 28 januari 1942 dat alle vóór 27 mei 1940 ten kantore van de hypotheken te Middelburg genomen hypothecaire inschrijvingen binnen één jaar onderworpen zijn aan vernieuwing. Door oorlogsgeweld waren de inschrijvingen namelijk verbrand.
- Houben gaat met pensioen en W.F. Stoorvogel volgt hem op als Inspecteur van de hypotheken en het kadaster ten Departemente. Stoorvogel is een rustige en vakbekwame man die het vertrouwen, ook binnen het Ministerie van Financiën,

wist te winnen. Hij is geen wetenschapper, maar een strateeg onder wiens leiding veel tot stand komt. Hij ging op 1 juli 1958 met pensioen.
- In maart en april zijn de kantoren van de Belastingdienst – en dus ook van het Kadaster – op zaterdag en maandag gesloten vanwege kolenschaarste.

1943
De civiel-landmeters die zich wensen te bekwamen voor het examen van landmeter van het Kadaster, wordt de gelegenheid gegeven een speciale vakopleiding te volgen van een half jaar aan het Centraal teken- en opleidingsbureau van het Kadaster te 's-Gravenhage.

1944
Het Kadasterkantoor te Nijmegen brandt in september af door oorlogsgeweld. De reconstructie kost veel tijd. Voor hypotheken wordt na de oorlog een vernieuwingswet gemaakt die herinschrijving in het jaar 1948 voorschrijft (zie jaar 1947).

1945
- De eerste vijf maanden kan het bureau Reproductie van het Kadaster niet werken, wegens afsluiting van de elektrische stroom.
- Per 1 oktober worden de kadastrale divisies vastgesteld:
  - voor de landmeetkundige dienst: Amsterdam, Arnhem, 's-Gravenhage en Groningen
  - voor de ruilverkaveling: Arnhem.

1946
- Er worden proeven gehouden met de microfotografie van kadastrale documenten.
- Per 1 mei wordt het kantoor van het Kadaster te Appingedam opgeheven en bij dat te Groningen gevoegd.
- De bladschrijvers genieten een beloning van 55 cent per 100 regels schrift.

1947
- De wet van 28 februari, Stb. H66, opent de mogelijkheid dat de Minister van Financiën bepaalt dat bij de aanbieding van stukken ter in- of overschrijving in de openbare registers, een afschrift moet worden ingeleverd of dat van Rijkswege een mechanische reproductie wordt vervaardigd.
- Op 1 mei wordt op het Ministerie van Financiën een afdeling Kadaster en Hypotheken ingesteld, nog altijd als onderdeel van de Belastingdienst. Vanaf 1 januari 1956 spreken we van Directie Kadaster en Hypotheken.
- De wet van 25 juli, Stb. H265, regelt de herinschrijving van de hypotheken, ingeschreven vóór 21 september 1944 te Nijmegen. Deze moet plaatsvinden in het jaar 1948.
- De Herverkavelingswet Walcheren komt tot stand (Stb. H400).

1948
- Het Koninklijk besluit van 19 februari, Stb. I61, regelt het tarief voor de inschrijving van hypotheken. Dat tarief varieert van f. 2 (hoofdsom t/m f. 1000) tot f. 6 (hoofdsom meer dan f. 10.000).
- Per 1 juli moet bij de inschrijving van hypotheken ook een afschrift van de borderellen worden toegevoegd op Rijksformulieren, met een verklaring van eensluidendheid.

1949
- De Minister geeft bij besluit van 28 februari, no. 89, regels voor de beloning van bladschrijvers. Naast een beloning van 75 cent per 100 regels schrift, krijgen zij ook bepaalde toelagen, bijv. bij ziekte.
- Het Koninklijk besluit van 9 juli, Stb. J304, stelt een tarief voor de overschrijving van stukken in de openbare registers: f. 3, vermeerderd met f. 1 per blad.

1950
- Per 1 april moet bij het ter overschrijving aanbieden van stukken een afschrift worden toegevoegd op Rijksformulieren, met een verklaring van eensluidendheid.
- Per 15 mei wordt te Almelo een bureau van de ruilverkavelingsdienst van het Kadaster ingesteld.
- Per 1 september valt de gemeente Urk onder het Kadaster te Zwolle, in plaats van onder het Kadaster te Hoorn.

"Eisinga onder professoren" (deel 2)

Henk Holsbrink

In nummer 2012-4 werd in 'deel 1' kort verslag gedaan van een bezoek aan de expositie *De schatkamer van de Friese natuurwetenschappen* in het Martenamuseum te Franeker. Daarbij werd toegezegd dat in een verdere bijdrage aandacht geschonken zou worden aan de op de expositie getoonde (fictieve) studeerkamer van professor Van Swinden (1746-1823). Vervolgens zouden dan de in een tweede expositiezaal getoonde instrumenten worden beschreven. In deze zaal werden de instrumenten getoond van de zogenaamde *boerenprofessoren* en werd tevens informatie verschaft over hun levensloop en hun universitaire contacten. Voor de bezoekers was een gidsje beschikbaar waarin (genummerd en met foto) de belangrijkste instrumenten waren beschreven. Een foto van het in de instrumentenzaal opgehangen portret van Eise Eisinga, naar wie de expositie in beginsel genoemd werd, is echter de eerste. De Bergumer Willem Bartel van der Kooi schilderde het schilderij tegen de achtergrond van zijn bedstede, waar nog heden de gewichten van zijn uurwerk hangen. Op het schilderij zijn ook astronomische attributen te zien als een klein planetarium, alsmede de onderscheiding op zijn jas van "Broeder in de orde van de Nederlandse Leeuw".

Portret uit 1827 van Eise Eisinga door Willem Bartel van der Kooi in het Franeker Planetarium (http://newikis.com)

Studeerkamer van professor Van Swinden

In de fictieve studeerkamer van de later door onder andere de invoering van het metrieke stelsel beroemd geworden professor Van Swinden hing een geschilderd portret van deze professor uit een latere periode dan zijn tijd in Franeker. Uiteraard werden er werken van professor Van Swinden getoond, waaronder het boek "HEMELS-GESTEL", dat hij in 1780 schreef over het planetarium van Franeker. Eise Eisinga was patriot; en hij nam om deze reden in 1787 de wijk naar Gronau en vestigde zich wat later in het Groningse Visvliet. Ten einde in Visvliet een nieuwe wolkammerij op te zetten verzocht hij in 1791 professor Van Swinden in een op deze expositie getoonde brief om een lening van duizend gulden, die mogelijk wel verstrekt is. In zijn jonge jaren was Van Swinden professor in de wijsbegeerte en natuurkunde aan de universiteit van Franeker en had daar ook al interesse in het doen van onderzoek. Na zijn studie aan de universiteit van Leiden promoveerde hij op 12 juni 1766 tot doctor in de filosofie met een proefschrift over aantrekkingskracht. Nog in hetzelfde jaar werd hij hoogleraar natuurkunde en wijsbegeerte te Franeker, waar hij met grote gedrevenheid verder studeerde, colleges gaf en onderzoek deed. Op het titelvel van zijn boek "HEMELS-GESTEL" van 1780 wordt hij naast "Hoogleraar in de Wysbegeerte op 's Lands Hooge Schoole te Franeker" ook vermeld als "Lid van verscheide geleerde

BESCHRYVING,

DOOR

J. H. VAN SWINDEN,

Hoogleeraar in de Wysbegeerte op 's Lands Hooge Schoole te Franeker; Lid van verscheide geleerde Genootschappen, Correspondent van de Koninglyke Academie der Wetenschappen te Parys,

VAN EEN

KONST-STUK,

VERBEELDENDE EEN VOLLEDIG BEWEEGLYK

HEMELS-GESTEL,

UITGEDAGT EN VERVAARDIGD

DOOR

EISE EISINGA,

Mede Raad in de Vroedschap der Stad Franeker.

Habet venerationem justam quidquid excellit.
Cic. de Nat. Deor. I, 17.

TE FRANEKER,

BY { D. v. D. SLUIS EN D. ROMAR, } 1780.

BOEKVERKOOPERS.

Ex Dono Authoris

Titelpagina van J.H. van Swinden, Beschryving ... van een Konststuk verbeeldende een ... Hemels-Gestel, Franeker 1780

Gemeenschappen, Correspondent van de Koninglyke Academie van Wetenschapppen te Parijs". De belangstelling voor meer exacte takken van de wetenschap zal zich later nog duidelijker gaan manifesteren na zijn benoeming in 1785 tot hoogleraar aan de Atheneum Illustre te Amsterdam, waar hij wijsbegeerte, wis-, natuur- en sterrenkunde ging doceren. Hij maakte nadien deel uit van de (internationale) commissie tot vaststelling van de lengte van de meter, welke commissie op initiatief van de Franse regering tijdens de periode van november 1798 tot juli 1799

Zilveren plaatje op de doos waarin Aeneae de kopie van de ijzeren standaardmeter opborg (www.members.ziggo.nl/mvdnat/metriek.him)

in Parijs confereerde. Het gevolg ervan was dat Van Swinden zich daarna beijverde om het nieuwe metrieke stelsel ook in de Bataafse Republiek ingevoerd te krijgen. Hij deed dat onder andere door het houden van lezingen voor de leden van het in 1777 opgerichte genootschap "Felix Meritis". Door zijn bemoeiingen met de invoering van de meter was Van Swinden met enige regelmaat in Parijs. Nadat de Nederlandse leden van de commissie uit Frankrijk waren teruggekeerd boden de leden Van Swinden en Aeneae namens het Nationaal Instituut van Frankrijk op 20 augustus 1799 en mede namens het Uitvoerend Bewind een ijzeren meter en een koperen kilogram aan.[1] In een kleinere vitrine van de expositie in het Martenamuseum was deze ijzeren kopie van de standaardmeter te bewonderen. Deze kopie, evenals het kilogram, waren vervaardigd in de instrumentmakerij van Etienne Lenoir in Parijs. In de "Lijst Voorwerpen, Lengtematen, Gewigten, Balansen enz. Voorhanden in het Kabinet van wijlen Prof. Lobatti te Delft", mogelijk opgemaakt kort na 1880, bevond zich destijds een doos met op een plaatje het opschrift *"METRE conforme a la Loi du 18 Germinal an 3 présente le 4 Messidor an 17"*. Dit met als aanvulling: "Hierin ligt de persoonlijke ijzeren meter door Aeneae (en Van Swinden) uit Parijs meegebracht, maar waarschijnlijk toen *"onvindbaar"*.[2] Het zal duidelijk zijn dat de destijds "onvindbare persoonlijke ijzeren meter" nu in het Martenamuseum is tentoongesteld en dat het op genoemde doos aangebrachte opschrift het hierbij afgedrukte plaatje is. Van

1 De invoering van het metrieke stelsel in Nederland (www.members.ziggo.nl)
2 R. Lobatto, De doos van Pandora

Swinden speelde als afgevaardigde van de Bataafse Republiek een belangrijke rol bij de totstandkoming van de standaardmaten die we tegenwoordig nog steeds gebruiken. Van Swinden was daarnaast als een van de meest vooraanstaande wetenschappers van zijn tijd in 1808 medeoprichter van het Koninklijk Instituut der Wetenschappen, en daarnaast ook nog de leidinggevende die door Koning Lodewijk Napoleon belast was met het doorlichten van het Nederlands secundair en tertiair onderwijs.[3] Het is wel bijzonder dat in het vervolg van deze bijdrage geconstateerd kan worden dat onze beroemde landgenoot in zijn jonge jaren intensief contact heeft gehad met de evenzo beroemde Friese wolkammer en boerenprofessor Eise Eisinga.

Vitrines in de expositiezaal

Tekenkist: In de linkerbovenhoek van de grootste getoonde vitrine springt een bijzondere tekenkist in het oog met tal van glanzende tekeninstrumenten. Oorspronkelijk was het kistje een oud juwelenkistje, dat in 1793 werd vervaardigd door Georg Friedrich Wagner uit Augsburg. Het kistje werd mogelijk na 1803 door ene Ludwig Esser uit Aurau omgebouwd tot tekenkist. De inhoud bestaat uit meerdere trekpennen, passers, een transporteur en een transversaalschaal. Nu deze inhoud gezien te hebben kan men begrijpen dat men in de 16^{e}, 17^{e} en 18^{e} eeuw met dit gereedschap zulke fraaie handschriftkaarten kon tekenen. (Dergelijk fraai gereedschap kon het Ministerie van Financiën na de bezettingstijd niet aan de tekenaars in opleiding aan het Centraal Teken- en Opleidingsbureau van het Kadaster verschaffen.)

Globes: In de grote vitrine waren ook een tweetal globes van Willem Jansz Blaeu uit 1606 te bewonderen, die afkomstig waren van planetarium Zuylenburgh.

Boerenprofessoren

Nu volgt in een aantal paragraafjes nog wat van de boerenprofessoren en de door hen vervaardigde instrumenten. Deze

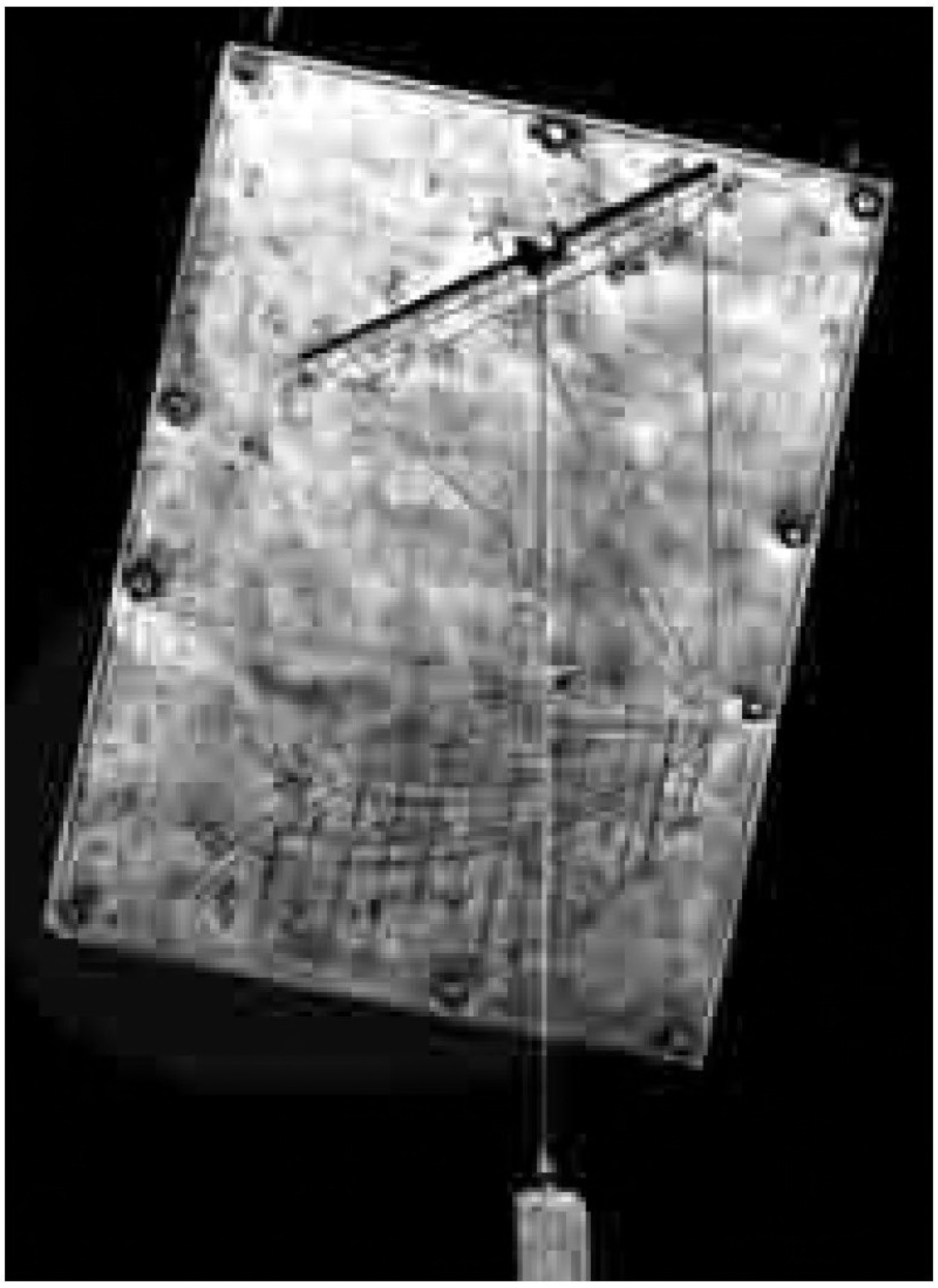

"Kapucijner sonnewijser" (foto Museum Martena)

autodidact-wiskundigen en astronomische waarnemers waren destijds evenzo bekwame instrumentmakers.[4]

Eise Eisinga: In de vitrines van de zaal zijn enige instrumenten van het Koninklijke Eise Eisinga Planetarium van Franeker te bewonderen. In het begeleidende gidsje wordt vermeld dat Eisinga weinig instrumenten had gemaakt. Toch wordt er van hem een bijzonder instrument getoond en wel een hoogtemetende zonnewijzer met de naam *"kapucijner sonnewijser"*. Eisinga had in 1762 op 18-jarige leeftijd al een tekening van dit instrument gemaakt in zijn boek "Gnomonica of Sonnewijsers".[5]

Van der Bildt en Siedt Rienks, vervaardigers van telescopen:

Jan Pietersz van der Bildt werd in 1709 in Vrouwenparochie in de grietenij Het Bildt

3 W.W. Mijnhardt, Onderwijs en Wetenschap in de Franse tijd, in: De Vrije Vries, jaarboek 2012 Fryske Akademy

4 "Boerenprofessoren" te kijk in Franeker, verslag tentoonstelling, Leeuwarder Courant, 6 augustus 1994

5 Huib J. Zuidervaart, Speculatie, Wetenschap en Vernuft. Fysica en Astronomie volgens Wytse Foppes Donjuma, Leeuwarden, Fryske Akademy 1995

Telescoop vervaardigd door de Friese boerenprofessor Jan Pietersz van der Bildt (foto Museum Martena)

Hollandse cirkel van Wytse Foppes (foto Museum Martena)

geboren. Hij was aanvankelijk timmerman en ontwikkelde zich in de loop van de jaren van uurwerkmaker tot een bekwaam instrumentmaker. Men noemde hem aldaar “Jan Konst” of “Kunst”. Hij verhuisde naar Franeker en kreeg daar met Siedt Rienks onder zijn klandizie veel professoren.[6] Professor Loré bemiddelde bij de verkoop van zijn instrumenten. Later werd hij amanuensis bij de universiteit van Franeker en maakte aldaar wel rond 500 telescopen voor geheel Europa. Op de expositie is een van deze door Van der Bildt en Rienks vervaardigde telescopen tentoongesteld; hierbij is hij afgedrukt. Hun telescopen zijn normaliter ook te bewonderen in het Fries Museum en in een van de musea van Franeker. Jan Pietersz van der Bildt overleed aldaar in 1791.

Wytse Foppes (Dongjuma): Deze werd in 1707 in Dongjum geboren als zoon van een timmerman; door zijn vader werd hij eveneens opgeleid tot timmerman. Zijn naam komt

Tegelzonnewijzer van Wytse Foppes (foto Museum Martena)

6 idem

niet voor in de studentenregisters van de universiteit van Franeker. Toch kreeg hij in 1757 de landmetersadmissie van het Hof van Friesland. Daarvóór had hij al contact gehad met Claes Otttes Jelbema, die met Willem Andries Loré landmeetkunde had gestudeerd in Franeker. Onder beider leiding studeerde hij als autodidact wis- en sterrenkunde en deed vervolgens vele astronomische waarnemingen. Hij was de uitvinder van de magnetometer, maakte verschillende instrumenten en schreef verscheidene boeken.[7] De hierbij afgedrukte Hollandse cirkel, opgeborgen in een fraaie houten kist met de benaming “Hollandse Cirkel of theodoliet”, bezit ook een kompas, verdeeld in acht windstreken. Het instrument werd gebruikt voor driehoeksmeting, ook wel triangulatie genoemd, bij het landmeten, aldus het bijschrift. Wytse Foppes vervaardigde het instrument omstreeks 1750. Het hiervoor beschreven exemplaar werd geëxposeerd en is hierbij afgebeeld.

Nadien maakte deze boerenprofessor in 1754 de hierbij ook afgebeelde tegelzonnewijzer, die sedert de vorige eeuw wordt bewaard in het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium in Franeker.

Wytse Foppes had na de vervaardiging van deze tegelzonnewijzer destijds al wat eerder bekendheid gekregen door zijn constructie in 1751 van een trigonometrisch instrument, na al eerder een prototype te hebben vervaardigd. Dit instrument werd uitstekend beschreven door ir. E. Engberts in het Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde, waarvan destijds een overdruk is verschenen.[8] Dit toch wel unieke instrument werd in opdracht van stadhouder Willem IV vervaardigd en na diens overlijden door zijn weduwe Anna van Hannover geschonken aan de Leidse Academie, aldus het opschrift op het deksel van de instrumentenkist.

Uit deze inscriptie blijkt dat het instrument inderdaad door W. Foppes in 1751 te Leeuwarden werd vervaardigd. Met het instrument zouden hoogtemetingen, hoekmetingen, afstandmetingen, berekeningen en karteringen kunnen worden uitgevoerd. Het is heel bijzonder dat enkele keren ir. E. Engberts in zijn artikel opmerkte dat bij lengtebepalingen de afstand gemeten wordt in Friese koningsroeden (= 3,913 meters). Ook bij het hoofdstuk overbrenging naar het rekentoestel schreef hij dat een oppervlakte bepaald wordt in vierkante koningsroeden (=15.31 vierkante meters). Engberts besluit de bijdrage met: ”De praktische waarde van het instrument lijkt niet groot”, waarmee voldoende gezegd is. Het trigonometrisch instrument wordt op de expositie niet tentoongesteld. Wytse Foppes Donjuma overleed in 1778.

Arjen Roelofs: Van deze boerenprofessor zijn geen instrumenten geëxposeerd, maar wel een pagina uit een schrift van waarnemingen van windrichtingen, dagelijkse temperaturen en resultaten van astronomische waarnemingen. Hij werd geboren op 31 maart 1754 als de jongste van vier broers en twee zusters in een landbouwersgezin in Hyum, een dorp wat noordelijk van Leeuwarden. Al op jonge leeftijd deed hij met zijn broers aan zelfstudie en deed hij velerlei natuurkundige proeven. Ze bouwden zelfs samen de benodigde instrumenten hiervoor. Arjen ontwikkelde zich zonder meer tot de meest begaafde van de broers, zowel in het maken van berekeningen, het slijpen van spiegels, het ontwerpen van instrumenten alsmede het berekenen van eigen waarnemingen. Daarnaast voerde hij zeer ingewikkelde berekeningen uit van wiskundige problemen. Ogenschijnlijk kreeg hij weinig waardering. Toch werd hij op 23 september 1817, evenals Eise Eisinga, benoemd tot “Broeder in de orde van de Nederlandse leeuw”. Arjen Roelofs was 74 jaar oud toen hij in 1828 overleed.

---

7 Encyclopedie van Friesland, Leeuwarden 1972

8 E. Engberts, Een Nederlands “trigonometrisch instrument” uit het jaar 1751, in: Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde, 1966 (jaargang 82 nummer 6)

Besluit

De boerenprofessoren hadden contacten met de echte professoren van de universiteit van Franeker. Dat bleek bijvoorbeeld uit de al genoemde briefwisseling tussen professor Van Swinden en Eise Eisinga. Maar ook was er op de expositie een briefje te zien van 8 april 1774, waarin Jan Pietersz van der Bildt bericht doet aan Van Swinden over de zichtbaarheid van de ringen van Saturnus. De telescoopbouwer Sieds Johanes Rienks kreeg een conflict met de Leidse Universiteit over de levering van een ondeugdelijke telescoop. Zoals het gaat met conflicten werd er een “commissie van wijze mannen” benoemd die toen bestond uit de professoren A.C. Camper, J.H. van Swinden, C. Ekema en G. Moll, die uiteraard met Sieds Johanes Rienks contacten hebben gehad. Wytse Foppes Donjuma heeft zeker contacten gehad met de academie en werd zo indirect wel beïnvloed door de wereld van de universiteit van Franeker.

Huldesteen aan de kerk van Dronrijp
(foto Henk Holsbrink)

Hij had relaties met professoren als Loré en Ypey en indirect met Van Swinden. Engberts schreef echter niets over relaties; het is wel aannemelijk dat er, gelet op de opdrachtgever van het trigonometrisch instrument, relaties kunnen zijn geweest. Uit het boek “Speculatie, Wetenschap en Vernuft” blijkt dat Wytse Foppes in zijn jonge jaren mogelijk contacten heeft gehad met de student Henricus Aeneae, geboren in het Friese Oudemirdum.[9] Aeneae zou onderricht zijn door Wytse Foppes in het vervaardigen van telescopen. Aeneae werd later een bekend natuurkundige, die met Van Swinden een belangrijke rol speelde bij de invoering van het metrieke stelsel. Arjen Roelofs heeft zeker contacten gehad met professor Van Swinden en wel op 7 september 1820, toen hij op zijn erf met anderen een ringvormige zonsverduistering had gadegeslagen. Van Swinden zou bij deze gebeurtenis aanwezig zijn geweest.

Voorts heeft Arjen Roelofs inzake het eerder al genoemd conflict over een ondeugdelijke telescoop “inzichtelijke gesprekken” gevoerd met de professoren A.C. Camper, J.H. van Swinden, C. Ekema en G. Moll. [10] Kortom, toch enige fragmentarische signalen dat er tussen beide categorieën ‘professoren’ wel wetenschapscontacten waren, tot aan het Stadhouderlijke Hof van Leeuwarden toe.

Als besluit van dit Eisinga-artikel wordt de *huldesteen* van Eise Eisinga, die zich bevindt aan de zuidgevel van de kerk van Dronrijp, afgebeeld. Mét het standbeeld uit 1982 van G.J. Adema daar.

9 Als noot 5 en 6

10 Henk Nieuwenhuis, Arjen Roelofs (1754-1828), een vergeten genie, in: Zenit, december 2003

MD-blad informeerde van 1946-2005

Adri den Boer

Personeel van het vroegere ministerie van Verkeer & Waterstaat (1947-2010, opgegaan in Infrastructuur en Milieu) werd tot de centralisatie van Rijkswaterstaat (RWS) van 2006 toenemend voorzien van interne papieren bladen. Er was tot dan sprake van minstens een communicatieve drie-lagenbenadering van departementaal tot de eigen dienst. Zeker het onderdeel van RWS dat tot 2003 Meetkundige Dienst (MD) heette haalde maar weinig de media van RWS- en V&W-breedte. De diversiteit en de snelheid van vernieuwingen in allemaal voor 100% departementaal gefinancierde bladen zijn imponerend. Een interne V&W- of RWS-mediageschiedenis bleef nog uit. Mede door de vele reorganisaties van diensten is een overzicht complex en is het helemaal de vraag wát van die '1000 bloemen' wáár nog bewaard is. Gezien het domein van *De Hollandse Cirkel* (met van meet af aan participatie in de gelijknamige stichting) concentreert deze bijdrage zich na een paragraaf van bovenaf op de MD en haar opvolgers. RWS reorganiseert intussen verder, de DID (eerder AGI en nog eerder MD dus) heet sinds kort CIV: dienst Centrale InformatieVerwerking.

V&W- en RWS-breed

Van 1970-2008 was er binnen V&W het personeelsblad *Profiel*. Nu verschijnt er binnen I en M sinds april 2013 tweemaal per jaar en alleen online *IMagine*.[1]

Het eerste blad op het tussenniveau was *Visie RWS* (2000-2003), gevolgd door *Netwerk RWS* (2003-2005). De derde RWS-brede uitgave vanaf 2006 was *Geel!*, al was er eerst nog een mislukte poging gedaan tot een blad *RWS breed*. De website van Duotone Grafisch Ontwerp beeldt het nulnummer daarvan anno 2013 nóg af met de tekst: 'Na de start van het traject is besloten om toch geen gedrukt overkoepelend personeelsblad uit te geven en is dit ontwerp niet in productie genomen.' Het subiet weer achterhaald raken van dat besluit middels het uitgeven van *Geel!* wordt daarin genegeerd.... De website van een sinds 1990 voor RWS werkend bureau zei er over: '*Geel!* is het interne bedrijfsblad voor alle Rijkswaterstaters. Bureau Karin de Lange is verantwoordelijk voor de gehele redactionele organisatie. Samen met Communicatiebureau BCP schrijven we alle artikelen op basis van interviews en achtergrondinformatie. Geel! heeft een oplage van 14.000 exemplaren en verschijnt tien keer per jaar. Onze inbreng: redactievoering, tekstschrijven, eindredactie, fotografie, vormgeving, productie en realisatie.'

In nummer 2011-3 van *De Hollandse Cirkel* verscheen over dit RWS-blad een kritische "column: 'gele' geschiedschrijving bij RWS?" Vóór *Geel!*, nooit van een jaargang voorzien, waren er binnen V&W alleen al binnen RWS tegen de twintig personeelsbladen: decentraal

V&W-logo voorzien van het centrale woordmerk Rijkswaterstaat, bijvoorbeeld in 2002 benut bij de opening van de 2e Beneluxtunnel zonder de toevoeging Directie Zuid-Holland (www.lasershows.nl)

1 http://imagine.minienm.nl

Ook in 2012 duurde de 'volksopvoeding' tot mentale centralisatie naar één RWS voort.

per dienst en met veel eigen inbreng en uitvoering. *'In de eerste maanden van 2006 leek de stemming nog verder weg te zakken. In januari verscheen het eerste nummer van Geel, een nieuw personeelsblad waarin Netwerk RWS en zestien andere interne bladen opgingen. Die bonte verzameling, een product van de decentrale Republiek der Heren Zeventien, paste niet langer bij de eenheidsstaat RWS, vond het bestuur'*, aldus een door de RWS-elite omstreden boek, ook totaal genegeerd in *Geel!*.[2] De communicatieve drie-lagenbenadering werd sindsdien een twee-lagenbenadering. RWS heeft sinds april 2013 in plaats van *Geel!* een nieuw analoog personeelsblad, *Kracht*, in minder dan vijftien jaar dus het vierde 'concernbrede' blad, nu zes maal per jaar verschijnend. Bij alle ambtelijke veranderingen: de nieuwe media *Kracht* en *IMagine* zijn nog steeds van Bureau Karin de Lange.

“We worden één Rijkswaterstaat”

Interview nieuwe HID Verkeer- en Watermanagement RWS in het private Netwerk Magazine 2012-1

Op verzoek van directeur-generaal ir. Bert Keijts en met ruime financiële steun van RWS werd in 2005 de Vereniging van Oud-medewerkers van Rijkswaterstaat (VOR) opgericht. Voorin het boek 'Veranderend getij' kreeg de eindejaarsbijeenkomst 2007 van de VOR veel aandacht, inclusief de visie van een voormalig landmeter, maar het uit 2006 daterende orgaan *VORbericht* viel die onderscheiding niet ten deel. Ook dat unieke gepensioneerdenblad, als sóórt mankerend op departements- of dienstniveau, illustreert het centralistische RWS-familiestreven.[3]
Dat verlangen naar één RWS werd ook ondersteund door (alleen) het woordmerk Rijkswaterstaat bij het V&W-logo uit de jaren 70 te zetten. (Balkenende IV besloot in 2007 tot één rijkshuisstijl met de terugkeer van de gekroonde leeuwen.) Het RWS-verlangen is blijkens diverse acties en interviews nog steeds onvoltooid. *Kracht* van augustus 2013 had nog als nieuws dat de vroegere motorzeilklipper 'Noord-Holland' als 100-jarige in Lelystad werd herdoopt tot 'de Rijkswaterstaat I'. (Let ook op het 'de' op de boeg!) Directeur-generaal mr.ing. Jan Hendrik Dronkers, oud-HID van de directie Noord-Holland, deed dit en zei: 'Zet het schip optimaal in bij het werken en voor ondersteuning van ons imago.'

2 Marcel Metze, Veranderend getij. Rijkswaterstaat in crisis, Amsterdam 2010. Hierin wordt Geel! ten onrechte aangeduid als Geel. (Er bestond al een relatiemagazine Geel van DHL.) De Heren Zeventien duidt op de 17 naast de directeur-generaal machthebbende HID's van toen. Het boek is wel besproken in DHC 2010-2 en VORbericht 2010-3.

3 Gewaardeerd wordt nog steeds de aan RWS te danken productie en verspreiding van VORbericht, het laatste samen met na Geel! nu ook Kracht voor de gepensioneerden. Zie www.vorrws.nl. (Schrijver dezes mag er nog steeds hoofdredacteur van zijn.)

Vele jaargangen MD-blad zoek
Van 1946-2005 verscheen een MD-blad. Na vele jaren met complete collecties in Delft én Goes ('s Heer Arendskerke) bleken bij navraag nu alleen in Delft nog maar net de helft van de 57 jaargangen te resteren, zie bijgaand kader. Wat was de pershistorie?

Bij de MD, toen nog onderdeel van de Algemeene Dienst, kwam in 1940 een Contact Commissie, kortweg CC, als overlegorgaan van de dienstleiding en het personeel.[4] Op 6 december 1945 besloot deze CC tot de uitgave van een MedeDelingenblad, waarvan nummer 1 werd gedateerd op 1 januari 1946. Dat dit blad het oudste personeelsblad van de RWS was beweerde ik al in het MD-blad van augustus 1979. (Van 1979-1981 mocht ik daarvan eindredacteur zijn.) *Profiel* van juli 1979 bevatte het Sociaal Jaarverslag 1978 met als illustratie omslagen van bladen

Voorplaat MD-blad uit 1979 met als bijschrift: '25 jaar in dienst en herkozen als CC-man: voorzitter Rob Kievit'

vanuit de vele diensten onder V&W. Náást *Profiel* van 1970 waren volgens dat blad *'bij verscheidende diensten personeelsbladen ontstaan, die zich vooral richten op de eigen dienst. Een blad als Cultuurrijp (Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders) is zelfs ouder dan Profiel'*. Het blad *Cultuurrijp* - overigens prima bewaard in het Nieuw Land Erfgoedcentrum! - dateerde van 1964. Daar stond dus het jaar 1946 van het *MD-blad* tegenover.

Na van zeker 1998-2003 als MD-directiesecretariaat ernaast een eigen informatiebulletin *MeDium* te hebben uitgegeven werd het *MD-blad* geannexeerd door dit secretariaat, ging vanaf 1999 eigentijds *MoDem* heten, maar telde wel door op de toen 54^{e} jaargang van die private uitgave. *MeDium* van juni 2002 was gewijd aan de nieuwe dienstnaam AGI, maar vermeldde niet of dit gevolgen zou krijgen voor de op de letters MD gebaseerde bladnamen! Bij senioren is nog bekend dat de resterende jaargangen tot 2006 veel diensthistorie bleven vastleggen. Ook de rubriek 'Twintig jaar geleden' van Adrie Sonke op basis van oude MD-bladen keerde terug, maar van na 1997 bleven er dus geen edities bewaard.

Van 1979-1981 bezit ik drie door 'cliënten' van het Sint Jorisgasthuis ingebonden jaargangen. (Rijkswaterstaat heeft deze ook nog.) Dat hieronder alleen daaruit wat wordt geciteerd is deels gemakshalve en deels omdat vele jaargangen *MD-blad/MoDem* dus mankeren. In 1984 stond het nog simpel in een 'Beknopt overzicht van relevante Rijkswaterstaatsarchieven' in een publicatie: het 'Archief 1922-heden' van de dienst uit 1931 (!) bevond zich nog bij de eigen dienst.[5] De bladen zijn niet gedeponeerd bij het Nationaal Archief, met verder intussen best veel van de MD, maar niets van de private CC. De positieve kadervraag naar aanvulling van de RWS-collectie zal ook worden gesteld in het *VORbericht*.

4 A. Waalewijn, Een halve eeuw Meetkundige Dienst 1931-1981, RWS-serie nr 35, Delft 1981, p. 15
5 J. van de Kerk, Zestig jaren veranderingen in de organisatie van de Rijkswaterstaat, RWS-serie nr 45, Den Haag 1984; stukken van voor 1931 betroffen het particuliere Geodetisch Bureau van ir W. Schermerhorn.

Varia uit MD-blad van rond 1980
Een wapenfeit uit 1980 was te danken aan minister W. Albeda van Sociale Zaken, die bij de opening van een nieuw Delfts Arbeidsbureau zei dat er door verplaatsing van de MD enige honderden arbeidsplaatsen in de sector openbaar bestuur verdwenen waren. Na het MD-blad met de vraag 'Waar zitten we dan?' aan hem te hebben toegezonden was hij zo fair voor twee nummers later een excuusbrief te schrijven. De toespraak was geciteerd uit de Staatscourant en aan de redacteur van het MD-blad schreef hij na de verontschuldigingen als laatste zin: *'Wat mij betreft mag dat net zo openbaar worden als mijn toespraak en publiceert u deze brief.'*
Om te illustreren dat het blad van belang is voor de vakhistorie naast decennia dagboeken van meetassistent Machel Haag: bijvoorbeeld de geodeten Schwarz en Polderman versloegen er in 1980 een fotogrammetrisch congres in Hamburg in. Willem Stel publiceerde in deze tijd ook uit zijn brieven aan zijn ouders in WOII. (Er was senioren-commentaar op een illustratie: een MD-stencil over het voor 5 oktober 1940 invullen van de Ariërverklaring!) Een RWS-brede landmeetenquête uit 1924 van W.F. Stoel werd met commentaar alsnog gepubliceerd. ('Particulier Schermerhorn kreeg echter een brief met de volgende zinsnede: *'Nu maakt bij mij ook een punt van overweging uit langs welke weg er aan kan worden medegewerkt, opdat zekerheid wordt verschaft, dat aan uw bureau geregeld werk wordt opgedragen.'*) Integrale overname in een qua kopij mager DHC-jaar zij aanbevolen!

Citeren van MD-blad
Bijgaande kaderbijdrage over een sensationele uitvinding werd geplaatst in het *MeDedelingenblad* van april 1946, zelf dus verdwenen. De bijdrage is gelukkig herplaatst

Reacties op de vraag naar MD-bladen [6]

'Ik kon zo snel niets vinden in Kennisplein, de digitale bibliotheek. Het lijkt er niet op dat er daar iets is bewaard van een MD-blad.'
Bert Toussaint, Rijkswaterstaat Corporate Dienst, HRM/CLC, Historische discipline

'Ik heb ze op locatie Derde Werelddreef in Delft op de zevende etage gevonden, ergens achterin en op de bovenste plank. Niet geregistreerd in TRIM, wat ik nu ga doen om het te ontsluiten. Ik zal het een status B *Nooit Vernietigen* geven i.v.m. de historische waarde. Aanwezig zijn de jaargangen:
- 1959 en 1960
- 1966-1997, waarvan 1986, 1994 en 1997 incompleet.

Inzage aanvragen via facilitor i.v.m. beperkte bemensing op locatie. Een aanvulling op de collectie / hiaten is welkom.'
James Marx, Rijkswaterstaat Corporate Dienst, Medewerker DIM / Key user TRIM
(TRIM is een HP-programma voor het registreren van digitale poststukken en staat voor Tower Records Information Management.)

Over de dependance, voortgekomen uit een in 1961 in Goes gestarte Basisopleiding Landmeetkunde:
'Tot het einde van mijn dienstverband in april 2005 heb ik deze bladen in een kast in het kantoor in 's-Heer Arendskerke bewaard. Na mijn ontslag zijn die bladen daar gebleven. Alle bladen vanaf januari 1946 waren aanwezig. Na een oproep is prof. Van der Weele de ontbrekende bladen eens komen brengen. Hij kwam binnen, legde een pak op mijn tafel en ging weer. Wat er daarna mee gebeurd is weet ik niet, maar ik ben bang dat ze in het groot archief terecht gekomen zijn. Naar ik nog eens gehoord heb zijn bij sluiting van dit MD-kantoor (of AGI- of DID-kantoor, zo je wilt) alle nog aanwezige spullen, zelfs waardevolle, in de container gegooid en afgevoerd. Pas toen de spullen in de container lagen mochten niet alleen collega's, maar ook bewoners uit de omgeving deze spullen er weer uit graaien. In welke mate dit gebeurd is weet ik niet. Heb er ook nooit iets over gehoord.'

Adrie Sonke, gepensioneerde

6 Graag dank ik naast de geciteerden Ron Bentvelzen van RWS-CIV.

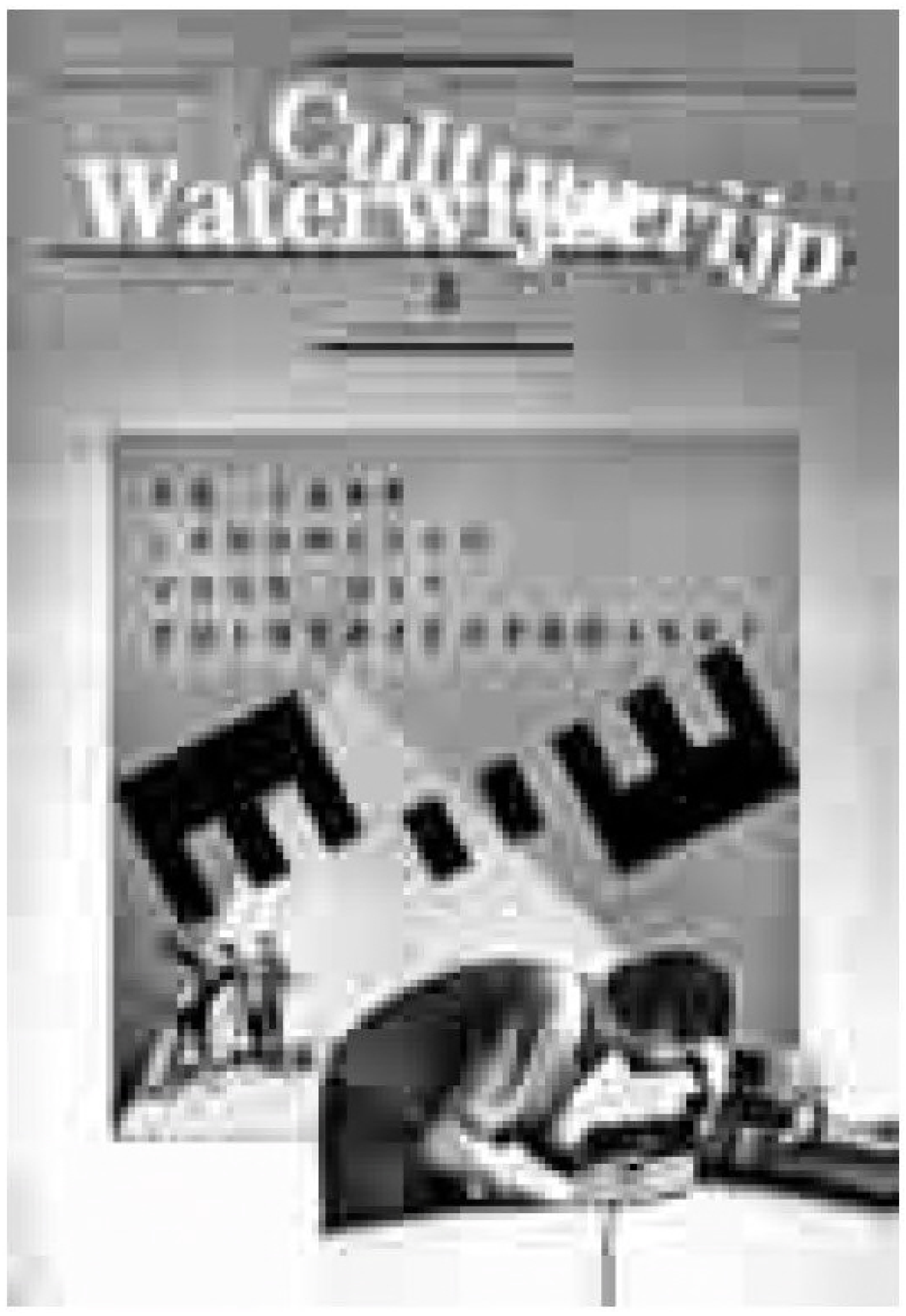

Voorplaat fusieblad Cultuurrijp/Waterwijzer van RIJP/RWS Directie Zuiderzeewerken uit 1987 over haar eigen landmeetkundige dienst

in de 36e jaargang, nummer 1981-6 van het hetzelfde orgaan van nog steeds de CC, maar met de intussen gewijzigde naam *MD-blad*. Het was het jubileumnummer 'Spitten in of grepen uit 50 jaar meten en dienen' bij het toen gevierde 50-jarig jubileum van de MD. De DHC-tijdschriftendatabank geeft negen treffers voor 'MD-blad': vier in *Geodesia* en vijf in dit tijdschrift *De Hollandse Cirkel*. Een bijdrage over het bedrijfs-oorlogsmonument van 1949 citeert gelukkig royaal het ook verdwenen herdenkingsnummer uit juli 1949 van het *MD-blad*.[7] Een bijdrage van A. Sonke, 'Het MD-monument in 's-Heer Arendskerke' in het nog presente *MD-blad* 1988-4 over wat heette de wandelende driepoot viel de eer te beurt wel tweemaal te worden geciteerd.[8]

GISnieuws en Geonieuws gered

Net als andere specialistische diensten had de MD naast een personeelsblad jarenlang ook eigen vakbladen voor relaties. Eén daarvan was *GISnieuws* (1996-1998) resp. *Geonieuws* (1998-2008). Hiervan bevinden alle nummers zich minstens in de bibliotheek van de TU Delft. Onder andere voor de *DIVisie* van de ook voor de MD-historie relevante Dienst Informatieverwerking van RWS (1971-1990) geldt dit helaas niet.

"Sensationele uitvinding op landmeetkundig gebied

Geen landmeters, geen teekenaars, geen arbeiders meer???
Personeel van den Meetkundigen Dienst van den Rijkswaterstaat gereduceerd tot 10 man? Geen vaste aanstellingen meer???

Naar wij vernamen is door een der constructeurs van de N.V. "Optica" (Zwitserland) een volautomatische opmetings- en kaarteringsmachine ontworpen, de "Opmékaartograaf". Dit toestel beweegt zich voort langs een staaldraad, gespannen van V.P. tot V.P. Slechts één persoon is noodig voor de bediening van dit vernuftige apparaat. Deze persoon wijst met een soort staf de aan te meten punten aan. Op het moment dat de "Opmékaartograaf", zich voortbewegende langs de staaldraad, dit punt passeert, brengt het opgevangen beeld van de staf een contact in werking; het toestel stopt, een meetveer vliegt te voorschijn, meet de lengte van de meetlijn tot het aangewezen punt, een belsignaal klinkt, de persoon in kwestie snelt naar het volgende punt en het toestel, dat zich na het belsignaal weer in beweging heeft gezet, vervolgt zijn tocht langs de meetlijn. Na het registreeren van voetpunt en de lengte der loodlijn, kaarteert de "Opmékaartograaf" het punt op een soort krimpvrij stencil, het grondplan. Hiervan maakt de machine zoveel afdrukken als men wil, eventueel ook calques. Bij het eindpunt der meetlijn aangekomen, klinkt een claxon, het toestel rangeert zich in de aanduidende meetlijn, registreert automatisch de hoek, die de meetlijnen met elkaar maken en vervolgt zijn tocht. Door de bijzondere relatie's, die de Meetkundigen Dienst van de Rijkswaterstaat binden met onze huidige minister-president [9] komen spoedig deviezen beschikbaar en worden een viertal "Opmékaartografen" aangekocht. Deze uitvinding zal ongetwijfeld onrust verwekken onder ons personeel, maar we meenen toch het onder Uw aandacht te moeten brengen in dit Aprilnummer." (1946)

7 Adri den Boer, 'Niet met de stroom mee...'. Een bedrijfsmonument voor de jaren 1940-1945, in: Geodesia 1995-4
8 In: Geodesia 1993-10 en DHC 2005-2 9
9 De oprichter en adviseur prof.ir. W. Schermerhorn, was premier van het noodkabinet Schermerhorn-Drees (1945/1946).

Historisch nieuws

Vakhistorie in Geo-Info
In nummer 2013-7 (van de dit jaar 9 nummers) van *Geo-Info* verscheen van Adri den Boer de bijdrage 'De ramp van Heikamp' over het boek van I. Boer Hzn uit 1929. Van de eerste verscheen in dat nummer ook het verslag 'Computers! Save as://erfgoed' van een expositie bij de UvA, die nog loopt tot 27 september! Er is aandacht voor X1 en ZEBRA en DHC 2009-1 wordt in het verslag vermeld. Historisch nieuws leek verder dat op de LinkedIn-groep van GIN Remco Takken van GISmagazine (CMedia) in juli reageerde over de 'recentelijk afgeketste beoogde samenwerking met Geo-Info'.
Bovenal viert GIN haar 10-jarig bestaan op 28 november 2013. Locatie en tijd: De Observant, Amersfoort, 13:00-22.30 uur. Programma: *verleden*, heden en toekomst van geo-informatie en GIN, in te vullen door de leden van GIN: 'Feestelijke klanken bij de toren in Amersfoort, buffet en feest.'

Boek uit 1929, weer besproken in Geo-Info van 2013

VDV ehrt Mitglieder für 50-jährige Mitgliedschaft
Im Rahmen der Bundesmitgliederversammlung am 22.06.2013 in Schwerin wurden alle Mitglieder geehrt, die 50 Jahre Mitglied im VDV sind. Hierzu waren einige persönlich anwesend, um die Ehrung (Urkunde und VDV-Ehrennadel) entgegenzunehmen.
(www.vdv-online.de)

Penning NCG NA-archiefstuk?
Conform de Archiefwet is het archief van de NCG en haar voorgangers tot 1990 overgebracht van het OTB (via BZK) naar het Nationaal Archief (NA). Vlak voor het vertrek van het archief heb ik ook nog enkele foto's van een gedenkpenning van Vening Meinesz laten maken. Tekst voorzijde: 'Rijkscomm. V. Graadm. Slingerwaarn.' Tekst achterzijde: 'Helder. Panama. Soerabaja. 19 KXIII 26'. Het archief vanaf 1990 wordt overgebracht naar de KNAW, waar men per 2014 uit vertrekt.
Zie ook: *www.ncg.knaw.nl.*
(Joop Gravesteijn, mei 2013)

Links:Voorzijde gedenkpenning Vening Meinesz
Rechts: Achterzijde gedenkpenning Vening Meinesz
(foto's Sander van Dam)

Dordrecht op de kaart
Voor het eerst presenteert het Dordrechts Museum een overzicht van deze bijzondere collectie stads- en omgevingskaarten. Ruim 80 kaarten aangevuld met prenten, aquarellen, foto's en filmfragmenten vertellen over het ontstaan van de stad Dordrecht aan het water

en de ontwikkeling van het omliggende gebied. De tentoonstelling is te zien tot en met 6 oktober 2013.
(www.dordrechtsmuseum.nl)

Historische cartografie naar UvA
Het historisch-cartografische onderzoeksprogramma Explokart verplaatst zijn activiteiten van de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht naar de Universiteit van Amsterdam (UvA). Historisch cartograaf Peter van der Krogt wordt per 1 juni aangesteld als 'Jansonius-conservator' bij de Bijzondere Collecties van de UvA en zal in die functie ook onderwijs gaan verzorgen aan de Leerstoelgroep Boekwetenschap en Handschriftenkunde van de UvA. (...) Explokart krijgt per 1 juni 2013 een permanente locatie in het gebouw van de Bijzondere Collecties aan de Oude Turfmarkt in Amsterdam, waar het secretariaat gevoerd zal worden door Paula van Gestel. Tegelijk met Explokart verlegt ook de Stichting Cartographiae Historicae Cathedra haar activiteiten van Utrecht naar Amsterdam. Deze in 2005 opgerichte stichting beoogt de instelling van een leerstoel Historische Cartografie aan de UvA. Voorzitter Coen Schimmelpenninck van der Oije is verheugd met de overgang naar Amsterdam: 'Hiermee wordt de weg geopend voor een nieuwe generatie historisch cartografen, die het vak kunnen voortzetten en die het in dit digitale tijdperk een nieuwe impuls kunnen geven.'
(Peter van der Krogt, Paula van Gestel, Günter Schilder en Ferjan Ormeling, juni 2013)

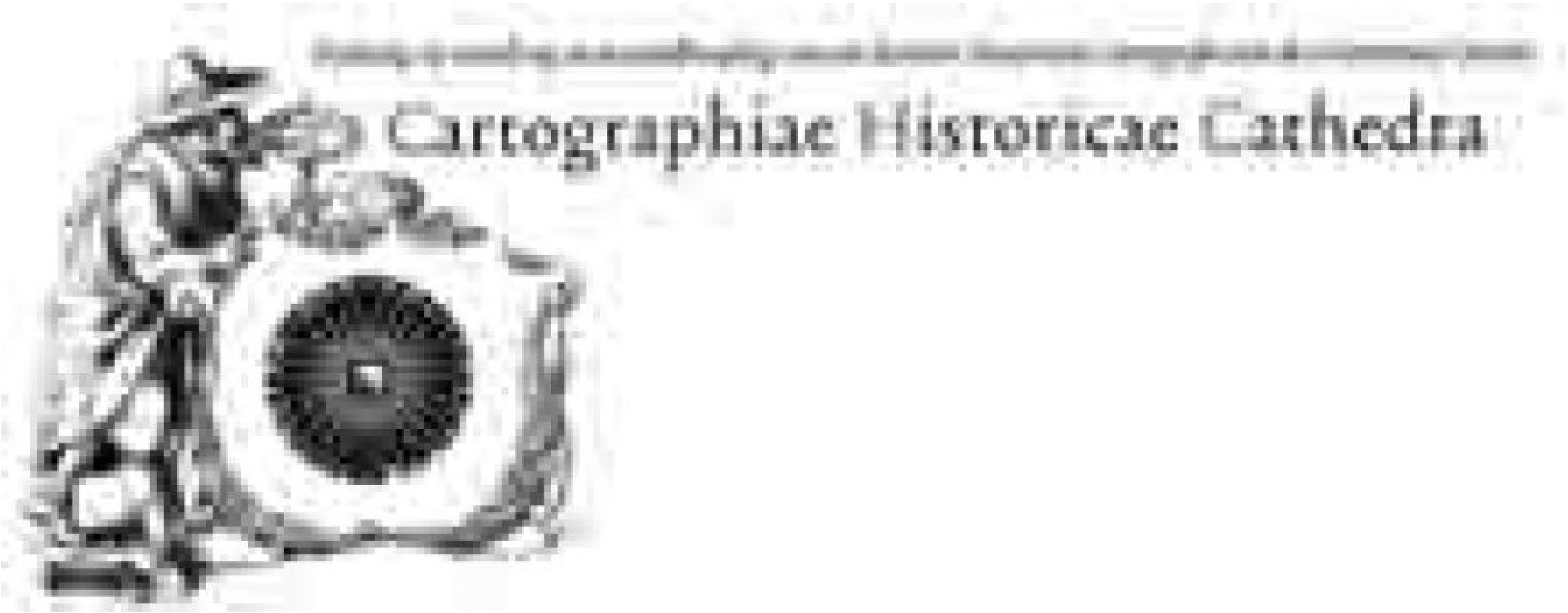

Gedateerd stichtingsvignet: tekst 'Pieter Cornelisz. Cort van Alcmaer gesworen Landmeter' in cartouche is nog vervangen door vignet UU (www.cart-hist-cathedra.nl/)

Uniek veilingaanbod bij Bubb Kuyper
'Verbazend! Een faillissementsveiling van het Kadastermuseum zou er niet veel anders uitzien!' Dat was de eerste reactie van conservator Zacharias Klaasse op het onderdeel Cartography van Auction 58 (28-31 mei) van Bubb Kuyper in Haarlem. Hij schonk, kocht nóch verkocht natuurlijk in dat kader. Raadplegen kan nog steeds op *www.bubbkuyper.com* onder Auction results. Boeken waren er van Morgenster (Werkdadige Meetkomst), Van Kerkwijk (Verhandelingen over het waterpassen en het gebruik van den barometer, tot het meten van hoogten, 1828) tot een werk van Van Cleeff uit 1846 over waterpassen. Voorschriften voor kaartvervaardiging van Van Gorkum van Militaire Verkenningen (1825), een circulaire van hem (1828), een KMA-handleiding voor topografisch tekenen (1851) en een handleiding voor officieren van Militaire Verkenningen voor het 'samenstellen der minuutbladen van de topographische kaart des rijks' (1910) ontbraken niet.
(Adri den Boer)

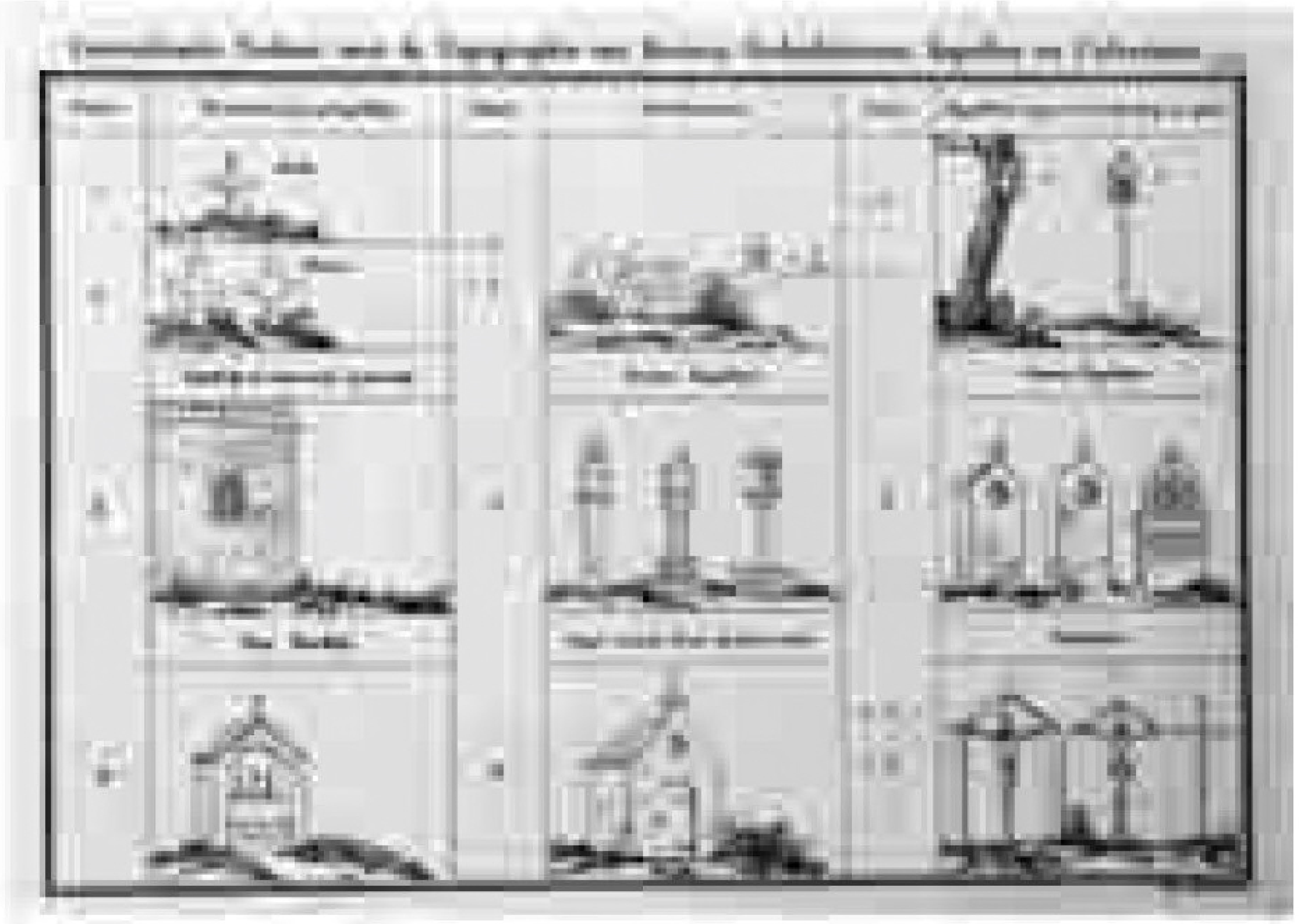

'Conventionele Teekens voor de Topographie van Kruisen, Gedenksteenen, Kapellen en Calvariums' (www.bubbkuyper.com)

Afdelingszitting Raad van State Hulpkaarten
Het gedaan verzet van R. van der Schans e.a. tegen de uitspraak van de Raad van State van 15 mei 2013 (zie DHC 2013-2, p. 96) wordt behandeld op een zitting van de Afdeling

Bestuursrechtspraak op 22 oktober 2013, 12.30 uur.

Nieuws van Kadastermuseum
Herman de Koning werkt sinds 1 juni voltijds bij het Kadastermuseum als plaatsvervangend conservator. Verder: 'Van een mevrouw uit Vught - haar man werkte bij het Kadaster - kregen we een compleet Tektronix-werkstation, dat gebruikt is bij het systeem Detailmeting 1976. Het aanbod van onze collegae in Italië om 3 stereo-karteerapparaten, wegend in totaal 2200 kg, over te nemen, moesten we helaas afslaan. Dit merk instrumenten is nooit bij het Kadaster of de TDN in gebruik geweest.'
(e-nieuwsbrief Kadastermuseum, juni 2013)

'Geo-informatie hoort in een museum'
'Dat een stuk van het (al dan niet geo-) verleden in een museum hoort, is niet uniek aan het Kadaster. Eerder dit jaar is mij een bezoek aan het Chinese Kadaster en het China Surveying and Mapping Museum in Beijing en aan het museum van de Italiaanse Topografische Dienst in Firenze gegund. In Beijing lag in het museum de nadruk op de antieke apparatuur...'
(www.jwvaneck.org)

Vor 25 Jahren ging „KERN" an „WILD"
Im Jahr 1988 erwarb Wild/Heerbrugg (heute Leica Geosystems) die Aktienmehrheit an KERN/Aarau, was das Ende für den Instrumentenbauer aus Aarau (Schweiz) bedeutete. Die hohe Qualität und die technisch herausragenden Besonderheiten, die natürlich ihren Preis hatten, dürften (paradoxerweise!?) die Hauptgründe für den Niedergang von KERN gewesen sein. Nicht jeder brauchte die sprichwörtliche Präzision der Kern-Instrumente und erst recht wollte und konnte sie nicht jeder bezahlen.

Dazu Thomas Schmidheiny, Präsident der Wild Leitz Holding AG, auf einer Pressekonferenz 1988 in Aarau: „Wir glauben an die Zukunft der Opto-Elektronik, das heißt an die Kombination von Optik, Elektronik und Feinmechanik. Dies gelte für konkurrenzfähige Produkte, nicht aber für alles was bei KERN hergestellt werde. Vergleichbare Produkte würden bei „WILD" 20% billiger produziert als bei „KERN". Zudem erforderte Forschung und Entwicklung neuer Instrumente durch den Siegeszug der Elektronik immer mehr Kapital, da neue oder überarbeitete Instrumente in immer kürzeren Zeitabständen auf den Markt kamen."
(Samenvatting bijdrage van Karl-Heinz Geiger in: VDVmagazin 2013-2)

INTERGEO Essen – Vorträge zur Vermessungsgeschichte
'Unser Förderkreis wird auch bei der kommenden INTERGEO vom 8. bis 10. Oktober in Essen wieder mit einem Vortragsblock vertreten sein. Unter der Moderation des Ersten Vorsitzenden Ingo von Stillfried werden am 10. Oktober 2013 ab 11 Uhr folgende Vorträge angeboten:
- *Prof. Dr.-Ing. Dieter Lelgemann: Astronomisch -geodätische Aspekte der Antike heute*
- *Dipl.-Ing. Georg Haasbach: Mittelalterliche Kirchen im bergischen Land als altes trigonometrisches Festpunktfeld*
- *Dipl.-Ing. Joachim Bock: Fotografische Vermessungen im Bergwerk*

Der Förderkreis lädt schon jetzt alle vermessungshistorisch Interessierten ein, diesen Termin einzuplanen - die Vortragenden stehen für spannende Erkenntnisse.'
(www.vermessungsgeschichte.de, bericht 476)

REISS-Liebenwerda – Vermessungsbedarf in historischer Zeit
Der Name REISS-Liebenwerda erweckt bei älteren Vermessungsingenieuren Erinnerungen an Vermessungsgeräte, an Planimeter, Lichtpausanlagen, Rechenschieber, Laufwagenzeichengeräte, optische Meßgeräte aus Liebenwerda – vielfach in den Fachzeitschriften annonciert, insbesondere in den Jahren der ersten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts im Einsatz in der täglichen Praxis von Vermessungsbüros. Unser langjähriges Mitglied Öffentl. best. Vermessungsingenieur i.R. Werner Buchmeier aus Bad Liebenwerda sandte uns Unterlagen zur langen erfolgreichen Geschichte der Firma REISS.
Hermann Robert Reiss (geb. 1844 in Ostpreußen, gest. 1911 in Liebenwerda) hatte

den Beruf des Landmessers erlernt und wirkte seit 1881 beim königlichen Katasteramt Liebenwerda in Brandenburg. 1882 gründete er dort – zunächst im Nebenverdienst – den Versandhandel für Vermessungsbedarf und Bürohilfsmittel. Schon 1885 begann die Firma mit der Fertigung von Vermessungsgeräten in den eigenen Werkstätten. So kamen u. a. seit 1912 erste REISS-Rechenschieber aus Buchenholz von REISS – und 1928 konnte die Produktion des 20.000 Vermessungsinstruments gefeiert werden. Weltwirtschaftskrise und der Zweite Weltkrieg hinterließen schmerzhafte Spuren. 1945 wurde das Unternehmen enteignet und demontiert. – REISS-Mitarbeiter sorgten jedoch für das Überleben der Firma und produzierten zunächst Dinge des täglichen Bedarfs. Schon 1960 folgte eine zunehmende Konzentration auf die Fertigung von Zeichenanlagen und Büromöbeln auch für weltweiten Export. Die Produktpalette der Firma hat sich im Laufe der Jahrzehnte häufig gewandelt. Nach der deutschen Wiedervereinigung konzentrierte die Firma sich auf Entwicklung, Herstellung und Vertrieb von Büromöbeln. –
Unser Vermessungsmuseum in Dortmund besitzt neben mehreren Präzisions-Maßstäben und kleineren optischen Geräten (darunter auch ein seltenes 45° Pentagon Winkelprisma) auch Nivelliere und Theodolite aus der Fertigung von REISS. Wir danken Werner Buchmeier, der uns auf die bewegte Geschichte der Firma REISS-Liebenwerda aufmerksam werden ließ – vermessungshistorisch eine einst gute Adresse für hochwertige Vermessungsgeräte in Deutschland.
Quellen: Anzeigenbeilage *„130 Jahre Reiss – 130 Jahre Design & Innovation“*, der Lausitzer Rundschau für den Elbe-Elster-Kreis vom 9./10. Juni 2012 und Wikipedia zu Hermann Robert Reiss – 28.06.2013
(www.vermessungsgeschichte.de, bericht 481)
NB Hier overgenomen, omdat er 13 Reiss-instrumenten voorkomen in de databank van de stichting DHC.

Grenspaal gerestaureerd
SIEGERSWOUDE – Grenspaal 24 is weer waar hij hoort te zijn: op de grens van Fryslân en Groningen. De paal lag jarenlang op een boerenland. Het was niet mogelijk om de paal er weg te krijgen. Het bospad er naartoe was bezaaid met puin en planten. Met een kleine kraan heeft de provincie Fryslân de paal van de plek getakeld. Grenspaal 24 heeft daarna nog een fikse opknapbeurt gehad. Hij was erg verroest maar daar is nu niets meer van te zien.
(www.drachtstercourant.nl, 2 mei 2013)

Grenspaal 24 na verval...

..en na restauratie (www.drachtstercourant.nl)

NAP-monument in stadhuis 25 jaar
Op 18 mei 1988 werd in het Amsterdamse Stadhuis/Muziektheater door de toenmalige minister van Verkeer en Waterstaat, Neelie Smit-Kroes, in aanwezigheid van burgemeester Van Thijn, het monument van het NAP geopend. Het monument is een ontwerp van de bekende cineast Louis van Gasteren, dat hij in samenwerking met de kunstenaar Kees van der Veer vervaardigde. Met het ontwerp beoogden de kunstenaars de grote betekenis van het NAP onder de aandacht van een breed publiek te brengen. (...)

Openingspenning NAP-monument van Eric Claus, gesponsord door putdekselfabrikant TBS Soest BV, ook 25 jaar (www.hart.amsterdammuseum.nl)

In 2010 werd aan het monument een Bezoekerscentrum toegevoegd, bestaande uit een tentoonstelling en een ruimte voor educatieve activiteiten voor scholen. De opening van dit Bezoekerscentrum vond plaats door – toen nog – Prins Willem Alexander. Het NAP maakt deel uit van de rijke geschiedenis van Amsterdam en is onlosmakelijk verbonden met de waterbeheersing in de grachtengordel, die dit jaar 400 jaar bestaat.
(Stichting NAP, zie ook www.normaalamsterdamspeil.nl)

Besluit Luchtfotografie vervallen
'Tot 1 juni 2013 mocht er boven Nederlands grondgebied niet zomaar worden gefotografeerd. In het Besluit Luchtfotografie uit 1959 was opgenomen dat daarvoor een vergunning van het ministerie van Defensie nodig was. De reden was het risico op spionage naar Nederlandse militaire gegevens, die destijds veelal geheim werden gehouden. Inmiddels zijn we een stuk opener en is de techniek, zoals bijvoorbeeld fotografie vanuit satellieten, ook flink vooruitgegaan. Het besluit bood daartegen geen bescherming. Daarmee is het besluit achterhaald en wordt het dus ingetrokken.'
(www.defensie.nl, 24 mei 2013)

Museumtestcijfer en sextanten...
'De 9 die het Scheepvaartmuseum kreeg in de Grote Museumtest (Historisch Nieuwsblad 2013-6) heeft mij verbaasd. (...) Wat een verspilling van ruimte! Dan een zaal met een overdaad aan sextanten. Drie of vier waren voldoende geweest.'
(Jan Oldenburger in: Historisch Nieuwsblad 2013-7/8, rubriek Brieven)

'Zeeland Boven' op oude kaarten
T/m 31 oktober 2013 is in Stadhuismuseum De Vierschaar te Veere de expositie 'Zeeland Boven' te bezichtigen, met zeldzame Zeeuwse kaarten uit particulier bezit. (...)

Kunstwerk met vier RD-stenen
Vier RD-stenen zijn eind mei bij het Kadasterkantoor in Apeldoorn geplaatst, boven de ondergrondse parkeergarage op het Griftpark. Het is heel mooi geworden. Mij was gevraagd om een "kunstwerk" te bedenken. Vandaar. Het betreft de volgende stenen:

	naam	pnt.nr.	anno	nabij
1 Steen	RD Rimburg	600804	1902	Ubach over Worms
2 Steen	RD Bruine Haar	280330	1904	Vriezeveen
3 Steen	RD Zuiderzendvelderweg	340306	1902	Haaksbergen
4 Steen	RD Franscheberg	339203	1905	Otterlo

(Zacharias Klaasse)

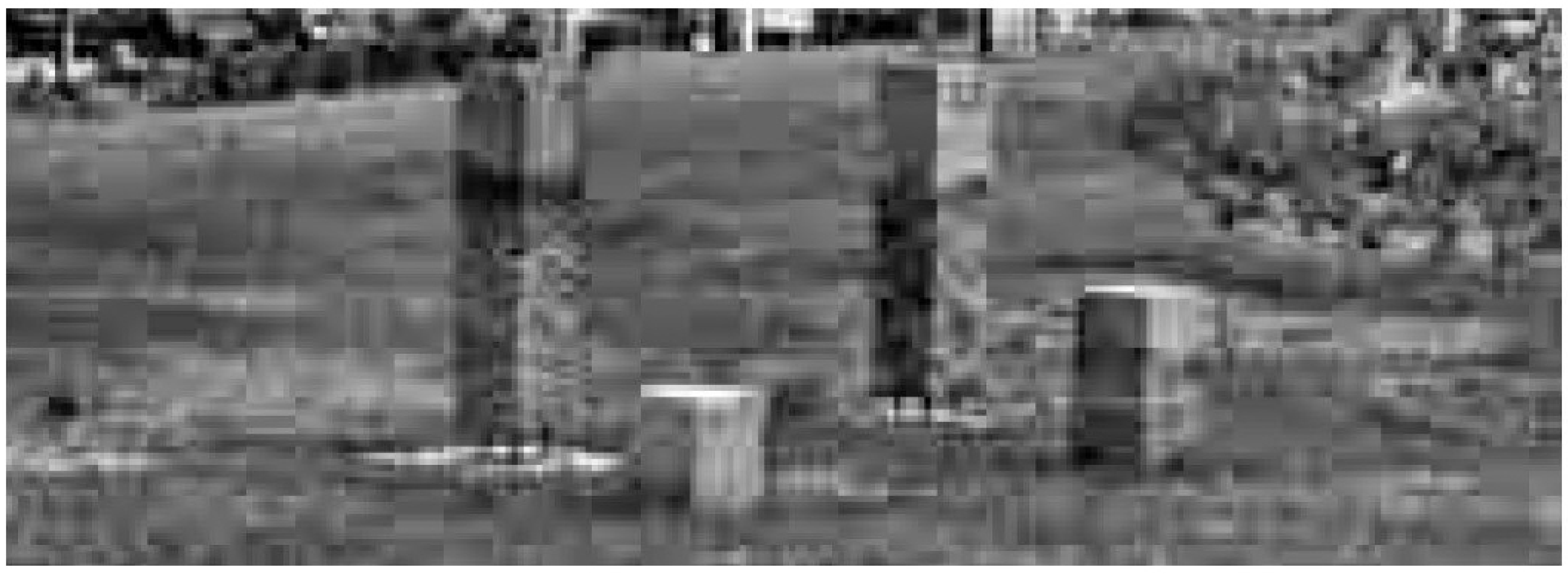

Kunstwerk van vier RD-stenen (foto Kadaster)

Bij de expositie is een catalogus verschenen. Deze is uitsluitend te koop is in het Stadhuismuseum, prijs €5,-. Op kaarten in moderne atlassen wordt het noorden vaak aan de bovenkant van de kaart geprojecteerd. Dit is niet altijd het geval geweest. In de 16e en 17e eeuw werden ook kaarten vervaardigd met juist het westen boven. Dat werd gedaan vanuit esthetische overwegingen of omdat de kaart dan beter in het formaat van de atlas paste. De expositie toont een aantal topstukken waarbij Zeeland letterlijk en figuurlijk 'boven' staat. *(www.devierschaar.nl)*

Landmeterskaart op 'Slavernij verbeeld'
Dit jaar is het 150 jaar geleden dat in de Nederlandse koloniën de slavernij werd afgeschaft. De tentoonstelling 'Slavernij verbeeld' bij de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam sluit aan bij de officiële herdenking van het Nederlandse slavernijverleden. *Slavernij verbeeld* is t/m 22 september 2013 te zien bij de Bijzondere Collecties van de UvA. Een prominente plek is er voor een landmeterskaart: *'Algemeene kaart van de Colonie of Provintie van Suriname*. Omdat de bestaande kaarten van de kolonie niet meer toereikend waren zaten de directeuren van de Sociëteit van Suriname al lang verlegen om een goede nieuwe kaart. Plantage-eigenaren stoorden zich namelijk weinig aan de voorschriften ten aanzien van het meten van hun gronden en het registreren ervan. In 1734 liet Alexander de Lavaux - vaandrig in dienst van de Sociëteit en gezworen landmeter van Suriname - de directeuren weten dat hij al twee jaar bezig was met een nieuwe kaart, die bovendien al bijna gereed was. Op hun verzoek werd de kaart in 1737 in Amsterdam gegraveerd. De kaart, waarvan het noorden onder ligt, omvat in het bijzonder het cultuurgebied langs de Suriname- en Commewijne rivieren. Er zijn 436 plantages op aangegeven, die opgenoemd worden in de legenda, vergezeld van opgaven over oppervlakten en eigenaars. Voor het eerst staan alle cultuurgebieden in de omgeving op één kaart ingetekend. In de binnenlanden zien we o.m. 'wegloopers dorpen' die in brand staan en andere getuigenissen van acties tegen

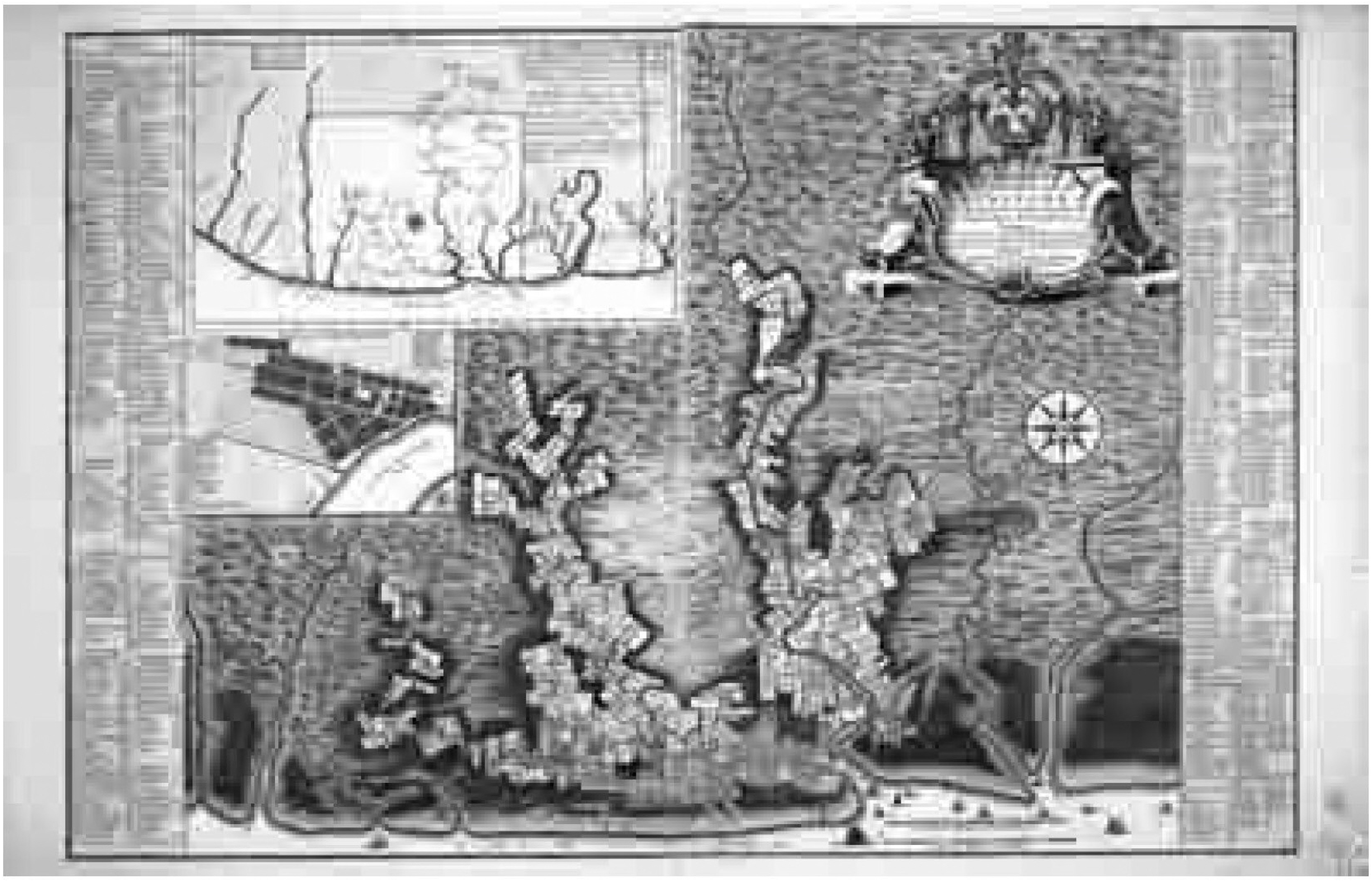

Kaart van Suriname van Alexander de Lavaux, 1737 (www.geheugenvannederland.nl)

de Marrons waarbij De Lavaux betrokken is geweest.'
(www.bijzonderecollecties.uva.nl en www.geheugenvannederland.nl)

Waterpasinstrument Huygens in NRC Handelsblad

Constantijn en Christiaan Huygens, de natuurkundige, worden dit jaar geëerd met exposities in de Grote Kerk in Den Haag en in de UB Leiden. In de bijlage Boeken van *NRC Handelsblad* van 28 juni 2013 werden wel zes nieuwe edities over de familie Huygens besproken. Daarbij werd een prent met tekst opgenomen met als onderschrift: *'Waterpasinstrument ontworpen door Christiaan Huygens voor Louis XIV in 1628'*. Twee kolommen eerder stond toch dat deze zoon Huygens leefde van 1629-1695. Volgens het boek 'De Landmeter...' van Pouls, die alleen het instrument zelf afbeeldde, publiceerde Christiaan Huygens deze uitvinding in 1680. Dat klopt beter, ook met Louis XIV. (Wikipedia.org: 'De waterpas is uitgevonden door de Franse natuurkundige en schrijver Melchisédec of Melchisédech Thévenot. Hij was rijk en had goede connecties. Later kwam hij in dienst van Lodewijk XIV. Uit zijn correspondentie met Christiaan Huygens blijkt dat hij zijn uitvinding deed enige tijd voor 2 februari 1661.')

(Adri den Boer)

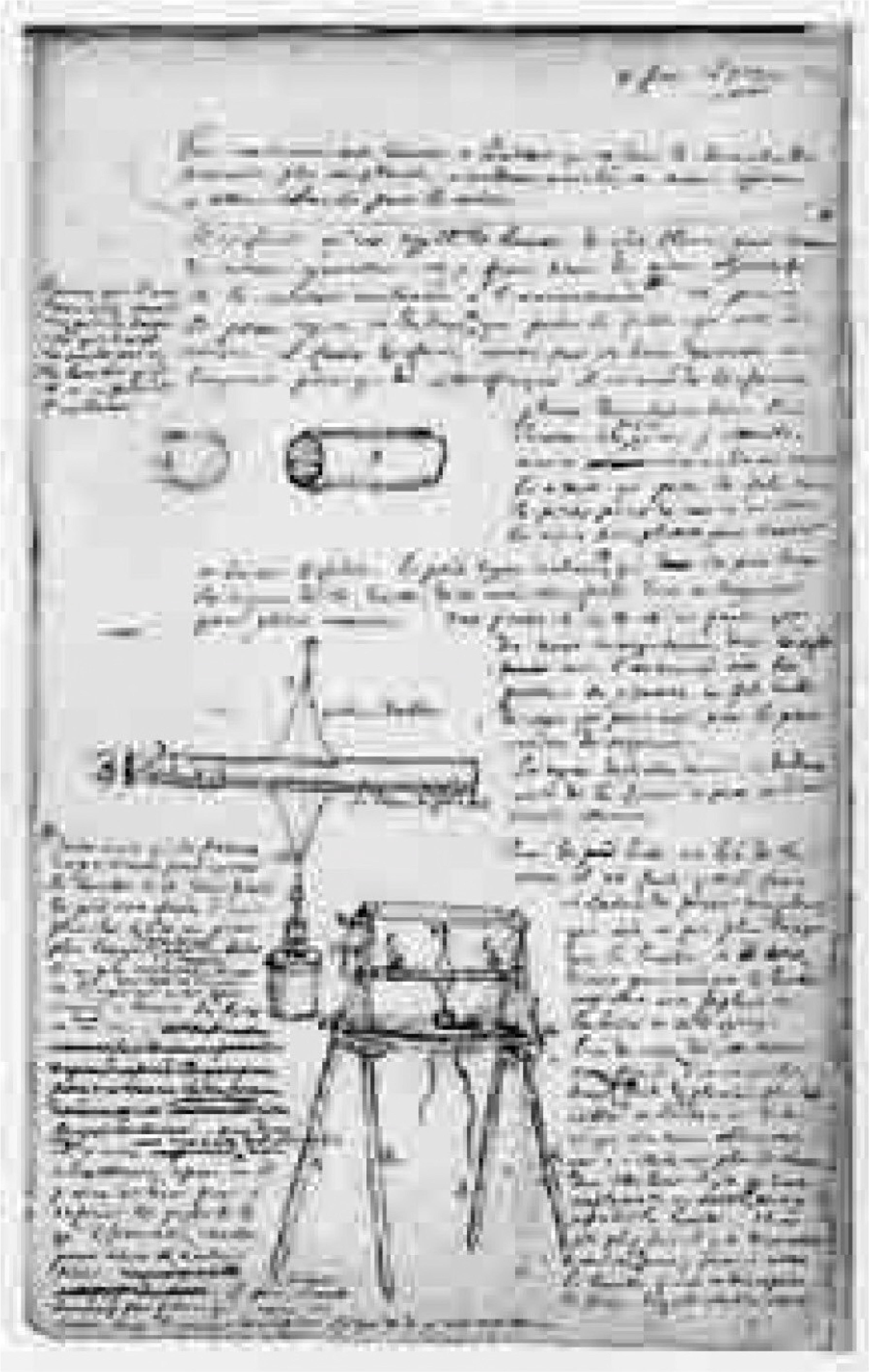

Door Christiaan Huygens ontworpen waterpasinstrument (NRC Handelsblad, Boekenbijlage 28-6-2013)

Varia: herkenbaar stripfragment

Onlangs schafte ik voor een studie over de menselijke aspecten van grenzen een tweedelig stripboek aan met de nogal verwarrende geschiedenis van een jong, naïef en onervaren cartograaf (uit Rupelmonde, een familielid van de beroemde De Cremer; hij lijkt ook een beetje op een nog jonge Ferjan Ormeling), waarin naast veel ander moois op pagina 13 in deel 2 een zeer herkenbaar fragment! (zie pagina hiernaast) Voor andere geïnteresseerden: Schuiten en Peeters, De onzichtbare grens, deel 1 (2002) en deel 2 (2004) van uitgever Casterman, warm aanbevolen, € 14,75 per deel.

René van der Schans

DE MACHINE VAN MENEER DJUNOV LEVERT ZOVEEL INFORMATIE... HET IS NIET GEMAKKELIJK ERAAN UIT TE KUNNEN... ZEKER NIET SINDS DIE LAATSTE PANNE.
HEBT U HEM DAN NIKS GEZEGD ?!
EH... WE HEBBEN HEM AL ZO VAAK LASTIG GEVALLEN... HIJ ZEGT DAT DE MACHINE ZICH NIET KAN VERGISSEN, DAT WIJ DE HANDLEIDING NIET GOED GELEZEN HEBBEN, MAAR...
EN DE KAARTEN, WAAR ZIJN ZE ?
DE KAARTEN, MAAR... BEDOELT U ...DE OUDE KAARTEN..?!
JA, DE ECHTE KAARTEN !
WEL, HET IS TE ZEGGEN... DIE ZIJN ER NIET MEER.
HOEZO? U GAAT ME TOCH NIET VERTELLEN DAT U ZE WEGGEGOOID HEBT ?
O, IK NIET, MENEER DE CREMER !?! ...MAAR MENEER DJUNOV ZEI DAT DIE NU TOT NIETS MEER DIENDEN... DUS VREES IK DAT... ENFIN, MISSCHIEN ZIJN ER NOG WEL ENKELE...
KALIN! KALIN, HIER! WAT BEZIELT HEM ?
ZOEK ZE ZOEK ZE ALLEMAAL !
WAF!
ZEKER, ZEKER... HET SPIJT ME, HET SPIJT ME ECHT...
WAF!WAF!

Instrumenten op vlaggen

Getracht wordt om voor komende nummers vullingen te vinden met meetinstrumenten op vlaggen. Tips zijn welkom! Deze foto is van de heringebruikname van het opleidingsschip Kaatje (1935) uit Amsterdam in de tuin van de Enkhuizer Zeevaartschool. In 2002 werden met de onthulling van een plaquette door het hijsen van de schoolvlag de behoudsacties van dat schip bekroond. Zie verder www.ezs.nl.

Varia: tot op de millimeter!

In de polder Wildeveenen in Moerkapelle werd een boerderij met toen de naam Dijkzigt in 1823 verkocht aan mr. Isaac Nicolaas Johan van Mierop, griffier van het Vredegerecht te Rotterdam. Inmiddels werd de grootte van de landerijen in decimale maten opgegeven, zij het met Hollandse benamingen. 'Uit de akte blijkt de grootte tot op de millimeter bekend te zijn. Het doet wel wat belachelijk aan als men leest: 'te zamen groot twee en veertig bunders, zes en twintig roeden, vijf en zeventig ellen, drie en tachtig duimen en twee en twintig strepen, gelijk staande met negen en veertig mergen, drie honderd een en tachtig roeden en tien voeten oude landmaat.", aldus bijna 25 jaar geleden een auteur (zelf medisch specialist).

W. Paul, Doelwijk, voorheen Dijkzigt, in: Verleden Tijdschrift stichting Oud Zevenhuizen-Moerkapelle, september 1990

Varia: mooie straatnamen in Hoorn

In nummer 2010-1 zijn onder de kop Varia: 'Landmeetkundigen, intellectuelen en cartografen' Hoornse vernoemingen in straatnamen uit 2009 doorgegeven. In het plan Bangert en Oosterpolder in Zwaag (sinds 1979 gem. Hoorn) werden in fase 3 straten vernoemd naar het landmetersgereedschap Meetketting, Hollandse Cirkel en Jacobsstaf en in fase 4b naar 'Landmeetkundigen, intellectuelen en cartografen'. Zie voor het hele lijstje nummer 2010-1 of www.bangertenoosterpolder.nl. De uitvinder van de Hollandse Cirkel Jan Dou zit er natuurlijk bij. Ondanks die mooie namen duurde realisatie door de bouwcrisis langer dan gedacht. De Jacobsstaf is deels bewoond en aan de Meetketting staat een enorme multifunctionele accomodatie (De Kreek), maar de Hollandse Cirkel heeft het meest onder de crisis te lijden en ligt nog braak. Bordjes met Hollandse Cirkel mankeren helaas in deze zomer ook nog, maar de straatnaam komt voorbarig al wel voor op kaarten met ook plantopografie, al staat dat laatste er niet bij.
(Adri den Boer)

NB De eerst toegezonden donateursfoto van een bordje van de Hollandse Cirkel wordt graag geplaatst!

Al presente bordjes (foto's Adri den Boer)

Fragment stadskaart Hoorn met ook gewénste straten en bebouwing.

Kaartfragment Hoorn met oud landmetersgereedschap en beschriftingsfoutje Jan Douwstraat.... (www.openstreetmap.org)

Voor u gelezen

René van der Schans (red.), Recueil Méthodique der wetten enz. betrekkelijk het kadaster 1812-2012, met aanvullende documenten, dvd, verkrijgbaar bij r.vanderschans@hccnet.nl

In *De Hollandse Cirkel* 2013-1 is een verslag van Adri den Boer opgenomen van de feestelijke aanbieding en presentatie op 19 december 2012 van de dvd-uitgave ‘met en over’ de ‘Nederlandse Recueil Methodique’. Dit feestelijke moment kon net op tijd plaats vinden: aanleiding voor dit project van René van der Schans was namelijk het tweehonderdjarig bestaan van de Nederlandse RM, de METHODIQUE VERZAMELING der wetten enz. betrekkelijk het kadaster (1812). Voorbeeld voor de aanpak, namelijk het tijdrovende en arbeidsintensieve uitvoerende werk te verdelen over een flinke groep vrijwilligers, had de bevlogen initiatiefnemer gevonden in een soortgelijk project over de Statenbijbel, enkele jaren terug.

Zo ligt er nu een dvd-uitgave, waarvan de tekst is geproduceerd via overtypen of tekstherkenning en -correctie door elf vrijwilligers, allen geodeet of sterk bij het Nederlandse kadaster betrokkenen. De dvd bevat naast de hoofdtekst van de RM en de bijna 50 modellen – digitaal doorzoekbaar maar uiteraard in de spelling en terminologie van het begin van de 19e eeuw – ook een aantal begeleidende en toelichtende documenten. De belangrijkste daarvan zijn:

- een octrooi van de Staten van Holland en West Vriesland tot het inrichten van een grondboekhouding in Rotterdam, 1622;
- de ‘Verzameling Gericke’. Staatsraad J.E.P.E. Gericke, Administrateur van het Kadaster, schreef in de jaren na 1820 niet minder dan 111 circulaires aan de Gouverneurs der Provinciën, waarvan de dvd een lijst bevat, alsmede van 12 stuks de complete tekst, door van der Schans geselecteerd op landmeetkundige en cartografische inhoud en op betekenis voor de kadastrale bijhouding;
- een verordening uit 1832 over de instandhouding;
- de ‘Kadaster-Gids’ door F. Keverling Buisman en E. Muller, 1979, een gids voor het raadplegen van hypothecaire en kadastrale archieven;
- het boekje ‘Ons Kadaster voor oningewijden geschetst’ door Molema, 1895, een inleiding;
- een recent artikel van dr. Pierre Clergeot over geschiedenis, doel en structuur van de RM, in het Frans, met een vertaling in het Nederlands door Van der Schans, beide talen naast elkaar op dezelfde pagina.

En dan is er een ‘navigatiegids’ voor het zoeken en navigeren door alle documenten, met niet minder dan negen types knoppen voor onderlinge verwijzingen. De hoofdtekst zelf is zeer omvangrijk: zij bestaat uit 1144 artikelen, en beslaat (opgenomen in de oorspronkelijk regelval en paginering) 336 pagina’s. De 5 pagina’s grote inhoudsopgave is ingedeeld in 15 titels, daarvan nr. IV (=4) ‘Landmeting’ op zijn beurt 17 hoofdstukken. Tot slot volgt een uitvoerig register van zakelijke begrippen, met verwijzing naar de artikelnummers. De tekst en de modellen zijn een schatkamer van de bestuurlijke en ambtelijke cultuur en praktijk in die tijd, waarin toch veel herkenbaar is voor de hedendaagse deskundige. De visie en ambitie van de opstellers van dit werk, de basis van het perceelsgewijze kadaster waaraan ook Nederland (en het landmeetkundige vakgebied !) zo veel te danken heeft, wordt eigenlijk wel treffend verwoord in de laatste zin van het laatste artikel, een soort slotwoord dus: *“men zal op het ene blad den inhoud en op het neven-blad de taxatie……alle soorten van eigendommen en van iedere soort van bebouwing kunnen vinden, eerstelijk van iedere gemeente, vervolgens van ieder kanton, daarna van ieder arrondissement, eindelijk van ieder departement, en ten laatste van het gehele Rijk; dit zal het groote plattegrond-boek van Frankrijk zijn.”*

Met deze dvd-uitgave heeft René van der Schans zich weer eens gepresenteerd als de bedenker van zeer originele projecten op geografisch-historisch gebied. Zijn selectie van aanvullende documenten plaatst dit monumentale werk van de napoleontische tijd in een tijdlijn: een 17e-eeuwse voorloper in Rotterdam; de RM van 1811/1812; het organiseren van de kadastrale bijhouding vanaf 1830; de publieke en professionele belangstelling rond 1900 en in de recente tijd. Het werk is fraai uitgevoerd met, zoals we van deze auteur gewend zijn, grote aandacht voor de grafische en typografische vormgeving. Alleen al daarom een genoegen om te lezen en te gebruiken !

Herman Quee

Nelleke IJsenagger, Meetketting: maat nemen in koningsroeden, in: Historisch Tijdschrift Fryslân, nummer van juli 2013, p. 8/9, uitgave Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur, losse nummers bij boek- en tijdschriftenwinkels in Friesland € 4,95.

Dit themanummer ‘Ons Museum’ gaat over het sinds het jaar 2000 onstuimige Fries Museum. De intro op de website van het tijdschrift bevat een mooie passage: ‘In deze Fryslân enkele artikelen die het museum van verschillende kanten belichten: een bezoekverslag van Reinder Brolsma van een dikke eeuw geleden, een mooi voorbeeld uit de Topografische Atlas, plus een vergeten verhaal over een ooit alledaags meetinstrument.’ De term ‘Meetkettingen verklaard’ haalde terecht ook de omslag. De schrijfster van het artikel is collectieconservator bij het museum én dankt dhr H. Holsbrink voor medewerking en informatie. Het artikel opent met een paginabrede foto van een weer glimmende ketting. *‘Een roestige ketting van een meter*

of twintig kwam onlangs boven water bij een zoektocht van het Fries Museum en Archeologisch Steunpunt De Aerden Plaats naar een meetinstrument uit Het Bildt. Ooit was de ketting misschien gepresenteerd, maar daarna uitgeleend en enigszins in de vergetelheid geraakt als interessant object', aldus de start van het artikel. Ten onrechte natuurlijk voor de typisch Friese koningsroede, zo vindt men nu. De ketting zal vanaf september te zien zijn in het nieuwe Fries Museum in een tentoonstellingsonderdeel over dijken. Gememoreerd wordt uiteraard het fenomeen van de lokale maten en daarbij prijken plaatjes van de meetkettingen die sinds 1996 weer aan de kerk van Easterlittens hangen. (Andere foto's hiervan stonden al in DHC 2008-1, al schreef Henk Holsbrink voor ons over Oosterlittens.) Een literatuurlijstje achteraan onder de kop 'Meer weten?' bevat drie werken. Twee daarvan zijn de bijdragen 'Landmessern aff der Bilde' van Henk Holsbrink in DHC 2003-2 en 3. DHC-lezers komen dus uit de bijdrage van Nelleke IJsenagger niet meer te weten, maar kunnen wel trots zijn op de rol van hun blad. Henk Holsbrink zij gefeliciteerd met deze vergroting van zijn 'citatie-index'! Het is bekend: gebruik van citatie-indices is niet zonder kritiek. De 'gevaarlijke tekortkoming' dat ze bevooroordeeld zijn ten gunste van tijdschrifttitels met een hoge oplage gaat hier echter niet op!

Adri den Boer

Caert-Thresoor 2013-1 en 2

Uitgave 2013-1 van het tijdschrift Caert-Thresoor bevat onder meer de volgende bijdragen:
* De eerste wandkaart van de Zeven Provinciën uit 1651: Als 'Stoel des Oorlogs' heruitgegeven bij Covens & Mortier omstreeks 1740, door Jan Werner;
* De Deventer mappa mundi uit de twaalfde of dertiende eeuw, door Minne Venema;
* Kritiek op een zeventiende-eeuwse kaart van Romeins Nederland: Een onbekende brief van Buchelius aan de historicus Miraeus;
* Walcheren 1945: Een komische kaart van een overstroming, door Peter van der Krogt.

Verder wordt de rubriek Kaartencollecties in Nederland voortgezet met die van het Maritiem Museum Rotterdam. Uitgave 2013-2 bevat onder meer de volgende bijdragen:
* Metrische analyse van de Gelderlandkaart van Jacob van Deventer, door Peter Meurer;
* Ortelius' Brittenburg, door Marcel van den Broecke;
* Hulpbehoevende hulpkaarten, door René van der Schans;
* Twee schatkaarten van de Sint-Luciabaai op Madagaskar - Een invitatie van vier eeuwen terug, door Eduard van Breen.

Verder wordt de rubriek Kaartencollecties in Nederland voortgezet met die van het Stadsarchief Amsterdam. Ook is een In Memoriam opgenomen van de geodeet Peter Mekelenkamp (1951-2013), jaren docent en onderzoeker Kartografie aan de Universiteit Utrecht.

Algemene informatie: *www.caert.thresoor.nl.*

Donateursdag 2013

15^{e} donateursdag van de
Stichting De Hollandse Cirkel
op
donderdag 7 november 2013
Kadastergebouw te Arnhem

Het bestuur van de stichting nodigt u hierbij van harte uit de donateursdag 2013 bij te wonen. Deze zal dit jaar worden gehouden bij het Kadastermuseum in Arnhem, i.t.t. op de donateursdag 2009 op een andere en meer museaal ingerichte 5^{e} verdieping. Adres: Mr E.N. van Kleffenstraat 8, 6842 CV Arnhem

Programma

10.30 uur	Ontvangst met koffie/thee
11.00 uur	Welkomstwoord door Zacharias Klaasse
11.10 uur	Jaaroverzicht door dr.ir. Herman Quee, voorzitter van de stichting
11.20 uur	Voordracht door dr. Han Heijmans, Productmanager Special Collections Library TU Delft en lid Adviesraad DHC: 'Virtuele reis van F.A. Vening Meinesz'
12.00 uur	Aperitief en broodjeslunch
13.00 uur	Rondleidingen
16.00 uur	Hapje en drankje
17.30 uur	Einde

U kunt zich opgeven via onze webstek *www.hollandsecirkel.nl* onder de knop "actueel" of per post naar het adres van ons bureau: Stichting De Hollandse Cirkel, Postbus 9046, 7300 GH Apeldoorn. U krijgt een bevestiging van uw aanmelding.

Sieb Dijkstra, coördinator

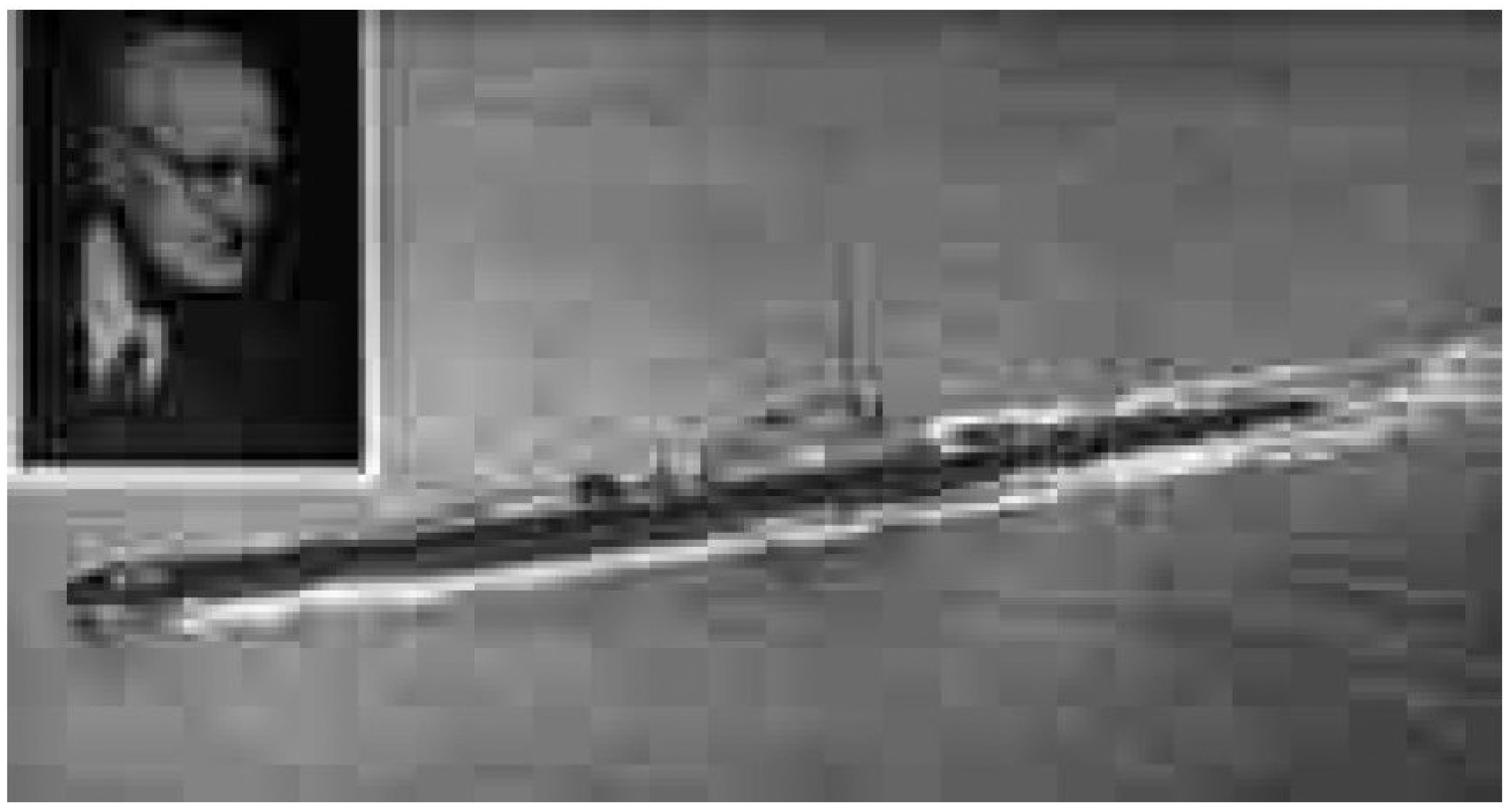

Vening Meinesz en de K XVIII (1935)

Column: afgeschreven BZK 2012

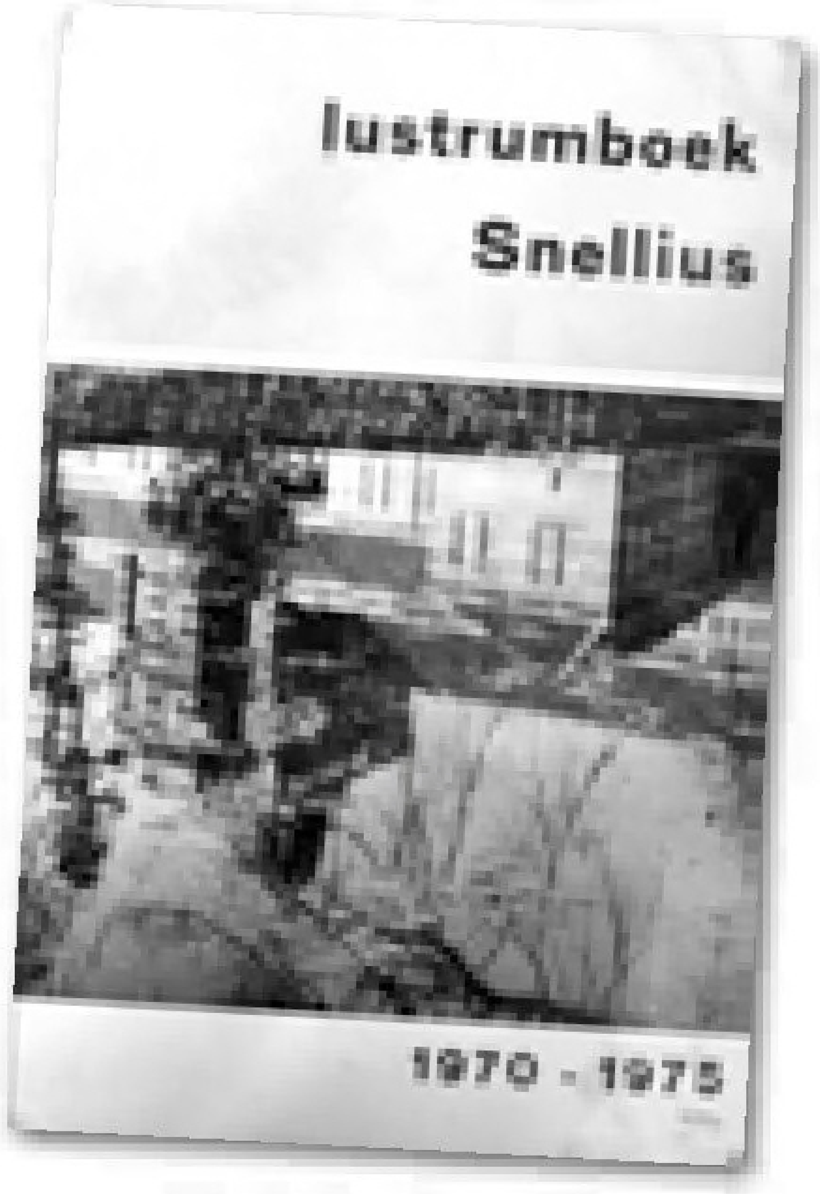

Zoals al is verklapt in het vorige nummer kreeg ik vanuit het Erfgoedhuis Zuid-Holland het lustrumboek Snellius 1970-1975. Het was net het seriedeel dat ik nog niet had en het telt 293 pagina's plus die met advertenties. Pas na het gratis thuisbezorgd geschenk keek ik of het ook op internet te koop stond: een antiquariaat in Bredevoort vraagt er € 12 plus verzendkosten voor en dat gaf een fijn gevoel. Het Erfgoedhuis ZH was vanuit Den Haag door het voormalige departement van VROM met veel oud papier opgezadeld en kon daaruit selecteren. Stempels voorin dit werk getuigen nog steeds van de boekgeschiedenis van wat werd genummerd als 27E36 door de eigenaar: *Rijksplanologische Dienst 's-Gravenhage Afgeschreven BZK 2012.* Die RPD zelf was in 2002 al afgeschreven en opgegaan in het Ruimtelijk Planbureau, sinds 2008 op zijn beurt weer afgedankt en herboren in het Planbureau voor de Leefomgeving. Intussen kon zelfs dit lustrumboek weg. Wat heet de gebruikssporen leken zich te beperken tot plak- en stempelwerk van generaties bibliothecarissen. (Komt meer voor, zelfs bij niet-lustrumboeken!) Hoe het bij de RPD kwam lijkt duidelijk. Ir. A. Dekker, van 1946-1952 geodesiestudent en vast Snelliuslid, werkte in 1975 bij de RPD als hoofd van de afdeling planningtechnieken en informatiesystemen en schreef in dit lustrumboek over 'Enkele ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening'. Het boek is voorzien van een aantal pagina-aflopende foto's zonder bijschriften en zonder relatie met de artikelen ernaast. Ze zijn deels van het oude en deels van het nieuwe geodesiegebouw en dat zal het nageslacht nog wel weten te vinden. Wie de mannen op dergelijke foto's zijn moet echter maar op een los briefje worden toegevoegd in minstens het exemplaar in de DHC-bibliotheek. In de tekst is bij prof. De Haan zelfs een voetnoot nog goed leesbaar: *'Het zou overigens aanbeveling verdienen dat de verschillende soorten planologen eens zouden ophouden te menen dat de eigen disciplinaire uil de planologische valk bij uitstek is.'* Ir. P.J. Bakker van Landmeten en Kartografie van PW Amsterdam schreef over automatisering bij gemeenten ook nú behartenswaardige dingen! Van der Hoek schreef over Kanaalweg, ooit Nieuwe Singelweg, nummer 4 veel. Zelfs dat de Delftse bevolking op zondagmiddaguitstapjes naar het nieuwe geodésiegebouw ging kijken. Beheerder ir. J.E. Alberda schreef over het volgende nieuwe geodesiegebouw. Zelf besloot hij met: *'Er zullen zeker niet veel vergelijkbare geodetische instellingen op de wereld zijn die over zo'n voortreffelijke huisvesting beschikken.'* Zoiets zegt ook totaal niets over voortbestaan. Pal ernaast in het boek staat een lied met de strofe 'Verhuizen naar de polder - dat is toch ki-ka-kolder'. Er was nog een plan geweest om het ITC ernaast te zetten ook! In een Ballade in B schreef H.L. Rogge van dat intussen Twentse ITC ook over het oude gebouw. Het eerste couplet luidt al:

Beween met mij, Muze, 't betreurde besluit,
't Gebouw aan 't Kanaal te verlaten.
Het Nieuwe is klaar, wat derhalve beduidt,
Dat bezwaren niet bijster veel baten.

De huidige oud-coördinator Jan Ebbinge van DHC zat in deze lustrumboekcommissie en bij het Snelliusnieuws in het boek werd het afstuderen van de huidige DHC-voorzitter Herman Quee vermeld. Dat laatste 'direct gevolgd door een excursie van het Snelliusvolk naar Londen, Cambridge en Southampton'. Pal daarnaast prijkt op p. 268 een foto van het ringbandenarchief van Snellius. Zou er een goede selectie zijn bewaard? Afgeschreven wordt er meer dan Snelliusboeken. Daarom tot slot een aanbod, zoals je maar tegen blijft komen op websites als tweedehands.nl: *"Te koop mooie oude landmeter op houten statief. In werkende staat."*

Adri den Boer

Agenda

10 oktober 2013	Historische Vermessung op InterGeo 2013, Essen (D)
7 november 2013	Donateursdag bij het Kadastermuseum in Arnhem (Zie p. 155)

Bedrijfsdonateurs

06-GPS	Sliedrecht
Anker Landmeetkunde BV	Pijnacker
Arcadis Nederland BV	Arnhem
Facto Geo Meetdienst	Deventer
Fugro GeoServices BV	Leidschendam
Gemeente Almelo	Almelo
Gemeente Almere	Almere
Gemeente Amsterdam	Amsterdam
Gemeente Apeldoorn	Apeldoorn
Gemeente 's-Hertogenbosch	's-Hertogenbosch
Gemeente Tilburg	Tilburg
Geo-Informatie Nederland	Nijkerk
Geodirect BV	Mijdrecht
GeoMETIUS BV	Alphen a/d Rijn
Hogeschool Utrecht	Utrecht
Hoogheemraadschap van Delfland	Delft
Hydrographic Society Benelux	IJmuiden
Ingenieursbureau Oranjewoud BV	Almere
LNR Globalcom BV	Rijswijk
Naamlijst Ingenieurs Landmeetkunde	Hengelo (O)
Provincie Gelderland	Arnhem
Starmountain Survey & Consultancy BV	Castricum
Tensing BV	Zaltbommel
Universiteit Leiden – Mathematisch Instituut	Leiden
Universiteit Wageningen - Centrum voor Geo-informatie	Wageningen
Van der Waal & Partners	Naaldwijk
Van Oord NV	Rotterdam

In dit nummer o.a.:
Historisch nieuws met NCG-archief naar NA en kunstwerk van RD-stenen